

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MARSHALL YARDIMI VE TÜRKİYE

Yüksek Lisans Tezi

Ulaş ALTUN

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MARSHALL YARDIMI VE TÜRKİYE

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Ulaş ALTUN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. A. Emin YAMAN

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MARSHALL YARDIMI VE TÜRKİYE

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. A. Emin YAMAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, yaşadığımız toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatın, geçmişin bir devamlılığı olduğu fikrinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Bugünü etkileyen geçmişi ele alırken, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında girdiği ilişkilere özel olarak eğilmek gerekliliğine ihtiyaç duyulmuştur. 1940'lı yıllarla başlayan süreç, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın bir unsuru olarak Batı kutbunun doktrin, plan ve ideolojik örgütlerine dahil olması sonucunu doğurmuştur. Bu dahil oluş ülkenin bugününü etkileyecek kadar önemli olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünya düzeninin önemli araçları olan Truman Doktrini ve özellikle de Marshall Yardımı, Türkiye'nin ana politikalarında değişime sebep olmuşlardır. Bu çalışmada Amerika tarafından bir sürecin başlatıcısı olan Marshall Yardımları'nın Türkiye için ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve askeri alanlarda yaptığı etkilere değinilmiştir. Uluslararası öneme sahip Marshall Yardımları'nın Türkiye'de nasıl algılandığı ve yarattığı sonuçların pratiklerini görebilmek için ise ağırlıklı olarak yerli kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmada bana her türlü desteği sağlayan başta Tez Danışman Hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin YAMAN'a, değerli hocam Sayın Doç. Dr. Neşe ÖZDEN'e, yüksek lisans eğitimim süresince yardımlarını esirgemeyen tüm Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü personeline sonsuz teşekkürler ediyorum.

Eşim Ceren ve oğlumuz İbrahim Boran'a sevgilerimle.

Ulaş ALTUN

Ankara, Haziran 2007

ÖZET

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan çift kutuplu dünya sistemi Soğuk Savaş'ı hazırlamıştır. Bu yeni sistemde Sovyetler'in iticiliği ve Amerika'nın çekiciliği Türkiye'nin yer alacağı kutbu belirlemiştir. Türkiye bu savaşın doktrin, plan ve ideolojik örgütlenmelerinin bir üyesi olmuştur.

Sovyetler'in yayılcı bir tutum izlemesinden rahatsız olan Amerika, Sovyetler'i çevreleme amacıyla Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım içeren Askeri Yardım Antlaşması'nı (Truman Doktrini) uygulamaya koymuştur. Truman Doktrini ile birlikte Türkiye, kuruluşundan itibaren izlediği tarafsızlık politikasını terk etmiştir.

Amerika, Truman Doktrini'nin ardından daha kapsamlı amaçlar taşıyan, savaş sonrası yıkıma uğramış Avrupa'nın kalkınmasını hedefleyen askeri, siyasi, ekonomik, kültürel v.b. özellikler içeren Avrupa Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı (Marshall Planı) yürürlüğe koymuştur.

Truman Doktrini ve Marshall Planı'na dahil olan Türkiye, sonuçları günümüze kadar uzanan ekonomik, siyasal, askeri, kültürel değişimlere uğramıştır.

Marshall Yardımları Türkiye için bir süreci başlatmıştır. Bugünün, geçmişte girilen bu ilişkilerle şekillendiği göz önüne alınırsa Marshall Yardımları'nın önemi daha fazla anlaşılabilir.

ABSTRACT

After the World War II., the world system which was became double polarized has prepared cold war. At this new system propulsiveness of Soviets and attractiveness of America have determined the pole which Turkey would be situated in. Turkey became a member of doctrine, plan and ideological organizations of this war.

America, who was disturbed because Soviets were following an antropology diffusionist attitude, with the aim of encircling Soviets firstly performed The Military Aid Agreement (Truman Doctrin) which included military aid to The Turkey and Greece. With the help of Truman Doctrin, Turkey abandoned the importiolity politics which carried out from the times being a republic.

After Truman Doctrin, America put into force the Europe Economic Cooperation Agreement military, political, economic and culturel characteristics had more extensive aims and aimed developing the ruined Europe.

As a member of Truman Doctrin and Marshall Plan, Turkey experienced economically, politically, militarily and culturally changes whose results are reached nowadays.

Marshall Aids started a process for Turkey. If we consider that today is shaped with these past relations we can understand the importance of Marshall Aids very much.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

I. BİRİNCİ BÖLÜM İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM VE TÜRKİYE’NİN SEÇİMİ

A. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Gelişmeler	3
1. Sıcak Savaş’tan Soğuk Savaş’a	4
2. Soğuk Savaş Zihniyeti	9
3. Sovyetler’in Türkiye’den İstekleri	13
4. Sovyetler’e Karşı Türkiye’ye Amerikan Desteği	15
5. Dünya Liderliğinde Amerika	19
B. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye	22

II. İKİNCİ BÖLÜM

TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL PLANI

A. Truman Doktrini	32
B. Marshall Planı ve Yardımı	
1. Planın Tanımı ve Kökeni	47
2. Planın Amacı ve Etkileri	54
3. Yardım ve Türkiye	65
4. Yardımın Türkiye'ye Etkileri ve Sonuçları	75
a. Siyasa	80
i. Dış Politika	81
ii. İç Politika	84
b. Ekonomi	87
i. Tarım	101
ii. Sanayi	106
iii. Hizmetler	111
iv. Ticaret	115
c. Kültür	119
d. Askeri	126

III. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AMERİKAN NÜFUZUNUN ZAYIFLAMASI

VE

YENİ YÖNELİM

A. Kıbrıs Bunalımı	130
B. Türkiye'nin Yeni Yöneliminin Arka Planı	135
SONUÇ	141
KAYNAKÇA	145
EKLER	149
ÖZGEÇMİŞ	155

GİRİŞ

Almanya ve İtalya'nın, I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan dünya düzeninden memnuniyetsizlikleri neticesinde statükonun lehlerine değiştirilmesi amacıyla başlattıkları saldırgan tutumları, II. Dünya Savaşı'nın en önemli sebeplerindedir.¹ Bu gelişmeler dünyanın yeni bir savaşa sürüklenmesine, Türkiye'nin ise bir çok alanda hızlı bir değişime uğramasına sebep olmuştur.

Özellikle Faşist İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki saldırgan tutumu, Türkiye'de güvenlik endişesi yaratmıştır.² Türkiye gelişmeler üzerine, güvenlik endişesini gidermek ve "barışı" korumak amacıyla, Balkan Antantı (1934) ve Sadabat Paktı'nın (1937) kurulmasına öncülük etmiş, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin (1936) imzalanması için çaba göstermiş, İngiltere ve Fransa ile ittifaka (1939) gitmiştir.³

Bu ittifak, Türkiye'nin 1923 yılından beri Batı ile yaptığı ilk ittifak olması sebebiyle oldukça önemlidir.⁴ Bu antlaşmanın asıl önemi, Alman ve İtalyan saldırganlığına karşı yapılmasından çok, kredi antlaşması olması sebebiyle Türkiye'yi Batı'dan borçlanma noktasına getirmesidir.⁵ Yukarıda bahsedildiği üzere, Türkiye'nin her alanda hızlı değişimi bu tarihten itibaren daha net olarak hissedilmiştir. Bu tarihe kadar kendi dinamikleriyle hareket eden Türkiye, özellikle II. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında yaşanacak gelişmeler sonucunda Batı, özellikle de Amerika odaklı bir tavır sergilemeye başlamıştır.

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye tarafsızlığını korumaya çalışmıştır.⁶ Savaşta Türkiye'nin amacı, savaşa katılmadan toprak bütünlüğünü korumak, maceracı bir politikadan uzak durmak ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olma politikasını yürüterek saldırılardan korunmak olmuştur.⁷

---

¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 13-65

² Mehmet Gönlübol, Oral Sander, v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 110-114

³ Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, s. 101-109

⁴ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF) Yayınları, Ankara, 1979, s. 7

⁵ Türkkaya Ataöv, **Amerika, Nato ve Türkiye**, 2. Basım, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969, s. 185-186

⁶ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 641

⁷ Şükrü S. Gürel, **Türk Dış Politikası (1919-1945) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt II, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 531

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarındaki politikası, Deringil'e göre, görece küçük bir devletin diplomatik başarısı sayesinde en kritik zamanlarda dahi dünyanın büyük güçlerine sözünü geçirebildiğinin en canlı kanıtlarındandır.⁸

Türkiye savaşa girmeyerek büyük bir yıkımdan kurtulmuştur. Türkiye'nin savaşın dışında kalma başarısının faturası, savaşı kazananların isteklerinin yapılmamasından dolayı onların tepkilerini çekmesi ve ülkenin savaş sonrasında yalnızlaşmasıdır.⁹ Bu yalnızlık, Türkiye'nin geleceğini etkileyecek olan bir devletle, Amerika'yla ittifaka gidilerek giderilmeye çalışılacağı için oldukça önemli sayılmalıdır.¹⁰ Bulunan çözüm, özellikle de çözümün uygulanış biçimi bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu/bunaldığı olumsuzlukların temellerini atmıştır.¹¹

---

⁸ Selim Deringil, **Denge Oyunu, II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.1

⁹ Çetin Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, 4. Basım, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s. 58

¹⁰ Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yayınları, Ankara, 1971, s. 28

¹¹ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 60

I. BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM

VE

TÜRKİYE’NİN SEÇİMİ

A. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Gelişmeler

I. Dünya Savaşı yıllardır geçerli olan egemen Avrupa sisteminin yittiğini, yerine Amerika’nın büyük güç olarak dünya sahnesinde yerini aldığını göstermiştir. Savaş sonunda 19. yüzyılın dayandığı ekonomik temeller yıkılmış, “Avrupa Üstünlüğü Dönemi” kapanmaya başlamıştır. Ekonomik ve askeri güç Avrupa’nın dışındaki kanatlara geçince, Avrupa’nın dünya politikasındaki üstünlüğü de azalmaya başlamıştır.¹²

Savaş esnasında Rusya’da 1917 Ekim Devrimi’nin oluşu, dünyada ikinci bir ideolojik büyük gücün, Sovyetler’in doğmasına sebep olmuştur. Bu iki büyük güç, eskiden olduğundan farklı olarak (önceden Avrupa temelli birlikler ve çatışmalar olurken) artık ideolojilerini sadece Avrupa kıtasına değil, tüm dünyaya yayma gereğini duymuşlardır.¹³ Bu durum tüm dünyayı içine alan bir çembere sokmuştur. Tüm bu kutuplaşma/kamplaşma Türkiye’yi de etkilemiştir.

Savaşı bir dünyayı, savaş sonrasında yapılan Paris Barış Düzenlemeleri de sağlayamamış, dünya II. Dünya Savaşı’na sürüklenmiştir.¹⁴

Hitler Almanya’sı ile Mussolini İtalya’sı II. Dünya Savaşı’nın başlatıcıları olmuşlardır.¹⁵ Bu iki devletin statükonun değişmesi amaçlı girişimleri, ideolojik ayrışmalar, 1929’dan itibaren patlak veren dünya ekonomik buhranı ile birlikte dünyanın siyasal atmosferi II. Dünya Savaşı’na sebep olmuştur.¹⁶

II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin tarafsızlığını korumaya çalıştığını ve bu duruma büyük devletlerin tepki gösterdiğini belirtmiştik. Türkiye’ye jeopolitik

---

¹² Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev. Birtane Karanakçı), 7. Baskı, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s. 317-321

¹³ Oral Sander, **İlkçağlardan 1918’e Siyasi Tarih**, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 348-354

¹⁴ Kennedy, **a.g.e.**, s. 323

¹⁵ Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, s. 139-144

¹⁶ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991, s. 545

konumu sebebiyle İngiltere, Sovyetler ve Amerika tarafından savaşa girmesi konusunda baskı yapılmıştır. Hatta Amerika, Almanlara karşı direnecek devletlerin Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu'ndan yararlandırılacağını belirtmiştir.¹⁷ Tüm bu baskılara ve özendirici önerilere rağmen Türkiye mümkün olabilecek son noktaya kadar tarafsızlığını korumayı başarabilmiştir.

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerden en çok etkilenen devletlerden biri olarak bir çok alanda politika değişikliğine gitme gereğini duymuştur. Bu politik ve ekonomik değişim, Türkiye'yi Atatürk döneminin bağımsızlık orijinli politikalarından uzaklaştırmıştır.

1. Sıcak Savaş'tan Soğuk Savaş'a

I. Dünya Savaşı'na neden olan sebeplerden daha karmaşık bir çoğunu (ekonomik, siyasal, ideolojik, liderlerin niteliği v.b.) içerisinde barındırarak başlayan II. Dünya Savaşı'nın sonuçları da büyük olmuştur.¹⁸ Bu sonuç, büyük güçlerin katkılarıyla yaratılan Soğuk Savaş'tır. Böylece dünya, ilk dünya savaşının bitişinden yirmi altı yıl sonra tanıştığı II. Dünya Savaşı'nın külleri daha soğumadan yeni bir savaş tipiyle tanışmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın bitmek üzere olduğu bir zamanda, kendilerini savaşın kesin galibi gören müttefikler savaş sonu düzeninin oluşturulması amacıyla, Kırım'ın Yalta şehrinde 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında (Amerikan Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyet Lideri Stalin) bir araya gelmişlerdir.¹⁹

Armaoğlu tarafından "Büyük İttifak"ın sonu olarak nitelendirilen ve müttefikler arasında rekabetin belirginleştiği Yalta Konferansı'nda kalıcı barışın sağlanması için San Francisco'da uluslararası bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştır.²⁰

Yalta Konferansı'nda Türkiye'yi ilgilendiren boğazlar meselesine de değinilmiştir. Konferansta alınan karar gereğince; Milletler Cemiyeti'nin yerine kurulacak Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü için toplanan San Francisco

---

¹⁷ Uçarol, **a.g.e.**, s. s. 641

¹⁸ Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, s. 111-123

¹⁹ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 183-184

²⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 402

Konferansı'na, 1 Mart 1945 tarihine kadar Japonya ve Almanya'ya savaş ilan eden devletler katılabilecekti. Türkiye BM'ye üye olabilmek için, 23 Şubat 1945'de bunun gereğini yapmıştır. Yalta Konferansı, Amerika ve Sovyetler'in dünyayı hegemonya bölgeleri olarak paylaşmalarının simgesidir.²¹

Avrupa'daki savaş resmen 8 Mayıs 1945'te bitmiştir.²² II. Dünya Savaşı asıl olarak Amerika'nın 6 Ağustos 1945'te Hiroşima ve 9 Ağustos 1945'te Nagasaki'ye yaptığı atom bombası saldırılarından sonra 2 Eylül 1945'te Japonya'nın teslim olmasıyla tamamen sona ermiştir.²³ Ancak bundan sonra yaşanılacak olanlar savaşın bitmediğini, başka bir mecrada devam ettirildiğini gösterecektir.

Yalta Konferansı'nın ardından üç büyük devletin lideri yeniden 17 Temmuz 1945'de Berlin yakınlarındaki Potsdam'daki Cecilienhof Sarayı'nda bir araya geldiler. Konferansın burada toplanmasının bir anlamı vardı; Potsdam, Prusya devletinin kraliyet merkeziydi. Zaten konferansta en karmaşık başlık Almanya idi. Konferansa Amerika adına Başkan Truman, İngiltere adına Başbakan Churchill (yerine sonradan seçimleri kazanan Clement Atlee dahil olmuştur) ve Sovyet Lideri Stalin katılmıştır.²⁴ Konferansın amacı, yıkılmış Avrupa'nın yeniden düzenlenmesi ve süren Uzakdoğu savaşının gidişatı hakkında karar vermektir. Konferansın önemi, diğer konferanslardaki az da olsa iyi niyetin yerini burada çıkar çatışmalarına bırakmasıdır.²⁵ Konferansta çıkar çatışmalarının gündeme gelmesi dünyayı yeni sıkıntıların beklediğini gösterecektir. Konferansı önemli kılan özellik, Amerikan ve Sovyet isteklerinin çatışması ve ideolojik ayrışmanın gün yüzüne çıkmasıdır.

Potsdam'da, Yalta da olduğu gibi Türkiye de söz konusu edilmiştir. Konferansta Stalin'in Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi isteği ilke olarak Batılılarca kabul edilmiştir.²⁶ Sovyetler'in bu girişimi bir sonuç doğurmasa bile, bu durum Türkiye'nin tedirgin olmasına yetmiştir. Sovyetler'in bu talebi, Türkiye'nin güvenlik konusunda endişelenmesine ve kendisini koruyacak ittifak arayışına girmesine sebep olmuştur. Soğuk Savaş'ın dillendirilmeye başlandığı bu dönemde Türkiye de rol almıştır.

---

²¹ Turgay Merih, **Soğuk Savaş ve Türkiye**, Ebabel Yayınları, Ankara, 2006, s. 7-10

²² Merih, **a.g.e.**, s. 24

²³ Kennedy, **a.g.e.**, s. 439

²⁴ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 213

²⁵ Merih, **a.g.e.**, s. 24-25

²⁶ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 217

Ne Yalta Konferansı ne de Potsdam Konferansı bir barış konferansıdır. Bu konferanslarda genel ilkeler üzerinde anlaşmaya varılmış ve müttefikler arasında dağıtılacak toprakların “geçici yönetimi” ilgili devletlere verilmiştir. Son kararların, ileride toplanacak olan barış konferansında ve bunun sonunda imzalanacak olan barış antlaşmasında verileceği belirtilmiştir.²⁷

Potsdam Konferansı’nı en çok meşgul eden Almanya sorunu, Soğuk Savaş’ın en önemli konusu olmuştur.²⁸ Gün yüzüne çıkan anlaşmazlıklar, bundan sonra sıklıkla dünyanın gündemini meşgul etmeye başlayacaktır.

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu sisteminin temeli Yalta ve Potsdam Konferansları ile atılmıştır.²⁹

Potsdam Konferansı, Sovyetler’in Montreux Rejimi’nin değişmesi ve Türkiye’den toprak isteklerine, Amerika’nın Sovyet taleplerine çok da tepki duymayarak, hatta boğazların yeni rejiminde kendisinin de yer almak istemesine sahne olmuştur. Amerika’nın bu tutumuna, “savaştan en büyük galip olarak çıkan Sovyetler’in davranışlarının gerçek amacını kavrayamamasından ileri gelir” diyenler olmuştur. Amerika’nın Yalta ve Potsdam Konferansları’ndaki Sovyet davranışlarından çıkarsama yapamayışı ve hala savaş içinde Sovyetler’le yapmış olduğu işbirliğini devam ettirebileceği kanısı ve umudu, 12 Nisan 1945’de Başkan Roosevelt’in ölümü üzerine, yerine Başkan Yardımcısı Harry Truman’ın geçmesi ile bitmiştir.³⁰

Truman’ın başkan olması ile, hiç bir şey eskisi gibi olmamıştır. Çünkü Truman, Sovyetler’i dünya barışının önünde büyük bir engel olarak görüyor, bu ülkenin nüfuz alanının genişlemesini önlemek için “çevreleme” politikasının gerekliliğine inanıyordu.³¹

Amerika’nın Potsdam Konferansı’nda boğazlar konusunda takındığı tavır uzun ömürlü olmamıştır. 1945 yılının sonlarından başlayarak 1946 yılının devamı boyunca gelişen olaylar, Amerikan hükümetinin, Türk boğazlarının Sovyetler ile

---

²⁷ a.g.e., s. 197

²⁸ a.g.e., s. 217-218

²⁹ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 330-331

³⁰ Gönübol, Sander, v.d., a.g.e., s. 196-197

³¹ Sander, **Türk Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 11

Türkiye'nin ortak yetkisi altına alınmasını değil; bu su yollarının Türkiye'nin egemenliğine bırakılmasını istediği değişik yollarla ifade edilmiştir.³²

2 Kasım 1945 tarihinde Amerika'nın Türkiye'ye verdiği nota³³ özelde boğazlarla ilgili politikasının, ama aslında Amerika'nın Türkiye politikasının değişmesinin ilk adımı şeklinde anlaşılmalıdır.

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile müttefikler arasında kalan Türkiye, Almanya ile sürdürdüğü ticari ilişki yüzünden İngiltere ve ardından da Amerika tarafından dışlanmıştı. Sonucunda da 1944 ilkbaharında Türkiye'ye yapılmakta olan Amerikan ve İngiliz yardımları kesilmişti. Diğer yandan da Sovyetler ile Türkiye arasında savaş boyunca giderek zayıflayan dostluk ilişkisi Türk-Sovyet bunalımına dönüşmüştü.³⁴ Bu gelişmeler Türkiye'nin yalnızlaşmasına yol açmış, Türkiye'ye bir tercihte bulunarak bu yalnızlığından kurtulması gerekliliğini dayatmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem hem Avrupa açısından hem de uluslararası sistem açısından önemli değişikliklere sahne olmuştur. Batı dünyasında, I. Dünya Savaşı sonunda kendi içinde "Demokrasiler ve Faşistler" diye bölünen ve Sovyetler ile Amerika gibi rakipleri ortaya çıkmaya başlayan Avrupa, bu savaş sonunda başatlığını tamamen yitirmiş ve bir dünya sistemi olmaktan çıkarak bir dünya-alt sistemine indirgenmiştir.³⁵

II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen bir çok sebep (İran olayları, Türkiye'den Sovyet istekleri, ideolojik genişlemeler, her iki kutbun da hızla kurumsallaşması v.b.) Soğuk Savaş hazırlamıştır.³⁶

Sonuç olarak uluslararası sistem tanınmayacak kadar değişmiştir. Gelişmeleri üç ana başlık altında değerlendiresek:³⁷

1-) Siyasal: O zamana kadarki uluslararası örgütlerin en evrenseli olan BM 1945'de kurulmuştur. Söz sahipliği, büyük devletlerin o günkü dengesini yansıtacak biçimde kurulmuşken, Amerikan ağırlığı, BM'nin genel dengesini bozmuştur. 1947'de de, Doğu bloku komünist devletlerinin Moskova'yla ideolojik birliğini sağlamak üzere Komünist İstihbarat Bürosu (Cominform) kurulmuştur.

³² Melih Esenbel, **Türkiye'nin Batı ile İttifaka Yönelişi**, İsis Yayınları, İstanbul, 1992, s. 48

³³ İlgili nota için Bkz. Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 198

³⁴ Gürel, **a.g.m.**, s. 535-536

³⁵ Baskın Oran:Editör, **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, Cilt I, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 480

³⁶ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 260-263

³⁷ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 480-483

2-) Askeri: Avrupa'da Nazi ve faşistleri yenen Batı Avrupa değil, Amerika ile Sovyetler'di. Doğal olarak bu ikisi etrafında bir kümelenme gerçekleşmiştir. Bu iki kutuplu sistem uzun süre dünya politikasına egemen olmuştur. Kutbun bir ucunda Kuzey Atlantik Paktı Antlaşması (NATO), diğer ucunda Varşova Paktı vardı.

3-) Ekonomik: Gerek coğrafi bakımdan, gerekse kapitalist ekonominin dünya çapında geçerli tek sistem olması açısından, bir tarafı öbürüne oranla çok daha güçlü olan bu iki kutuplu sistem, daha savaş bitmeden Amerika'nın yaptığı bir girişimle dalgalanmış, Amerika'nın isteği olan Bretton Woods Sistemi³⁸ kabul edilmiştir. Bu sistemle kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası), uluslararası ekonomiyi büyük ölçüde kapitalist ülkelerin denetiminde yürütme işlevini yükümlenmiştir. Bu sistemde IMF'nin görevi, borçların zamanında ödenmesini gözetmek; Dünya Bankası'nın görevi, yapısal uyumu, yani ülkelerin uluslararası kapitalist ekonomiye uyacak bir ekonomik bünyeye sahip olmalarını sağlamaktır. Dünya Bankası, Türkiye'nin aldığı yardımları ve bunların kullanılacağı yerleri belirleme inisiyatifine sahip olmuştur. 1947'de oluşturulacak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması'nın (GATT) görevi de dünya ticaretini serbestleştirmek olacaktır. 1949 yılında da üye ülkelerin ekonomik gelişmesini hızlandırmak ve aralarında eşgüdümü sağlamak amacıyla Sovyetler öncülüğünde Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi (Comecon) kurulmuştur.

Doğu blokunun Sovyetler önderliğinde gittikçe kurumsallaşması ve büyümesi ve 1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sosyalist blok her bakımdan kapitalist sisteme karşı koyma potansiyeline ulaşmıştır.³⁹

Batı'nın ve Doğu'nun yukarıda ana hatları ile verilen hızlı kutup örgütlenmesi ve kurumsallaşması, II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası sistemin uçlaşma, düşmanlaşma eksenli yapısı sadece iki boyutlu iki devletli değildi, daha kapsamlıydı.

---

³⁸ **Bretton Woods Sistemi**, Amerika'yı 1971'e kadar uluslararası ekonominin tartışmasız liderlik koltuğunda tutmuştur. Amerika, bu başatlığına ancak 1980'lerde geri dönebilecektir. Döndüğünde de, sistemin üçüncü ayağı olan GATT'i, 1995'te Dünya Ticaret Örgütü adıyla kurumsallaştıracaktır.

³⁹ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 500-501

2. Soğuk Savaş Zihniyeti

İnsanlık için dünya savaşlarının sebep olduğu sonuçlardan daha yıkıcı etkiler doğuran yeni savaş türü, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ideolojik kökenli Soğuk Savaş'tı. Bu yeni tip tehlike, hatta bazılarına göre III. Dünya Savaşı bile denilen Soğuk Savaş, ideolojik olması sebebiyle ve yarattığı bölünmüş insan tipiyle, etkisi uzun yıllar sonrasına yayılacak toplumsal/kültürel bir niteliğe sahipti.

Soğuk Savaş'ı II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesi başlatan olay, Merih'e göre savaşı neticelendiren felaketti. Bu, Japonya'nın Hiroşima ve Nagasaki kentlerine savaş bitmek üzereyken Amerika tarafından atılan iki atom bombasıdır. Japonlar zaten yenilmiş ve teslim olmaya hazırken, etkili bir deniz kuşatması ve klasik silahlarla sürdürülecek bir bombardıman bu sonucu sağlamaya yetecekken meydana gelmiştir bu olay.⁴⁰ O halde bombaların kullanılmasının asıl nedeni, savaş sonrası dünya sisteminin Amerika tarafından şekillendirileceğinin işareti, Soğuk Savaş'ı başlatmak için basılan bir düğme olabilir miydi? Bunun cevabını bilemiyoruz.

Peki neydi Soğuk Savaş? Kavram ilk kez 17 Nisan 1947 tarihinde Amerikalı yatırımcı ve Roosevelt'in Danışmanı Bernard Baruch tarafından Güney Karolayna Meclisi'nde yapılan bir konuşmada kullanılmıştır. Kavram, II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Amerika ve Sovyetler ile müttefikleri arasında gelişen silahsız ideolojik çatışmayı tanımlar.⁴¹

Daha genel kabul gören tanımıyla Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaştan galip çıkmış iki büyük devlet ve bu devletlerin çevresinde kümelenmiş küçük devletler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirlerine karşı silah kullanmadan sürdürüldüğü belirli bir tarihsel döneme verilen addır. Ya da, iki blok arasındaki ilişkilerde, blokların ve üyelerin davranışlarını denetlemeye yönelik, taraflarca benimsenmiş kuralların bulunmadığı ve ilişkilerde tamamıyla güce dayanan davranışların başat olduğu, diplomasinin bloklar arasında hemen hemen ortadan kalktığı bir dönemdir.⁴²

---

⁴⁰ Merih, **a.g.e.**, s. 39-40

⁴¹ **a.g.e.**, s. 1

⁴² Sander, **Siyasi Tarih**, s. 224

Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihinde anlaşmazlıklar varken bitiş tarihi konusunda herkes hemfikirdir. Bu tarih, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkıldığı ya da 1991'de Sovyetler'in dağıldığı tarihtir

Amerika'nın Japonya'ya attığı atom bombaları, insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır.⁴³ Atomun savaşta kullanımı, bundan sonra hiç bir şeyin eskisi gibi olmayacağına olan inancı artırmıştır.

Atom bombasının “Stalin'e göz dağı vermek için” kullanıldığıyla ilgili görüş⁴⁴, Amerika'nın Soğuk Savaş'ı Sovyetler'e ve onun çevre ülkelerine karşı başlatmasının planlı bir adım olduğunu ifade eder.

Yeni dünya düzeninin çizgileri, daha savaş tüm şiddetiyle sürerken Amerikalı askeri planlamacılarca ifade edilmişti:⁴⁵ “Amerika ve Sovyetler birinci dereceden askeri güç olacaklardır. Bu, her ikisi için de coğrafi konum ve genişlik ile çok büyük bir harp malzemeleri potansiyelinin bir arada bulunmasından doğmaktadır.”

II. Dünya Savaşı sonrası dünya düzeninde dengeler değişmişti. Eski büyük güçler Fransa ve İtalya daha savaş öncesinden güçlerini yitirmişlerdi. Almanya'nın Avrupa egemenliği için yaptığı girişim ile Japonya'nın Uzak Doğu ve Pasifik'teki girişimleri çöküntüye uğramıştı. İngiltere, Churchill'e rağmen eski gücünü kaybetmişti. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında yapılan tahminlerde sık sık sözü edilen iki kutuplu dünya nihayet doğmuştu.⁴⁶

Avrupa'nın bir güç merkezi olarak dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra, dünya en az yirmi yıl kesin çizgileriyle iki büyük gücün çevresinde iki kutuplu bir nitelik kazanmıştır.⁴⁷

Amerika'nın ekonomik olarak güçlülüğü, askeri kuvvetine de yansımıştır. Geleneksel büyük güçler ortadan silinirken, Amerika onların bıraktığı boşluğu doldurmuştur. Amerikan gücünün ve nüfuzunun böyle dışarıya doğru uzanmasının başlıca sebebi savaşın kendisi olmuştur.⁴⁸

Amerikalı yöneticiler, artan verimlilikle gelen ürünleri tüketecek yeni denizaşırı pazarlar açılmazsa, Amerikan yönetiminin harcamalarındaki gerilemeyi bir

---

⁴³ Kennedy, **a.g.e.**, s. 418

⁴⁴ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 214

⁴⁵ Kennedy, **a.g.e.**, s. 418-419

⁴⁶ Aynı yer.

⁴⁷ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 201

⁴⁸ Kennedy, **a.g.e.**, s. 420-421

savaş sonrası durgunluğunun izlemesinden korkmuşlardır. Bu durum, Amerika'yı Batı kapitalizminin ve tabii Batılı kapitalist devletler arasında yıldızı en çok parlayanların yararına olacak yeni bir dünya düzeni yaratma taahhüdü altına sokmuştur. Böylece, 1942-1946 yılları arasındaki yeni düzenlemeler paketi, IMF ile Dünya Bankası'nın kuruluşu, bunun ardından da daha ileri tarihlerde GATT oluşturulmuştur.⁴⁹

Bu yeni ekonomik rejimle, imar ve kalkınma için alınmaya hazır duruma gelen paralardan yararlanmak isteyen ülkeler, Amerika'nın para konusunda getirdiği konvertibilite serbestisi ve açık rekabet koşullarına uymak zorunda kalmışlardır.⁵⁰

Amerika'nın, Avrupa'daki yaygın toplumsal hoşnutsuzluk ile Sovyet nüfuzunun genişlemesinden doğan çifte tehlikeyi sonradan anlaması, Marshall Planı'nın oluşturulması için itici güç olmuş, özgür dünyada sanayinin yeniden esaslı bir gelişim göstermesi için gerekli paranın serbest bırakılmasına imkan sağlamıştır. Bu döneme gelindiğinde Amerika'nın ekonomi alanındaki nüfuzunun genişlemesi, dünyanın her yanında yapılan askeri üsler ve güvenlik antlaşmalarıyla bir arada gerçekleşmiştir.⁵¹

Amerikan nüfuzu, dünyanın bir çok alanında etkili olmuş, bundan sonra da bir çok ülke için "Amerikancılık", ulaşılması gereken hedef olarak seçilmiştir. Kutupçuluğu, bu rüya da beslemiştir.

Amerikan nüfuzunun işleminin büyük ölçüde imkansız olduğu tek alan, 1945'te faşizm karşısında asıl zaferi kendisinin kazandığını söyleyen Sovyetler'in denetimi altında bulunan bölgeydi. Gittikçe genişleyen Sovyetler, Batı'ya, Güneybatı'ya, hatta Uzak Doğu'ya kadar bu alanı büyütülmüştür.⁵²

Ancak Sovyet nüfuzunun böylesine artması etkileyici görünse de, ülkenin ekonomi tabanı savaştan çok zarar görmüştü. Sovyetler 1945'te askeri bir dev konumundaydı, ama ekonomik yönden yoksul, yoksunluk içindeydi. Yine de Sovyetler, Amerika'nın her türlü etkisine karşı tam bir bağımsızlığı olan ve gerçekte ona alternatif getiren muazzam bir toprak parçasıydı. Sonuç olarak, Sovyetler ile Amerika arasında ciddi bir çıkar çatışması olması kaçınılmazdı.⁵³

---

⁴⁹ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 225

⁵⁰ Kennedy, **a.g.e.**, s. 421-422

⁵¹ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 227-229

⁵² Kennedy, **a.g.e.**, s. 423-424

⁵³ **a.g.e.**, s. 424-428

Sovyetler'in Amerika'dan savaş içinde aldığı "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımının, 1945 Mayıs'ında aniden kesilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağına en erken habercisi olmuştur. Aralarındaki anlaşmazlıklar sadece bir süreliğine, Almanya'yı yenme amacı uğruna hasır altı edilmiştir.⁵⁴

Dünyanın artık geleneksel çok kutuplu hali yerine, stratejik ve politik açıdan iki kutuplu sayılması gerektiğini vurgular görünen son unsur da ideolojilerin güçlenen rolüydü.⁵⁵ "Biz ve karşı taraf" anlayışı, ideolojik savaşın ne kadar tehlike arz ettiğini ileride gösterecektir.

Kısa sürede Sovyetler ile Batı arasında artık Soğuk Savaş diye kabul edilen gelişmenin ideolojik olduğu fazlasıyla açığa çıkmıştır. Sovyetler'in uluslararası alandaki davranışları, silahlı kuvvetlerinin muazzam boyutları ve doktriner emelleri, Amerikalıların geleneksel düşüncelerinde (yalnızcılık) büyük bir yön değişikliğine yol açmıştır.⁵⁶

Soğuk Savaş'ı algılamak için liderlerin söylemlerine de bakmak gerekir: Truman:"Amerikan politikasının özgür insanlara, onlara totaliter rejimleri zorla kabul ettirme amacı güden saldırgan hareketler karşısında, kendi kurumlarını ve bütünlüklerini korumaları için yardım etmek" olacağını söylüyordu. Eisenhower ise şöyle diyordu: "İyilik ve şer güçleri, tarihte ender görülen bir biçimde yığılmış, silahlanmış ve birbirleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Özgürlük tutsaklığın karşısına, aydınlık karanlığın karşısına dikilmektedir".⁵⁷

Bu sözler yıllar geçmiş olmasına rağmen bugün ki Amerikan Başkanı'nın Irak'ı özgürleştirmek için başlatılan savaşta, bir savaşın başlatılmadan önce, ideolojik alt yapıyla desteklenmesi gerektiği tezini çağrıştırmaktadır. Asıl savaşın kamuoyu, kitleler nezdinde verilmesi gerektiği fikri, yine bu yüzyılın savaşlarının bir özelliği olarak, psikolojik harbin cephe savaşından daha değerli olduğunu göstermektedir.

Truman'ın açıklamaları Sovyetler'in her alanda elini güçlendirmiştir. Soğuk Savaş'ın dış ve iç gerekleri, karşılıklı olarak ideolojik ilkelere seslenme kılıfı altında birbirlerini beslemiştir. Liberalizm ve komünizm, her ikisi de evrensel görüşler

---

⁵⁴ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 207

⁵⁵ Kennedy, **a.g.e.**, s. 435

⁵⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 743

⁵⁷ Kennedy, **a.g.e.**, s. 436

olduğundan karşılıklı olarak birbirlerini dışlıyorlardı. Bu ise, her iki tarafın da tüm dünyayı ideolojik kavganın güç politikasındaki üstünlükten ayrılamayacağı bir arena olarak anlamasına ve böyle tanımlamasına imkan vermiştir.⁵⁸

Soğuk Savaş'la kişi/devlet ya Amerika önderliğindeki blokun içindeydi, ya da Sovyet önderliğindeki blok içinde.

Bugün ortadan kalktığını söylememize rağmen, etkilerini hala sürdürmekte olan bu önemli olgu, karşılıklı korkuya sebep olan unsurları içermektedir.

Şimdi de yukarıda geçmişini ve teorisini vermeye çalıştığımız Soğuk Savaş'ın onu hızlandıran, özel olarak Türkiye'yi ilgilendiren kadarını, bu yeni stratejinin unsurlarını anlamaya çalışalım.

3. Sovyetler'in Türkiye'den İstekleri

İstiklal harbi sonlarında temelleri atılan Türk-Sovyet dostluğu, Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda iki tarafı birbirine yaklaştırmış ve olumlu bir seyir izlemiştir. Bunun sonucunda Türkiye ile Sovyetler arasında 1925 yılında bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması akdedilmiştir.⁵⁹ Bu antlaşmanın çalışmamız için önemi, 1945 yılında Sovyetler'in II. Dünya Savaşı sonrasında 1925 tarihli bu antlaşmayı yenilemeyeceğini bildirerek Soğuk Savaş'ın kapılarını açması ve hızlandırmasıdır.⁶⁰

Sovyetler'e göre 1925 tarihli bu antlaşma II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun değildi ve değiştirilmesi gerekiyordu.⁶¹ 19 Mart 1945⁶² tarihinde bu antlaşmanın yenilenmeyeceğinin ifade edildiği Sovyet notasını alan Türkiye'nin,⁶³ Sovyetler ile anlaşabilmesinin tek yolunun egemenlik ve bağımsızlık haklarının bir kısmından ödün vermek durumunda olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Sovyet istekleri özetle şöyleydi:⁶⁴

1-) 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile tespit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılması,

---

⁵⁸ Aynı yer.

⁵⁹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmalar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1965, s. 7

⁶⁰ Esenbel, **a.g.e.**, s. 20

⁶¹ Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 214

⁶² Halbuki ilgili antlaşma 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecekti.

⁶³ 7 Haziran 1945 tarihli nota için Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 747

⁶⁴ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s.193

2-) Boğazlar'ın Türkiye ile Sovyetler tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetler'e boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi,

3-) Boğazlar rejimini tespit eden Montreux Sözleşmesi'nde yapılması gerekli değişiklikler konusunda Türkiye ile Sovyetler arasında bir prensip mutabakatına varılması.

Bu istekleri Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper aracılığıyla kabul edilemez sayan Türkiye, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü bakımından büyük bir endişe duymaya başlamıştır.⁶⁵ Bu endişeyle birlikte tek seçenek olarak, Sovyetler karşısında yalnız kalmak yerine, 1939 yılından beri ittifakla bağlı olduğu İngiltere'nin ve II. Dünya Savaşı sonrasında en kuvvetli devleti olan Amerika'nın desteğini kazanmaya çalışmıştır.⁶⁶

Sovyet taleplerinin hükümet nezdinde tepkiyle karşılanmasının⁶⁷ dışında, Beyazıt Meydanı'nda toplanan kalabalık tarafından da sol matbaa ve kitapevlerine saldırılar düzenlenmiştir.⁶⁸

Türkiye üzerindeki Sovyet tehditleri konusu, Amerika'nın önüne İngiltere tarafından getirilmiştir.⁶⁹ Bu sırada, Sovyetler'in Balkan ülkeleri üzerindeki savaş sonrası emellerinden endişe duyan İngiliz hükümeti, Amerikan hükümetine müracaat ederek Yalta kararlarına aykırı olan bu Sovyet davranışı konusunda, "üç büyükler" arasında yapılması kararlaştırılmış bulunan Potsdam toplantısından önce ortak bir Anglo-Amerikan tutumunun tespit edilmesini ve Sovyetler'in karşısına böylece çıkılmasını istemiştir.⁷⁰

Kutup siyaseti, belirtilerini yavaş yavaş göstermiştir. Uzun süre dünyaya hakim olacak olan bu siyaset tipi, Soğuk Savaş'ın eseri idi. Amerika, uluslararası alanda sorun çözücü, kurallar koyan lider devlet olma yoluna, yalnız kendi isteğiyle değil, yukarıda belirtildiği gibi diğer devletlerin de buna önyak olması sebebiyle, koşulların da zorlamasıyla girmiştir.

---

⁶⁵ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 253

⁶⁶ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s.193-194

⁶⁷ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt II, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 285

⁶⁸ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt IV, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 49

⁶⁹ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 21

⁷⁰ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s.194

Sovyetler'in talepleri karşısında aradığı desteği İngiltere'den bulan Türkiye, nispeten rahatlamıştır. Ancak Türkiye, Sovyetler'in kendi toprakları üzerindeki arzularını engelleyecek asıl gücün, Amerika olduğunun (İngiltere'nin ekonomik durumunun zayıflığından) farkındaydı. İngiltere'nin Orta Doğu'da etkili konumunu koruma kararı, Türkiye'ye olan ilgisinin temelini oluşturmaktaydı. "Türkiye'nin bağımsızlığının" devamı, Sovyetler'in Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki nüfuzunun genişlemesini engellemek için de çok gerekliydi.⁷¹

Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğine hem de toprak bütünlüğüne yönelen Sovyet istekleri,⁷² Sovyetler'in amaçlarına ulaşamadığına ve özellikle de Türkiye'yi Batı blokuna ittiğine bakılırsa Sovyetler bakımından başarısızlık biçiminde değerlendirilmelidir. Özellikle toprak istekleri Türkiye'yi karşı cepheye itmiştir.⁷³ Oran'a göre Sovyet istekleri olmasaydı, Türkiye'nin NATO'ya girme konusunda istekli davranıp davranmayacağı dahi tartışılabilirdi. Türkiye'nin bu dönemdeki diğer davranışları gibi NATO üyeliği de ülke bütünlüğüne ve egemenliğine aykırı talepler karşısında bir güvence arayışıdır.⁷⁴ Kutup seçimi ve bu kutbun düşündüğünün dışına çıkmama tavrı bu seçimin bir sonucudur ve Türkiye için oldukça önemlidir.

4. Sovyetler'e Karşı Türkiye'ye Amerikan Desteği

Sovyetler'in uluslararası alandaki faaliyetlerine, özellikle Türkiye'ye yönelik taleplerine karşı Amerika önceleri tepkisiz kalmış, BM'nin kuruluşuna yüklenilen büyük değerden dolayı, 1946'nın ilk günlerine kadar Sovyetler'le çatışmamayı yeğlemiştir.⁷⁵

Savaş sonrasında üç büyüklerin yaptığı son büyük toplantı olan Aralık 1945 Moskova Konferansı'nda da uzlaşma arayışları sürdürülmüş ancak başarılı olunamamıştır. Ardından da Truman'ın uzlaşma siyasetini terk ettiğine ilişkin şu sözleri gelmiştir:⁷⁶ "Onlar sadece bir dilden anlarlar; o da kaç taburunuz var?" diyen

---

⁷¹ Sever, **a.g.e.**, s. 24-36

⁷² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 750

⁷³ A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 352

⁷⁴ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 507-508

⁷⁵ Sander, **Siyasi Tarih**, s. 204

⁷⁶ Sever, **a.g.e.**, s. 37

Başkan Truman, Türkiye ile ilgili kanısını şu şekilde açıklamıştır:⁷⁷ “Rusya’nın Türkiye’yi istila etmek ve Akdeniz’e açılan Karadeniz boğazlarını ele geçirmek gibi bir niyet taşıdığına hiç şüphem yok. Rusya, demir bir yumruk ve sert bir dille karşılaşmadığı takdirde bir başka savaş yaşanacak. Artık uzlaşma oyunu oynamaktan vazgeçmeliyiz. Sovyetler’i şımartmaktan yoruludum.”

Bu sözler Soğuk Savaş’ın temel özelliğiydi. Karşit kamptaki devletlerin birbirlerini suçlamaları ve ideolojik mücadeleleri Soğuk Savaş boyunca sürmüştür.

Sovyetler’in, Potsdam Konferansı sırasında Türkiye’den isteklerini yenilemesi⁷⁸ ve Türk-Sovyet sınırı çizgisinde kendi lehine değişiklik yapılmasını istemesi üzerine, başlangıçta bunun yalnız ilgili iki devlet arasında bir mesele olduğunu söyleyen Amerika, bu konferanstan sonra Türk boğazları konusundaki görüşünü yeniden gözden geçirdiği gibi, 1946 yılının başından itibaren Türkiye’nin toprak bütünlüğü ile de yakından ilgilenmeye başlamıştır.⁷⁹

“Kızıl Tehlike” karşısında, Amerika’nın II. Dünya Savaşı sonrası sürdürdüğü uzlaşma politikasından bu yaşananlardan sonra vazgeçtiği görülmüştür.⁸⁰ Bundan sonraki her açıklama değişen politikanın özelliklerini yansıtmaya başlamıştır. Politika değişikliği ilk olarak kendisini Yunanistan ve Türkiye üzerinde göstermiştir.

Ankara’daki Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson’a göre:⁸¹ “Sovyetler’in amacı, Türkiye’yi Bulgaristan ve Romanya benzeri bir devlete dönüştürmeye çalışmaktır”.

Sovyetler’in Türkiye üzerindeki baskılarına karşı Amerika’nın tutum değiştirmeye başladığını, dikkatini Doğu Akdeniz’e ve Türkiye’ye yönelttiğini gösteren ilk belirti, Amerikan zırhlısı Missouri’nin, Washington’da ölen Türk Büyükelçisi Münir Ertegün’ün cesedini 5 Nisan’da İstanbul’a getirmesidir. Bu olay Türk kamuoyunda, Sovyet istekleri karşısında Amerika’nın Türkiye’ye verdiği bir teminat olarak algılanmıştır.⁸²

Amerika ve Sovyetler arasındaki gerginlikler, Amerika’nın Türkiye’ye destek olmasıyla ve askeri-ekonomik yardımlar yapmasıyla başka bir sürece girmiştir.

---

⁷⁷ Truman, Year of Decisions, s. 492-493, Akt., Aynı yer.

⁷⁸ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 502

⁷⁹ Gönübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 201

⁸⁰ Kennedy, **a.g.e.**, s. 436

⁸¹ Cüneyt Arcayürek, **Şeytan Üçgeninde Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 314

⁸² Esenbel, **a.g.e.**, s. 52

1946'nın başlarında Amerika'nın Sovyet politikasındaki bu değişim, esas itibariyle ani bir karardan ziyade, yavaş yavaş olgunlaşan bir sürecin sonucudur. Sever'e göre bu politika değişikliğini iddia edildiği gibi bürokratların kişisel tercihlerine bağlamak, dünyanın geleceğini şekillendirecek bu büyük planlı olayın zihniyetini algılayamamaktır.⁸³ Amerika'nın Sovyetler'e karşı aldığı siyasi ve ekonomik tedbirlerle, Türkiye'nin güvenlik sorunu aynı döneme denk gelmiştir.

Olaylar öyle gelişmiştir ki, bunu izleyen iki on yıl içinde uluslararası politika, büyük ölçüde Sovyet-Amerikan rekabetine uyum sağlamayı, sonra da bunu kısmen reddetmeyi konu edinecektir. Soğuk Savaş Avrupa'daki sınırların yeniden çizilmesi üzerinde odaklaşıyordu. Temelinde alttan alta Almanya sorunu vardı.⁸⁴ Bu konunun çözüme kavuşturulması, 1945 yılının galip devletlerinin Avrupa üzerinde sahip olacakları nüfuzun ölçüsünü belirleyecekti. Çünkü Alman militarizminin yeniden canlanmasını önlemek konusunda Batı da Moskova kadar kararlıydı.⁸⁵ Şimdilik ortak görülen tek kanı buydu. Yalnız, tek başına bu payda, Soğuk Savaş'ı engelleyici güçte olmamıştır.

İki kutup başı da kendilerine rehberlik edilmesini bekleyen başka devletler yaratabilirse politik ve stratejik açıdan güçlenme ihtimalini çok yüksek görmüştür.

Gerilimlerin tırmanışını burada adım adım anlatmak gereksizdir. Ancak Soğuk Savaş'ın özellikleri incelenmeye değerdir; çünkü bunlar uluslararası ilişkilerin yönetimini günümüze kadar etkilemeyi sürdürmüştür.

Batının, "Sovyetler'in kendisine uydular oluşturma" planıyla hareket ettiğine olan inancı ile, Stalin'in koşullar oluştuğunda Batı ve Güney Avrupa'da denetim kurmayı ve aslında koşulların oluşumunu bu yönde çabuklaştırmaya çalışmasından kuşkulandırılması, gerginlikleri su yüzüne çıkarmıştır.⁸⁶

Amerika'yı, Sovyetler'in isteklerine karşı sert bir tutum sergilemeye iten belirli tek bir sebepten bahsetmek zordur. Bunun yanında gerçekleşen bir takım olayların da Batı'da, (Yunan Komünist ayaklanması, Sovyetler'in İran'dan çekilmemekteki ısrarları, Fransa'daki komünist destekli grevler, Sovyetler'in Alman

---

⁸³ Sever, **a.g.e.**, s. 37

⁸⁴ Mehmet Dal, *Marshall Planı*, www.etkilesim.net (Erişim Tarihi: 20.04.2007)

⁸⁵ Kennedy, **a.g.e.**, s. 437

⁸⁶ **a.g.e.**, s. 440-441

kamuoyuna kur yapma girişimi, Komünistlerin Kuzey İtalya'daki gücü) Moskova'nın planları olduğu yönünde kuşkuları artırmıştır.⁸⁷

Amerika tarafından hızla geliştirilen, Sovyetler'i buldukları yerde tutma/çevreleme stratejisinin çeşitli unsurları vardı: Sovyet tehdidi altında bulunan devletlere direnme güçlerini takviye için askeri destek verilecek ve onlara yönelik bir Sovyet saldırısı hemen bir "casus belli" (savaş sebebi sayma) olarak görülecekti. Sovyetler'i çevreleme politikasının en önemli unsuru, Avrupa ve Japonya'da yerle bir olmuş sanayilerin, çiftliklerin ve kentlerin yeniden kurulmasına imkan vermek üzere çok geniş kapsamlı bir Amerikan ekonomik yardım programıydı. Bu, yalnızca böyle yerlerin komünist sınıf mücadelesi ve devrim doktrinlerine kapılmaları ihtimalini azaltmakla kalmayacak, güç dengelerinin Amerika'nın lehine olarak yeniden ayarlanmasına da yarayacaktı. Kennan'ın⁸⁸ jeopolitik fikri şuydu:⁸⁹ "Dünyada ulusal güvenlik açısından bizim için önemli sadece beş sını ve askeri merkez varsa, Amerika'nın kendisi, rakibi Sovyetler, Büyük Britanya, Almanya ile Orta Avrupa ve Japonya, o halde adı geçen son üç bölgeyi Batı kampı içinde tutmak ve onların gücünü artırmakla, sonuçta ortaya çıkacak kuvvetler korelasyonu, Sovyetler'in sürekli olarak geride kalmasını sağlayacaktır".

Bu noktada dönüm noktası 1947 yılı olmuştur. Yunanistan ve Türkiye'ye daha önce İngiltere'nin verdiği güvencelerin, Amerika tarafından devralınması, Truman tarafından bir doktrin çerçevesinde haklı gösterilmiştir. Molotov'un, Amerika'nın öngördüğü bu planla ilgili yapılan Paris Görüşmeleri'ni terk etmesinin ve yardım başvurusunda bulunmamaları için Rusya'nın Polonya ve Çekoslovakya'ya baskı yapmasının sonucu olarak Avrupa öncesine göre çok daha fazla bölünmüş bir hale gelmiştir.⁹⁰

Amerika, bu tarihten sonra dünyanın değişik bölgelerinde inisiyatifi ele almış ve yönlendirici bir dış politika izlemiştir. Amerikan'ın Türkiye politikası da bundan sonra izleyeceği strateji doğrultusunda değişmiştir. Amerika'ya göre, Türkiye bu

---

⁸⁷ Sever, **a.g.e.**, s. 39

⁸⁸ **George Kennan**; Soğuk Savaş'ın mimarı, Amerikalı diplomat ve Pulitzer ödüllü tarihçi, Soğuk Savaş döneminde Washington'un Sovyetler politikasının mimarı olarak biliniyordu. George Kennan'ı en çok gündemde tutan konu, Soğuk Savaş başlangıcında oluşturduğu Kuşatma Politikası oldu. Kennan, bu politikayı, 1946 yılında kaleme aldığı "Long Telegram – Uzun Telgraf" da ilk kez dile getirmişti. Kuşatma Politikası, Soğuk Savaş'ın sonuna kadar Washington'un Moskova ile ilişkilerinin temelini oluşturdu. www.voanews.com (Erişim Tarihi: 10.02.2007)

⁸⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 768

⁹⁰ Kennedy, **a.g.e.**, s. 442-443

coğrafyada yalnız bırakılırsa, Amerika ve İngiltere'nin boğazlar konusunda söz sahibi olmaları engellenecekti. Bu, Yunanistan'ın da Sovyet etkisi altına girmesine yol açabilecekti. Türkiye ve Yunanistan Sovyet egemenliği altına girdikten sonra da bütün Akdeniz ve Orta Doğu'da denge bozulacak ve bu bölgedeki ulaştırma yolları tehlikeye düşecekti.⁹¹ Bu açıdan Amerika için, "biran önce bir şeyler yapılmalı" fikri geçerli hale gelmiştir.

Bunları dikkate alarak Amerika kendisi ile birlikte İngiltere ve Türkiye'ye Sovyetler'in verdiği notaya 19 Ağustos 1946 günü cevap vermiş, notanın ertesinde Akdeniz'e büyük bir deniz kuvveti gönderileceğini açıklamıştır. Bu destek, Türkiye'de sevinçle karşılanmıştır.⁹²

Akdeniz'e gönderilen Amerikan deniz kuvvetlerinin yarattığı tepkiler yatışmadan, Sovyetler'in 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye verdiği ikinci notada, boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin sorunu olduğu ifade edilmiştir. Bu durum, Amerika'nın yeniden Türkiye'yi desteklemesine yol açmıştır. Amerika'nın, Sovyetler'e 9 Ekim 1946 tarihinde verdiği notada, boğazların saldırıya maruz kalması durumunda BM Güvenlik Meclisi'nin harekete geçeceği belirtilmiştir. Bu destek, Türkiye'yi ferahlatmıştır.⁹³

Türkiye'nin kendisine verilen desteği gönül borcu sayarak, Batı kutbunun bir üyesi olarak çevreleme politikasının uygulayıcılarından olması Sovyetler'i rahatsız etmiştir.⁹⁴

5. Dünya Liderliğinde Amerika

Savaşın galibi Amerika, yeni bir dünya düzenini kurup yerleştirme arzusuna ve gücüne sahip, egemen tek iktisadi güç durumundaydı. Savaş sonrası dünya pazarının siyasi parçalanmışlığını önlemenin zorunluluğunu kavramış olan Amerikalı liderler, "özgür" Avrupa'nın bağımlı devletlerini, pazar düzenine kayıtsız şartsız tabii olmanın herkesin yararına olacağına inandırmak konusunda çok hevesliydi.⁹⁵

---

⁹¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 767

⁹² Gönübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 205-207

⁹³ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 504-506

⁹⁴ **a.g.e.**, s. 514

⁹⁵ Schick, C. İrvin, Tonak, E. Ahmet:Derleyenler, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 310-311

Bu Amerikan hevesi büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Avrupalılar siyasi olarak yönetilen yarı-özerk ulusal ekonomiler yerine, Amerika'nın egemenliği altındaki tek bir dünya pazarından yana olmaya inandırılmış veya razı edilmişlerdir.⁹⁶

Aslında Avrupa'nın fazla seçeneği yoktu. Avrupa yıkılmış, talep edemez hale gelmişti. Amerika bu doğrultuda Batı dünyasının liderliğine soyunmuş, bunun gereği olarak da IMF, Dünya Bankası'nın kuruluşuna önderlik etmiş, Truman Doktrini'ni ve Marshall Planı'nı uygulamaya koymuş, NATO'nun kurulmasını sağlamıştır.

Marshall Planı'nın uygulamaya konulmasından bir süre sonra, ekonomik kalkınmayı içeren yaklaşımın Avrupa'da kalıcı barış için yeterli olmadığı görülmüştür. Berlin Bunalımı⁹⁷ ve Prag Darbesi'ne⁹⁸ bakarak Avrupa'nın yeniden düzene kavuşabilmesi için askeri güvenliğe de ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır.

Truman Doktrini ile Sovyetler'i güç yarışında yalnız bırakmayacağını ilan eden Amerika, Avrupa'da askeri boyutları geliştirilmiş bir ittifaka girme düşüncesine iyice kapılmıştır. Sonunda da Amerika, Kanada, İtalya, Danimarka, Portekiz, İzlanda ve Norveç'in bir araya gelmesiyle NATO'yu kuran Kuzey Atlantik Antlaşması 4 Nisan 1949'da imzalanmıştır.⁹⁹ Antlaşmaya göre, imzacı devletlerden her hangi birine yapılacak bir saldırı diğerine de yapılmış sayılacaktı. Böylece "özgürlük, barış ve güvenlik" amacıyla 12 devletin NATO'da birleşmesiyle Sovyetler'in Doğu Avrupa'daki yayılması durdurulmuştur.¹⁰⁰

Amerika'nın Sovyetler'e karşı uzlaşmacı politikasını değiştirmeye ve Orta Doğu ile ilgilenmeye başlaması basit bir politika değişikliği değildir.

Amerika'nın neden geleneksel politikasını bırakarak yeni bir strateji izlediğini algılayabilmek için, onun II. Dünya Savaşı sonrasında yeni dünya sisteminde oynadığı rolün ve uygulamaya koyduğu doktrin, plan ve paktların düşünsel temeline eğilmemiz fayda sağlayacaktır.¹⁰¹

---

⁹⁶Aynı yer.

⁹⁷**Berlin Bunalımı:** II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Amerika ve Sovyetler'in arka arkaya düzenlenen konferanslarda en büyük sorunu oluşturan Almanya'nın işgal bölgelerine ayrılması neticesinde taraflar arasında anlaşmazlıkların baş göstermesiyle ortaya çıkan bunalımdır.

⁹⁸**Prag Darbesi:** Sovyetler'in etkin olduğu komünist darbeler içinde Batı tarafından en fazla tepkiyle karşılanan Çekoslovakya'da Şubat 1948'de başlayan ve komünist yönetimin iktidara gelişiyle sonuçlanan olaylardır. Bu olay, Sovyetler'in Avrupa'da gittikçe batıya doğru etkinliğini artırmış olduğunu açığa çıkarmıştır.

⁹⁹ **Aynı Tarihi Dergisi**, Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Aylık Yayını, Nisan 1949, Sayı:183, s. 10

¹⁰⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 448-449

¹⁰¹ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 222-253

“Amerika, uluslararası liberal düzenin sürekli biçimde yerleşmesi ve ortak güvenliğin sağlanması için önemli adımlar atmıştır. Ekonomide Bretton Woods ile yerleştirilen düzen ve güvenlik alanında başlangıçta BM, izleyen yıllarda da NATO ile başlayan bir dizi pakt Amerikan öncülüğünün Batı dünyasında yerleşmesini sağlamıştır. Amerika bu durumun süreklileştirilmesi için yatırımcı ve ihracatçıların yayılacağı bir “Büyük Alan”(Grand Area)¹⁰² öngörmüştür. Üstün maddi kaynakları yanında ideolojik yönden liberalizm ile desteklenen hegemonyasını kurumsal etkinlik ile de kuvvetlendirmiştir. Uluslararası Ticaret Örgütü’nün (ITO) temelleri atılmış, Bretton Woods’da liberal dünya ticaret ve ekonomisinin esasları belirlenmiş, yeni dünya ekonomisinin finansal düzenlemelerini gözetmek üzere IMF ve Dünya Bankası kurulmuştur. Amerika, dünya politik sahnesine çıkarken, kendi sınırları kadar, uluslararasılaşan çıkarlarının güvenliğini garanti altına alacak istikrarlı bir uluslararası düzenin oluşabilmesini sağlayacak bir politik sistem geliştirmeye yönelmiştir. Savaşın yıkımına uğrayan Avrupa’nın, sonra da yoksul üçüncü dünyanın ekonomik refaha kavuşması/kavuşturulması bu düzen için gerekli görülmüş, ancak istikrarın şartı olarak bütün bu unsurların merkezinde Amerika’nın yer aldığı genel bir güvenlik çemberi içinde toparlanması öngörülmüştür. Bu noktada uygulamaya koyduğu ekonomik ve askeri yardımlar ile hedeflediği, ekonomik ve politik alanı kendisine göre düzenlemektir”.

Bu anlamda Amerika’nın ittifaklar sisteminin hem ardında yatan hem de işlemlerini sağlayan Truman Doktrini ve Marshall Planı’nın, Amerikan dış politikasının iki ayağı olan ekonomi ve güvenlik alanlarındaki pratikleri olduklarını söyleyebiliriz.

---

¹⁰² **Büyük Alan** kavramı, Dış İlişkiler Konseyi’nin (CFR) ürettiği projelerden biridir. CFR’ a göre Mihver devletlerini yenmek, Amerika’nın bir “yaşama alanı” olarak gerek duyduğu liberal ekonomi çevresinde entegre olan bir dünyanın gerçekleşmesine yetmemektedir. Entegrasyonun sağlanması için eski usul kolonyalizmin başta da, Büyük Britanya İmparatorluğu’nun dağıtılması gereklidir. Konsey, Büyük Alan’da ticaretin serbestleştirilmesini, Amerikan doğrudan yatırımlarına kapıların açılmasını ve New Deal ilkelerinin uluslararasılaştırılmasını savunmuştur. Amerikan dış politikası 20. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Alan düşüncesi doğrultusunda Batı yarımküreye, İngiliz İmparatorluğuna ve Uzakdoğu’ya yayılmıştır.

B. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye

Savaş sonunda Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal durumu tam bir iç içe girmişlik özelliği göstermekteydi.¹⁰³ Bu sonucu, başlangıcı daha da gerilere dayanan bir takım iç ve dış gelişmeler hazırlamıştır. Bunlara değinmemiz, bugün bulunulan durumun anlaşılması için önemlidir. Bu anlamda dünya için olduğu kadar, Türkiye bakımından da 1945, her alanda bir dönüm yılıdır.

II. Dünya Savaşı yaklaştıkça, Avrupa'nın Türkiye'ye gösterdiği ilgi artma eğilimi göstermiştir.¹⁰⁴ II. Dünya Savaşı sonuçlanırken Türk-Alman ticari ilişkilerinin diğer büyük güçler tarafından istenmeyişi ve sonucunda Türkiye'ye yaptıkları yardımları kesmeleri Almanya ile tüm ilişkilerin kesilmesini dayatmıştır. 1943'teki Stalingrad Savaşı'nı takiben, Müttefiklerin Almanya karşısında zaferi kesinleştiğinde Türkiye'nin güvenlik endişesi başlıca dış politika sorunuydu. Savaş sonunda Sovyetler'in dünya sahnesinde en güçlü iki devletten biri olarak belirmesi, Türk hükümetini Sovyetler'in kendi toprakları, özellikle de boğazlar üzerindeki geleneksel arzularını kamçılayacağı konusunda endişelendirmiştir.¹⁰⁵

1944 yılında Stalin'in Churchill'e yazdığı mektupla, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonuçları üzerinde hiçbir hak iddia edemeyeceğini bildirmesi ve Türkiye için bulunduğu vaatlerden vazgeçmesi, aynı yılın Ekim ayında ise boğazlarla ilgili Montreux Rejimi'nin değiştirilmesi talebinde bulunması, İngiltere ve Amerika'da başlangıçta büyük bir tepki uyandırmamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışından ve Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlerin yerleşmesi eğilimi belirdikten sonra bu ülkelerin Türk-Sovyet ilişkilerine gösterdikleri ilgi büyümüştür.¹⁰⁶

II. Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yılda, Türkiye'nin uluslararası alanda en önemli sorunlarından birisi, savaş içinde başlayan ve sonunda da bir süre devam eden yalnızlığıydı.¹⁰⁷

---

¹⁰³Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 486

¹⁰⁴Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye III, I. Dünya Savaşından 1971'e**, Türkçesi: Babür Kuzucu, Belge yayınları, İstanbul, 2005, s. 155

¹⁰⁵Sever, **a.g.e.**, s. 17

¹⁰⁶Yerasimos, **a.g.e.**, s. 159

¹⁰⁷Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 191-192

Batılıların Türkiye'ye ilgisi Orta Doğu'daki çıkarlarının Sovyet tehdidine uğraması neticesinde artmıştır. Bu dönemde bir de Türkiye'de iktidarı düşündüren sorunlarla Batılıların endişeleri örtüşmüştür.¹⁰⁸

Sovyetler'in Türkiye'den istekleri, İnönü'ye, yansız kalarak bu güce karşı koymanın olanaksız olduğu fikrini vermiştir. Seçilen politika, daha önceden başlayan Batı'yla ittifakın devam ettirilmesi şeklinde olmuştur. Bu doğrultuda Batı'nın demokratikleşme önerileri doğrultusunda iç yönetimde Batı modelinin kabul edilmesi yoluna gidilmiştir.¹⁰⁹

Türkiye bu dönemde kesin bir yol ayrımında kalmıştır. Bir yanda savaştan galip ayrılan ve büyük bir gücü temsil eden Sovyetler'in ekonomik sistemi, diğer yanda ise Amerika'nın ekonomik yaklaşımları arasında kesin bir tercih yapılması durumuyla karşı karşıya gelinmiştir. Soğuk Savaş'ın sıcak savaşın hemen arkasından başlaması, Türkiye'nin tercihte bulunmasını kolaylaştırmıştır. Böylece liberal ekonomi resmileşmiştir. Liberal ekonomi Marshall Planı ve diğer adlarla sağlanan Amerikan yardımları IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların önerileriyle güçlenmiştir.¹¹⁰

II. Dünya Savaşı sonrası dönem bir çok alanda olduğu gibi Türk dış politikasında da önemli bir dönüm noktasıdır. Bu noktadan sonra Batı dünyası ile olan yüzyılların çelişki ve savaşımı Türkiye açısından yerini uyum ve antlaşmaya bırakmıştır. II. Dünya Savaşı'nın güçlü ve yenilmez Batı'sı; gücü, refahı, toplumsal ve ekonomik örgütlenme biçimiyle varılması gereken hedef ve Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak bir blok olarak düşünülmüştür. Batı ile bünyesel bağların kurulması ve onunla örgütsel bir bütünlük içinde bulunulması tek yönlü, tek boyutlu bir dış politikanın temel ilkesi olmuştur.¹¹¹

II. Dünya Savaşı sonunda uluslararası arenada böyle bir manzara hakimken, Türkiye'nin ekonomik durumu da pek iç açıcı değildi. Savaşın başlamasıyla Türkiye'de bir buhran ekonomisi dönemi kendisini göstermiş, savaş ekonomisi dönemi de denilmekte olan 1939-1945 yıllarında ortalama bir milyon üreticinin silah

---

¹⁰⁸ Esenbel, **a.g.e.**, s. 49-50

¹⁰⁹ İrvin, Tonak: Der., **a.g.e.**, s. 114

¹¹⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt IV, İletişim yayınevi, İstanbul, 1984, s. 1081

¹¹¹ Haluk Gerger, *Türk Dış Politikası (1946-1980)*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt II, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 537

altında bulundurulması üretim hacmini çok düşürmüş, ithalat imkanlarını azaltmış ve iç tüketimi sınırlandırmıştı.¹¹²

Diğer taraftan 1933’de başlayan ve ülkenin kalkınması için gerekli görülen yatırım faaliyetleri durmuş, 1939’da kabul edilen İkinci 5 Yıllık Kalkınma Planı savaş sebebiyle uygulamaya konulamamıştı.¹¹³ Milli ekonominin ve sosyal hayatın birlikte kalkınmasında (bayındırlık ve kalkınma işlerinin yürütümü, tarımda modern yöntemlerin uygulanması ve verimin artmasını sağlayacak makinelerin satın alınabilmesi) ihracat değerinin ithalat ihtiyacını karşılayabilecek düzeye çıkartılması gerekiyordu. Dış ticaretin geliştirilmesi ülke ekonomisinin kalkınmasında büyük önem taşıyordu. Ancak Türkiye’nin dış ticareti durgundu.¹¹⁴

Savaş sonrasında Türkiye ekonomisinin karşılaştığı problemlerden birisi de, dış pazarların manzarasının çok değişmiş olmasıydı. O zamana kadar tarım ürünlerinin en büyük alıcıları başta Almanya olmak üzere irili ufaklı 20 kadar Avrupa ülkesiydi. Fakat bunların savaş sonrası durumları Türkiye’nin klasik ihracat mallarına geniş bir sürüm imkanı vermemekteydi. Dolayısıyla, ticari ve ekonomik ilişkilerin az olduğu veya yabancı olunan pazarlara yönelmek gerekiyordu. Barış devresine ekonomisi zayıflamış olarak giren Türkiye’nin ana sorunlarından birisi, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmektir.¹¹⁵ Türkiye bu amaçla yeni arayışlara yönelmiş, bu yönelişte ülke içi gelişmeler kadar dış etmenler de etkili olmuştur.

Türk hükümetleri içerde alınan ve alınacak olan ekonomik ve mali tedbirlerle ulusal kaynakları ve olanakları geliştirme politikasına paralel olarak, ülke içi yoksunluk sebebiyle, dış kaynaklara yönelmiştir.¹¹⁶

Kapitülasyonların Lozan ile tamamen kaldırılmasından sonra, II. Dünya Savaşı sonuna kadar Cumhuriyet hükümetleri, yabancı devletlerle olan ekonomik ilişkilere özel bir dikkat göstermiş, bu ilişkilerin kendi aleyhine işleyeceğinden çekinmiş ve ülkeye girecek yabancı sermayenin kapitülasyonlar ölçüsüne varma ihtimalinden endişe duymuşlardır. Ancak savaş sırasında ve sonrasında ülke içinde ve dışında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle, Türkiye bu politikasını

---

¹¹²Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 13. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 89-90

¹¹³Yerasimos, **a.g.e.**, s. 131

¹¹⁴Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 431-433

¹¹⁵Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 90

¹¹⁶Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 434-435

değiştirmeye başlamış, yavaş yavaş dış ekonomik ilişkilerindeki çekingenlikten vazgeçerek dışarıdan Türkiye'ye yöneltilebilecek ekonomik yardıma karşı daha olumlu bir tutum takınmıştır.¹¹⁷ Nitekim 1946'da hazırlanan Üçüncü 5 Yıllık Plan'ın öngördüğü yatırımların büyük bir kısmının finansmanının dış kaynaklardan temin edilmesi öngörülmüştür.¹¹⁸

Milli ekonomik kalkınmanın ihtiyaç duyduğu kaynakları kısmen dış yatırımlarla temin etmenin gerekliliğine olan inanç, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerine yön veren politikasının ana unsurunu teşkil etmiştir. Bu ihtiyaç tespitinden sonra Türkiye, bir taraftan ikili devlet ilişkileriyle diğer taraftan uluslararası kurullarla ilişkiler kurarak dış yardım temin etme yoluna gitmiştir.¹¹⁹

Dış yardım ihtiyacını tespit ederken Türkiye'nin dayandığı gerekçe, ekonomik problemlerle savunma ihtiyacı arasında mevcut olan yakın ilişki idi. Sırf savunma harcamalarına ayrılan miktar bütçenin yarısıydı. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra maruz kaldığı Sovyet baskısına karşı hazırlıklı bulunması gereği ve 1950'lerin ilk yıllarında kati olarak Batı ile işbirliğine giderek savunmasını Batı savunması sistemi içinde ayarlamaya başlaması ona ağır askeri masraflar yüklemiştir.¹²⁰

Savaş sonrasında Türkiye'nin ekonomik ilişkilerine giren yeni unsurun, yani ekonomik kalkınma için dış kaynaklardan istifade etme politikasının gösterdiği gelişmeleri incelerken bu politikanın uygulamada esas hızını Marshall Planı ile aldığını görürüz.¹²¹

Ekonomideki gelişmelerin anlaşılmasında, bugünün yapısının ve sorunlarının daha açık kavranmasında, savaş sonrası izlenen ekonomi politikalarının özel bir yeri vardır. Bu dönemde alınan kararlar en önemli etkilerini ekonomik, siyasal ve kültürel alanda yapmıştır.¹²²

Cumhuriyet kurulduğundan beri, ilki 1924-1925, ikincisi ise 1930 yılında olmak üzere, her biri ancak birkaç ay sürebilen iki kısa çok partili düzen denemesi

---

¹¹⁷ **a.g.e.**, s. 435-436

¹¹⁸ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 92

¹¹⁹ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 436

¹²⁰ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2000, s. 312-315

¹²¹ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 437

¹²² Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 89

dışında, Türkiye, 1923-1945 arasında tek partili bir düzenle yönetilmişti.¹²³ II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle çoğu unsur gibi işte bu düzen de köklü bir değişime uğramıştır.¹²⁴

Ekonominin ve uluslararası yapının almış olduğu yeni halin hemen arkasından Türk siyasi hayatında da gelişmeler olmuştur.

Yerasimos, 1945 yılından sonra Türkiye'nin siyasi hayatında meydana gelen iki olayın, ülkenin bugünkü tarihine egemen olduğunu ifade eder. Ona göre, bunlar burjuvazinin doğrudan doğruya iktidara gelmesi ve Türkiye'nin Amerikan emperyalizminin egemenliği altına giren ülkeler arasında yerini almasıdır. Gerçekte bu iki olay birbirine bağlıydı. II. Dünya Savaşı boyunca milli bir burjuvazi yaratma yolunda girişilen teşebbüslerin başarıya ulaşamaması sonucunda, kapitalizm yoluyla kalkınmak için başvurulacak tek çare kalmıştı: yabancı sermaye ve krediler.¹²⁵

Yerasimos, “yabancı sermaye ve kredi” fikrinin, kendini Türk burjuvazisine kabul ettirmeye başlamasıyla, emperyalist devletlerde Türkiye'ye karşı yeniden ilginin uyanmasının aynı döneme rastladığını, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasi durumun, emperyalizmi en uygun zamanı kollamak yerine, derhal harekete geçmeye sevk ettiğini ve Soğuk Savaş'ın zoruyla Amerika'nın bir yandan Türkiye'ye yardım başlatırken, bir yandan da ülkede liberal bir ekonomik politika üzerine oturan, yani kapıları emperyalizmin cömertliğine sonuna kadar açık olan yeni bir rejimin kurulması yollarını aradığını, bunu da Demokrat Parti (DP) iktidarıyla sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir.¹²⁶

Türkiye için dönüm noktası olan bu dönemde, ekonomik temelli dönüşüm, başka dönüşümleri de zorlamıştır. Devletin kurucu iktidarı ve zihniyeti de değişimi istemek zorunda kalmıştır. Bu zorunluluğun sonucu olarak da DP'ye iktidarı getiren sürece girilmiştir.

Bunun gereği Cumhurbaşkanı İnönü'nün rejimin liberalleşeceği yolunda verdiği vaatle yapılmış, muhalefet partilerinin kurulmasının yolu açılmıştır.¹²⁷ Bu durum, iç sebeplerin dayatması kadar açıkçası daha çok II. Dünya Savaşı sonrası hakim olan demokratik havanın bir sonucuydu. BM Konferansı'na katılmanın bir

---

¹²³ İrvin, Tonak: Der., **a.g.e.**, s. 113

¹²⁴ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 299

¹²⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 163

¹²⁶ **a.g.e.**, s. 163-165

¹²⁷ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 304

şartı da liberal demokratik sisteme sahip olunmasıydı. Türkiye böylece bu konferansta yer alması uygun olan demokratik ülkeler arasında sayılmıştır.¹²⁸

Tüm bu gelişmelerin sonucunda 7 Ocak 1946'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) bağrındaki fikir ayrılıklarının en önde gelen temsilcilerinden dördü¹²⁹ DP'yi kurdular. Çok partili dönemin 1946 yılında yapılan ilk genel seçimde DP, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) azınlıkta kalmasına rağmen çok sayıda sandalye sağlamıştır.¹³⁰

Bu seçimle 1950 yılı arasında geçen süre; ifadesini, iktidarın hem içte özel sektör, hem de dışta yabancı sermaye eliyle ekonomik liberalleşme adına II. Dünya Savaşı öncesinde benimsenen devletçi ilkelerden sürekli taviz verilmesi şeklinde bulmuştur.¹³¹

Liberalleşme kendisini hayatın her alanında hissettirmeye başlamış, neredeyse atılan her adımda piyasalaşmanın etkileri hissediliyor olmuştur. Hem CHP'nin hem de DP'nin programları hızla kapitalistleşmek üzerine kurulmuştur.¹³² Yerasimos'a göre, her ikisinin de ana teması şuydu: devletçiliğin tasfiyesi, yabancı sermayeye çağrı ve oy avcılığı için gericiliğe taviz.¹³³

Devletçi, sıkı şekilde denetlenen ve kendi kendine yeterli olmaya yönelmiş bir ekonomiden, liberal serbest pazar ekonomisine geçişteki esas dönüm noktası, DP'nin 1950'de iktidara gelişi değil, İnönü hükümetinin 1947'de almış olduğu kararlardır. Ama DP'liler serbest pazar ekonomisini en fazla savunan olmuşlar ve göreve gelir gelmez de liberalleşme politikalarını gayretle uygulamışlardır.¹³⁴

İktisadi alanda politika değişikliğinin net olarak görüleceği önemli bir olay da, 1948 yılında İstanbul'da toplanan İktisat Kongresi'dir. Türk burjuvazisinin bu yeni kurultayı, 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin açtığı çığıra son verir ve bundan böyle Türkiye'nin ekonomik hayatına egemen olacak yeni

---

¹²⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 168

¹²⁹ Bu dört Milletvekili: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan

¹³⁰ Sina Akşin, Mete Tunçay, v.d., **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.181-193

¹³¹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 306-317

¹³² İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1965)**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 197-244

¹³³ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 171

¹³⁴ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 325

ilkeler getirir. Bunlar; hafif sanayi alanında hızlı ağır sanayi alanında ise daha kademeli bir kalkınma ve diğer ülkelerle girişilecek sürekli bir ticari ilişkidir.¹³⁵

II. Dünya Savaşı ertesinde Türkiye çok partili düzene geçerken, iktisadi politikasını da değiştirmiş ve Kemalist devletçiliği reddederek liberal bir politika benimsemiştir. DP, 1950’de iktidara geldiğinde, “görülmemiş kalkınma” sloganı ile örnek olarak Amerika’yı seçmiş, Türkiye’yi kısa zamanda “küçük bir Amerika” haline getirmeyi vaat etmiştir.¹³⁶

DP, Türkiye’nin kalkınması için, yerli tasarrufun epeyce düşük oluşu nedeniyle, Batı yardımına ve kredisine ümit bağlamıştır. Bunlar da beklentilere cevap verememiş, uygulanan ekonomik politikalar kısa zamanda ödemeler dengesini bozarak Türk parasının değer kaybına ve devalüasyonlara yol açmış, dış dünya ile ilişkiler daha da bozularak Batı’nın denetiminde kemer sıkma politikaları kaçınılmaz hale gelmiştir. Ülke, fazla borçlar altında iktisadi ve bir ölçüde siyasi bağımsızlığını kaybetmiş ve iktisadi politikası uluslararası kapitalist kuruluşların kontrolü altına girmiştir. Kırım Savaşı’ndan sonraki Osmanlı borçlanmaları nasıl Duyun-u Umumiye’ye yol açıyorsa, Atatürk sonrası Türkiye borçlanmaları da IMF kontrolüne götürmüştür ülkeyi.¹³⁷

Savaş sonrası gelişmeleri ve neredeyse her alanda meydana gelen bu dönüşüm Türkiye’nin bugünkü ekonomi politığının ana belirleyicileri olmuştur. O nedenle bu yılları özenle ele almak gerekir. 1950’de DP iktidara gelince politik otorite/piyasa mekanizması dengesi kökünden değişmiştir. 1946-50 yıllarını geçiş dönemi olarak görmek gerekir. Yeni bir ekonomik gelişme modeli, ancak 1950’deki politik değişimle beraber ortaya çıkabilmiştir.¹³⁸

1950 yılının 14 Mayıs’ında Türkiye’de genel seçimler yapılmış ve DP iktidar olmuştur. Bu tarihte Türkiye Batı bloku içinde kurulmuş bulunan ekonomik (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü-OEEC-) siyasal/kültürel (Avrupa Konseyi-AK-) örgütlerin üyesidir ama bu örgütlemenin askeri boyutu olan NATO’nun dışındadır. Türk dış politikasıysa genel çizgisi bakımından tamamen Batı yörüngesindedir.¹³⁹

---

¹³⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 172

¹³⁶ Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, s. 325-327

¹³⁷ İrvin, Tonak: Der., **a.g.e.**, s. 33-35

¹³⁸ Çağlar Keyder, *Türkiye’nin Ekonomik Gelişimi*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt IV, İletişim yayınevi, İstanbul, 1984, s. 1069

¹³⁹ Gerger, **a.g.m.**, s. 538

Kemalist rejimin teşvik ettiği denetimli kapitalist gelişme içinde CHP hükümetleri doğuş halindeki burjuvaziye hiçbir zaman tam serbestlik tanımamıştır. Burjuvazinin güçlenmesi yeni demokrasi süreciyle çakışmıştır. DP, onun sözcüsü olmuştur. DP aynı zamanda tarımda benzer bir sermayeciler sınıfının doğmasına yardımcı olacağını vaat etmiştir. 1950'ler, bir çok sermayeci adayına ilk birikim fırsatı sağlamıştır.¹⁴⁰

Zürcher'e göre, ekonomik olarak çoğu kimsenin durumu DP'nin zamanında, eskisinden daha iyi olmuştur.¹⁴¹ Türkiye'nin Batı sistemine, kapitalizme entegrasyonu bu dönemde temellendirilmiştir.

Türkiye bu dönemde attığı her adımda (açılan askeri üsler, Kore'ye asker gönderme, Bağdat Paktı v.b.) Batı'nın köklü bir üyesi gibi davranmıştır. Bunu ekonomik, siyasal ve sosyal-kültürel alanda çok net olarak görebiliyor, bu adımların etkilerini bugün tüm ülke olarak yaşıyoruz.¹⁴²

Türkiye'nin Batı sisteminin bir üyesi olma süreci hızlı gelişmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile başlayan süreç; IMF, NATO üyeliği ile pekiştirilmiştir.

Yerasimos'a göre savaş sonrasında hükümetlerce ülke içerisinde alınmış tüm tedbirler ekonomiyi geliştirmekten aciz kalmıştır. Sıkıntıları aşıcı her türlü çözüm yolu çıkmaza girince, er geç rejimin kendisi tartışılır olmuşken, tam da bu anda emperyalizm dış yardım adı altında milli burjuvazinin kurtarıcısı olarak çıkmıştır Türkiye'ye.¹⁴³ Kurtarıcılar Truman Doktrini ve Marshall Planı'dır.

Gerger'e göre; Soğuk Savaş'ın başlaması ile, Türkiye Soğuk Savaş'ın tam ortasında yer almıştır. Türkiye bu evrensel güç savaşımındaki konumuyla yalnız dış politikasını ona göre düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda ulusal çıkarlarını da yeniden tanımlamıştır. O kadar ki, Türkiye'nin ulusal çıkarı, genel olarak Batı, özel olarak da Amerikan çıkarlarıyla özdeşleştirilmiştir. Türkiye, Truman Doktrini'nden sonra Batı dünyasıyla yakın, işlevsel ve bünyesel bağlar kurmuş, çok kısa bir süre içinde Batı'nın en sağlam müttefiki haline gelmiştir. İşte bu yöneliş, 1947'yi izleyen yıllarda Türk dış politikasını biçimlendirip yönlendiren en önemli etmen olmuştur.¹⁴⁴

---

¹⁴⁰ İrvin, Tonak: Der., a.g.e., s. 55

¹⁴¹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 328

¹⁴² İrvin, Tonak: Der., a.g.e., s. 60

¹⁴³ Yerasimos, a.g.e., s. 155

¹⁴⁴ Gerger, a.g.m., s. 537

Kökenleri esas olarak Türk toplumsal tarihi içinde bulunan Batı'ya yönelişi etkileyen ve hızlandıran asıl dış gelişme, Truman Doktrini'dir.¹⁴⁵ Bununla Türk dış politikasında yeni bir dönem başlamıştır.

Türkiye bundan sonra tüm enerjisini Batı blokunu oluşturan örgütlenmelerde yer alabilmek için sergilemiştir. Bunun ilk semeresini de 8 Ağustos 1949'da almış, AK'ye üye olmaya davet edilmiştir. Batı ile bütünleşme çabalarının ve sürekli Amerikan yardımı sağlama uğraşlarının bir ürünü olarak da Türkiye 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuş, 1950 yılının Mart ayında Amerikan Akdeniz Filosu'nun bazı gemilerini limanlarına davet etmiş, BM örgütü içinde sürekli olarak Batılı devletlerle birlikte hareket etmiştir.¹⁴⁶

Türkiye bu politikasının gereği olarak gerek güvenlik kaygıları, gerekse de Batı ile bütünleşmek isteğiyle NATO örgütüne girmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Türkiye'nin NATO'ya girme süreci sancılı olmuştur. Kore Savaşı bir fırsat olarak çıktığında, Kore'ye asker gönderilerek bu şans değerlendirilmiş ve sonuçta da Türkiye'nin gerek Sovyetler'e yakınlığı dolayısıyla Amerikan stratejisi açısından elverişli konumu, gerekse de bir savaş durumunda Avrupa üzerindeki baskıyı hafifletecek ve Orta Doğu için bir köprü görevi üstlenebilecek durumda olması, NATO'ya alınmasında etkili olmuştur. Türkiye 17 Ekim 1951 tarihli ek protokol ile NATO üyeliğini gerçekleştirerek Batı blokunun askeri örgütü içindeki yerini almıştır.¹⁴⁷ Böylece Türkiye hem çok uzun yılların birikiminin sonucu olan Batı ile her alanda bütünleşmesini tamamlamış hem de Doğu-Batı savaşımının temel taraflarından biri haline gelmiştir.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra Amerika ile birçok ikili antlaşma imzalamıştır. 1954 yılında imzalanan Askeri Kolaylıklar Antlaşması ile Türkiye'deki Amerikan üsleri ve askeri personeli Türkiye'nin denetimi dışında büyük imkanlara kavuşmuştur. Öyle ki Türk mahkemeleri suç işleyen Amerikan askeri personelini yargılama hakkından bile yoksun bırakılmıştır.¹⁴⁸

Batı ittifakının bir üyesi olarak NATO'nun Orta Doğu uzantısı sayılan Bağdat Pakti'nda¹⁴⁹ yer almıştır. Pakt'ın kuruluşu, Mısır ve Suriye'nin, Türkiye'yi "Batı

---

¹⁴⁵ **a.g.m.**, s. 537-538

¹⁴⁶ Irvin, Tonak:Derleyenler, **a.g.e.**, s. 57-60

¹⁴⁷ Gerger, **a.g.m.**, s. 538

¹⁴⁸ Gerger, **a.g.m.**, s. 540

¹⁴⁹ Türkiye, Irak, Pakistan, İran, İngiltere ve gözlemci olarak Amerika katılmıştır.

emperyalizminin jandarması” olarak nitelemesine sebep olmuştur. Dünyayı iyilerle (Batı) kötüler (Doğu) arasında bir savaş alanı olarak gören dönemin Türk yöneticilerinin bu anlayışları, Türkiye’yi giderek Batı bloku dışındaki ülkelerle olumsuz ilişkilere sürüklemiştir.¹⁵⁰

Yaşanılanların kökenini, bir çok kere olduğu gibi II. Dünya Savaşı sonrası dünyada Türkiye’nin yerini belirlemede olan emperyalizmin uluslararası evriminde aramak gerekir. Yerasimos’a göre, Soğuk Savaş’ın başlamasıyla birlikte Türkiye’nin rolü, Batı emperyalizminin ileri karakolu olarak tespit edilmişti ve 1947 yılı başlarında İngiltere, Türkiye ile Yunanistan’a yaptığı yardımı kesmek zorunda kalınca nöbeti Marshall Planı çerçevesi içinde Amerika’nın devralması zorunluluğu doğmuştu.¹⁵¹

Bu anlamda dünyadaki politika değişikliklerini ve Türkiye’nin bunlara katılmakta gösterdiği istekli hali algılayabilmek için atılan pratik adımlara bakmak gerekecektir.

---

¹⁵⁰Gerger, **a.g.m.**, s. 538-539

¹⁵¹Yerasimos, **a.g.e.**, s. 172

II. İKİNCİ BÖLÜM

TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL PLANI

A. Truman Doktrini

Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardımları savaş sırasında ve savaş sonrasında yapılanlar olmak üzere iki bölümde ele almak gerekir. Amerika'nın yardım politikası, yukarıda kısaca bahsedildiği gibi Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu ile başlamıştır.¹⁵² Almanya'ya karşı savaşa girme şartı aranan bu yardımdan Türkiye savaşa girmemesine rağmen dolaylı da olsa yararlanmıştır.¹⁵³ Sonradan 7 Mayıs 1946'da yapılan bir antlaşma ile Amerika, Türkiye'nin bu yasa dolayısıyla aldığı borçlardan 4.5 milyon dolarının peşin ödenmesi şartıyla geri kalan borcu sileceğini belirtmiştir.¹⁵⁴ Bu borcun silinmesinden çok daha önemli olan, dönemin gazetelerinde de görüleceği üzere Türkiye yöneticilerindeki Amerikan hayranlığının had safhada olmasıdır.

Türkiye'nin bu örnekte de görüldüğü gibi Amerikan yardımlarına atfettiği değer hem güvenliğini sağlamak hem de ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek bakımından oldukça önemliydi. Bu bakımdan Türkiye Truman Doktrini doğrultusunda sağlayacağı yardımlara oldukça önem vermiştir.

II. Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden olan Amerika, Batı Avrupa'nın savaş sonrası bozulan ekonomik ve siyasal gücüne tekrar kavuşmasını hedeflemiştir. Truman'a göre, savaş sonrası dönemde ülkesinin üç temel görevi vardı: "Avrupa'nın askeri, ekonomik ve siyasal istikrarını sağlamak, bu kıtayı Amerika'nın koruyucu nükleer şemsiyesi altına almak, Amerika'nın önderliğinde Avrupa'nın gücünü dünya ölçüsünde bir savunma için örgütlemek".¹⁵⁵ Bu amacına ulaşmak için ise doktrinler, planlar, ideolojik örgütler oluşturma yoluna gitmiştir.

Türkiye'nin savaş boyunca izlediği dış politika, Müttefiklerin tepkisine yol açmış; üstelik dış ilişkilerde denge siyaseti izlemek olanağı da kalmamıştır. Savaşı

---

¹⁵² Süleyman Barda, *Amerikan İktisadi Yardımları ve Türkiye*, **İktisat ve Maliye Mecmuası**, Cilt II, Ağustos 1955, Sayı 5, s. 178

¹⁵³ Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 8

¹⁵⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1946

¹⁵⁵ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 530

kazananların, diktatörlükleri lanetledikleri, yeryüzündeki tüm diktatörlüklere son vereceklerini duyurdukları ve demokrasi nidaları attıkları bir ortamda, Türkiye, onlara göre; “tek parti iktidarıyla bir diktatördü” ve “ülkede demokrasiden eser dahi yoktu”.¹⁵⁶

Savaş sonrası dünya imajı kötülenen Türkiye’de, çok partili düzene geçildikten sonra bile, 1947’de Amerikan kongresi komisyonlarında, Truman Doktrini’ne, Türkiye açısından yöneltilmiş olan eleştiriler sırasında Türkiye’ye yapılacak yardımın muhalefetin bastırılması için kullanılacağı, ülkenin otokratik yönetimini güçlendireceği gibi daha bir çok fikir ileri sürülmüştür.¹⁵⁷ Bu yüzden ilk başlarda Türkiye’nin doktrine dahil edilmemesi gerektiği fikri ağırlık kazanmıştır.

Bu anlamda, Türkiye açısından içte ve dışta oluşan tepkileri yok etmenin ya da azaltmanın belki de tek yolu kalmıştı. O da çok partili hayata, demokrasiye, geçmekti.

Tam da bu dönemde, Türkiye’nin elini rahatlatan jeopolitik konumu olmuştur. 1946 yılı gelişmeleri, uluslararası sahnede Türkiye’nin hayati önemini ortaya çıkarmıştır. Türkiye, Sovyetler çevresinde, Sovyet fiili kontrolü altında olmayan bir-iki ülkeden biriydi. Sovyetler’in 1946 ve 1947’de Türkiye ve Yunanistan üzerindeki baskısı ciddi boyutlara varmıştı. Bu durum, Truman Doktrini’ne giden yolu açmıştır.¹⁵⁸

Amerika, II. Dünya Savaşı’nın bitimiyle birlikte, İngiltere’nin de bu savaştan bitik çıkmasından yararlanarak, tüm dünya pazarlarını ele geçirmek için harekete geçmiştir. Türkiye’yi yönetenler ise ne pahasına olursa olsun Amerika’nın sempatisini kazanmak, onun desteğini elde etmek istediklerinden, Amerika ile ticaretin olabildiğince geliştirilmesini başlıca amaç edinmişlerdir.¹⁵⁹

II. Dünya Savaşı’ndan dünya lideri olarak çıkan Amerika’nın ekonomik, askeri, siyasal üstünlüğü, diğer devletlerin davranışlarını kendi istediği biçimde

---

¹⁵⁶ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 145

¹⁵⁷ A. Haluk Ülman, **II. Cihan Savaşı’nın Başından Truman Doktrini’ne Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri**, 1939-1947, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1961, s. 41

¹⁵⁸ Barry Machado, **In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today**, The Sheridan Pres, Virginia, 2007, s. 86

¹⁵⁹ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 257

yönlendirebilmesini sağlamıştır.¹⁶⁰ Amerika bu yıllardan itibaren siyasi, ekonomik, ideolojik ve askeri alanlarda geniş bir yayılmaya geçmiştir.

Bunun ilk işareti Amerikan Başkanı Harry Truman'ın 12 Mart 1947'de kongrede yaptığı konuşmadır. Truman, kongreye sunduğu raporda, Amerikan dış politikasının esasının dünya çapında komünizmi durdurmak ve çembere almak (çevrelemek) olduğunu ilan etmiştir. Sovyet kanadının karşıt hedefi ise bunu boşa çıkarmak çabası olmuştur.¹⁶¹ Bu tarihler aynı zamanda kutuplar mücadelesinin hızla yaygınlaştığı/gelişeceği yıllardır.

Truman Doktrini'nin tarihi olarak 12 Mart 1947 gösterilmekteyse de, Truman, Amerika'nın savaş sonrası dış politikasını 1946 Ocağı'nda belirlemiş ve kongreye yolladığı mesajda, dünyanın en kuvvetli devleti olarak, olanca gücün ve tüm olanakların "bir tek ödevin gerçekleştirilmesi" yolunda harcanmasını istemiştir. Bu ödev, uluslararası olayların gelişmesine Amerika'nın en büyük ölçüde etki etmesini sağlamaktı.¹⁶² Truman, bir konuşmasında bunu çok açık ifade etmiştir:¹⁶³ "Amerika'nın iktisadi sahadaki dış siyasi amacı, kendi refahını ve aynı zamanda dünya pazarlarının yeniden kurulmasını ve genişlemesini sağlamaktır."

Sovyetler, boğazlar üzerindeki istekleri reddedildikten sonra, Türkiye üzerindeki baskısını devam ettirmiş; bu durum Türkiye için bir endişe kaynağı olmuştur. Sovyet davranışının Türkiye bakımından en önemli sonuçlarından birisi, 600.000 kişiden oluşan ordusunu hala savaş sırasındaki mevcudunda tutmak zorunluluğu olmuştur. 1946 bütçesinin neredeyse yarısı bu ordunun harekate hazır halde tutulmasına harcanmıştır.¹⁶⁴

Savunmaya yönelik bu yüksek askeri harcamanın bir sonucu olarak, hükümet yatırım yapacak ya da ülkeyi sanayileştirecek maddi olanaklardan yoksun kalmıştır. Dolayısıyla acilen dış yardıma ihtiyaç duyulmuştur.¹⁶⁵ Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı bittikten sonra olağan duruma dönmek, savaş içinde çok genişleyen ordusunun bir

---

¹⁶⁰ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 11

¹⁶¹ **Ayın Tarihi**, Mart 1947, Sayı:160, s. 141

¹⁶² Gerger, **a.g.m.**, s. 549

¹⁶³ Truman'ın Amerikan Kongresi'ne Mesajı, Ulus Gazetesi, 23 Ocak 1946

¹⁶⁴ Kenan Manioğlu, **Türkiye'de Marshall Planı**, Devlet Bakanlığı, Ankara, 1950, s.2

¹⁶⁵ Sever, **a.g.e.**, s. 43-44

kısmını terhis etmek, ekonomik durumunu geliştirmek istemesine rağmen, Sovyet baskısı buna imkan vermemiştir.¹⁶⁶

Bilindiği gibi Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'den askeri yardım almıştı. İngiltere, savaş sona erdikten sonra da Türkiye'ye yardıma devam etmiştir. Aynı biçimde savaş sırasında Amerika da Türkiye'ye askeri yardımda bulunmuştu.¹⁶⁷

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Türkiye başlıca iki önemli ekonomik sorunla karşı karşıya kalmıştı. Bunlardan biri, savaş sırasında yükselen ihraç malları fiyatlarının savaşın bitmesi ile birlikte normal seviyeye inmesinin doğurduğu güçlükler; ikincisi ise bir yandan ordusunu savaş mevcudu üzerinde tutarken, diğer yandan da endüstrisini geliştirme ve yeni çalışma alanları açmak için giriştiği çabalardı.¹⁶⁸

Ellerinde 245 milyon dolarlık altın ve döviz stoku bulunduğu halde, Sovyetler ile bir savaş ihtimalini düşünerek bu stoku kullanmak istemeyen Türk yöneticileri, karşılaştıkları iktisadi sorunları yenmek için bir yandan uzun vadeli iç borçlanmadan, diğer yandan da dış kredilerden faydalanmayı denemişlerdir. Dış kredi konusunda atılan ilk adım Amerika'dan 1945 yılının sonlarına doğru İthalat ve İhracat Bankası'nın aracılığıyla 300 milyon dolarlık bir kredi istenmesidir. Fakat Amerika 1946 sonuna kadar Türkiye'nin bu isteğine olumlu cevap vermemiştir. Türkiye'ye yapılan ilk Amerikan ekonomik yardımı, 1946 Ekimi'nde, İthalat ve İhracat Bankası'nın 5 yıl vade ve % 4 faizle verdiği 25-50 milyon dolarlık kredidir.¹⁶⁹

Savaş sonunda İngiltere büyük bir buhran geçirmeye başlayınca dış yükün bir kısmından kurtulmak gereğini duymuş ve 21 şubat 1947'de Amerikan Dışışleri Bakanlığı'na biri Yunanistan diğer de Türkiye ile ilgili iki muhtıra vererek bu iki devlete savaşın sona ermesinden bu yana yapılmakta olan askeri ve iktisadi İngiliz yardımının 1947 Martı'ndan sonra kesileceğini ve Yunanistan'daki İngiliz kuvvetlerinin geri çekileceğini bildirmiştir.¹⁷⁰ İngiltere'nin çekildiği alanların Amerika tarafından doldurulması süreci böylece başlamıştır.

---

¹⁶⁶ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 211

¹⁶⁷ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 157-158

¹⁶⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 768-771

¹⁶⁹ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 212

¹⁷⁰ Aynı yer.

Dışişleri Bakanı Marshall'ın Başkan Truman'a verdiği mülakatta belirtildiği üzere, destek sunulması daha bir aciliyet gerektiren ülke savaş sırası ve sonrasında sağ sol çatışmalarının yoğunluğundan dolayı Yunanistan'dı.¹⁷¹ Marshall'ın açıklamalarından sonra Başkan Truman'ın vardığı sonuç, Yunanistan'ın demirperde gerisine çekilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu idi. Yunanistan kaybedilirse Türkiye'nin bir komünizm denizi ile çevrileceği ve ayakta kalamayacağı da kabul edilmiştir.¹⁷²

Türkiye ile ilgili muhtıradan İngiliz hükümeti, Türkiye'nin bağımsızlığını Batı savunması bakımından çok önemli gördüğü ve bunun için de Türkiye'ye mutlaka askeri ve iktisadi yardım yapılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷³

Türkiye ve Yunanistan ile ilgili İngiliz muhtıraları Amerikan yöneticilerini bu seçimi bir an önce yapmaya zorlayan en önemli etkenlerden biri olmuş ve bu yöneticiler, yalnız Orta Doğu'nun değil, aynı zamanda bütün Batı dünyasının savunması için çok önemli bir yerde bulunan Türkiye ve Yunanistan'ı, genişleme emelleri artık açıkça ortaya çıkan Sovyetler karşısında yalnız bırakmamak yolunu seçmişlerdir.¹⁷⁴

Amerika'nın Türkiye'yi yardım programına dahil etmesinin ardındaki gerçek sebep; Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan ziyade, bu ülke üzerinde olası bir Sovyet kontrolünün kendi başına açabileceği problemlerdi. Amerikan hükümeti, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun Sovyetler karşısında bağımsızlığının sağlanması için mali destek ile askeri yardıma ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Yayımlanan bir bildiriyle Türkiye'ye verilecek yardımın amaçlarının iki kategoride toplandığı görülmüştür. Birincisi, Türkler'i Sovyet baskılarına karşı direnmeye teşvik etmek; ikincisi ise, Türkiye'nin askeri kabiliyetini olası bir Sovyet saldırısını engelleyebilecek şekilde iyileştirmektir.¹⁷⁵

Bu bildiri, Türkiye'ye yardım sağlarken göz önüne alınması gereken bazı noktaları da şöyle sıralamıştır:¹⁷⁶

---

¹⁷¹ Kennedy, **a.g.e.**, s. 442

¹⁷² **Ayın Tarihi**, Mart 1947, Sayı:160, s. 141

¹⁷³ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 213

¹⁷⁴ **Ayın Tarihi**, Mart 1947, Sayı:160, s. 159-160

¹⁷⁵ **Ayın Tarihi**, Mart 1947, Sayı:160, s. 161-162

¹⁷⁶ Sever, **a.g.e.**, s. 48

a-)En büyük önem, kara kuvvetlerine ve hava saldırısına karşı savunmaya verilmeli,

b-)Organizasyon ve donanım Türk topraklarında etkili bir savunma hareketine yönelik tasarlanmalı,

c-)Türkiye'nin operasyonlar düzenleyerek ve kendi cephanesini geliştirerek silah ve donanım oluşturmaları için desteklenmesini öngören bir programa yönelik ciddi düzenlemeler yapılmalı,

d-)Türkiye'ye ekonomik yardım bir askeri destek programıyla bütünleştirilmeli,

e-)Türklerin bazı önemli donanım parçalarında kendi başına yeterli olması için Amerika ve Britanya'nın yardımı gerekmektedir.

Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları yetkilileri ile yaptığı uzun görüşmelerden sonra Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmek kararını alan Başkan Truman, bu amaçla Senato ve Temsilciler Meclisi'nin 12 Mart 1947'de yaptığı ortak oturumda, sonradan Truman Doktrini adıyla ün kazanan mesajını okumuştur.¹⁷⁷

Amerikan dış politikasına yeni bir yön veren bu mesajda Başkan Truman, kongre üyelerine Türkiye ile Yunanistan'ın durumu hakkında geniş bilgi vermiş, Amerika'nın BM ilkelerine bağlılık ve saygısını belirttikten sonra, bu ilkelere aykırı düşen Sovyet davranışları yüzünden ortaya çıkan uluslararası ortamı betimlemiştir. kongreden, 1-)Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapmak, 2-)Bu devletlerin isteği üzerine her ikisine de sivil ve askeri personel göndermek ve seçilecek Türk ve Yunan personelinin de Amerika'da yetiştirilmesini sağlamak yetkilerinin verilmesini istemiştir.¹⁷⁸

Başkan Truman, Türkiye'den çok Yunanistan'ın durumu üzerinde durmuştur. Ona göre, Yunanistan'ın durumu daha ciddiydi. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmadığı gibi iktisadi bakımdan da Yunanistan kadar güç bir durumda değildi. Türkiye'nin elinde 245 milyon dolarlık da altın döviz stoku bulunuyordu. Amerikan yöneticilerine göre eğer üzerindeki askeri yük azaltılırsa, Türk ekonomisi Dünya Bankası ile İhracat ve İthalat Bankası'ndan alınacak ödünç para ve kendi imkanları ile sorunlarını halledebilirdi.¹⁷⁹ Ayrıca Türkiye, Yunanistan'a göre daha istikrarlıydı.

¹⁷⁷ Gönlübol, Sander, v.d., a.g.e., s. 213

¹⁷⁸ **Ayın Tarihi**, Mart 1947, Sayı:160, s. 141-142

¹⁷⁹ Gönlübol, Sander, v.d., a.g.e., s. 214

Yunanistan'ın aksine Türkiye'de komünistlerin iktidarı ele geçirmesi söz konusu değildi. Daha da önemlisi, İnönü, ülkeye çok partili demokratik sistemi getirmek için önemli adımlar atıyordu.¹⁸⁰

Truman açıklamalarında: “Silahlı azınlıklar ya da dış baskılarla fetih çabalarına karşı koyan halkları desteklemenin Amerika'nın dış siyaseti olması gerektiğine ve bu halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemelerine yardım etmemiz gerektiğine inanıyorum”¹⁸¹ diyerek, beşinci Amerikan Başkanı James Monroe'nun: “Amerika kıtasının sömürgeci Avrupalıların saldırılarından korunmasını, Amerika'nın Amerikalıların, Avrupa'nın Avrupalıların olmasını ve bu kıtalar hükümetlerinin birbirlerinin işlerine karışmamalarını” öngören Monroe Doktrini'ne son vermiş, Amerika'yı dünya jandarmalığı ile görevlendiren Truman Doktrini'ni ilan etmiştir.¹⁸²

Truman'ın, Amerikan ordu gününde yaptığı konuşma ise, neden Türkiye ile ilgilenildiğinin göstergesidir.¹⁸³ “Bu bölgede (Orta Doğu) muazzam tabii kaynaklar vardır ve en işlek kara, hava ve deniz yolları bu bölgeden geçmektedir. Sonuç olarak, bu bölgenin büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Biz sulhu kuvvetlendirecek ve muhafaza edecek bir dünya ticaret sisteminin temellerini kurmak istiyoruz. Milletlerarası münasebetleri zehirleyen ve iki harp arası devrede hayat seviyesini bozan dar iktisadi milliyetçiliğe dönmek istemiyoruz”. Bu konuşma, dünyanın nereye doğru gideceğini haber veriyordu. Özetle ekonomide serbestleşme sağlanacak, korumacı ekonomilere son verilecekti.

“Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu”¹⁸⁴, kongre tarafından kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun, Amerikan Başkanına, Türkiye ve Yunanistan'a mali yardımla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımı da yapmak, bu arada askeri ve teknik uzmanlar göndermek yetkisini vermiştir.¹⁸⁵

Aynı kanun gereğince yapılacak yardım Başkanın bilgi ve onayı olmadan Türkiye ve Yunanistan tarafından yardımın amaçları dışında kullanılamayacak, Türk

---

¹⁸⁰ Sever, a.g.e., s. 46-47

¹⁸¹ Türkaya Ataöv, **Amerika, Nato ve Türkiye**, s. 100-101

¹⁸² Gerger, **a.g.m.**, s. 549

¹⁸³ Ulus Gazetesi, 7 Nisan 1946

¹⁸⁴ Kanunun metni için Bkz. Cenani Sahir Silan, **Amerikan Türk Yardımları Programı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1948, s. 22-27

¹⁸⁵ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 532-533

ve Yunan hükümetleri ve iki ülkeye yapılan yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için yollanacak yetkili kişilere gerekli bilgiyi vermekten kaçınamayacakları gibi, Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin, yardımın kullanılması konusunda ülkelerinde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına da engel olamayacaklardır. Amerika Başkanı bu kanunun amaçlarının gereği gibi gerçekleştiğine ya da gerçekleşme imkanı kalmadığına karar verirse, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan Amerikan yardımına son verilebilecekti.¹⁸⁶

Sözü geçen yasa günümüze kadar Türkiye Amerika'dan askeri ve ekonomik yardım alırken, bu yardımları kullanırken uygulanagelmiş; Kıbrıs olaylarından sonra konulan ambargo ve bunun kaldırılarak yardımın yeniden başlaması, hep bu yasanın maddelerine dayandırılmıştır. Bir ülkenin bağımsızlığına aykırılıklar içeren bu yasa, özetle şu hususları içermekteydi:¹⁸⁷

Yardım talep eden hükümet, a-) Yardımın etkili şekilde ve yardım alan ülkelerin taahhütlerine uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını izlemek amacı ile Amerikan memurlarının ülkeye serbestçe girişlerini, b-) Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin bu tip yardımların kullanılması ile ilgili olarak serbestçe müşahedelerde bulunmasına ve kapsamlı malumat vermesine müsaade etmeyi, c-) Amerikan Başkanının rızası olmaksızın bu kanun uyarınca devredilen herhangi madde veya malumatın mülkiyet veya zilyetliğini devretmemeyi, ne de böyle bir izin olmaksızın yardım alan hükümetin subayı, memuru veya görevlisi olmayan bir kimse tarafından, böyle herhangi maddeden faydalanmasına veya böyle bir kimse tarafından durumların açıklanmasına müsaade etmemeyi, d-) Amerikan Başkanı tarafından talep edileceği üzere, bu kanun uyarınca alınan herhangi mal, senet veya malumatın güvenliği için gerekli hükümleri koymayı, e-) Bu kanun uyarınca borç, kredi, hibe veya başka şekilde herhangi bir yardım faslından alınan parayı, başka bir yabancı hükümet tarafından kendisine verilmiş bulunan herhangi bir borcun ana parasını veya faizini ödemek için kullanmamayı, f-) Bu kanun uyarınca yardım alan ülkede, Amerikan iktisadi yardımının amacı, kaynağı, karakteri kapsamı, miktarı ve gelişmeleri hakkında ayrıca tam ve devamlı olarak bilgi vermeyi kabul edecektir ve g-) Türk hükümeti, yapılan yardımı tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda kullanacaktır. Amerika'nın izni olmadan bu neviden hiçbir madde ve malumatın

---

¹⁸⁶ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 215

¹⁸⁷ Gerger, **a.g.m.**, s. 549

mülkiyet ve zilyetliğini devredemeyecektir. Özellikle bu madde, Türkiye'nin önüne 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında çıkarılacaktır.

Truman Doktrini, Türkiye'yi geri dönülmez bir sürece sokmuştur. Türkiye bu tarihten sonra büyük bir dönüşümü her alanda yaşamaya başlamıştır.

Falih Rıfki Atay, Ulus Gazetesi'nde çıkan 24 Nisan 1947 tarihli yazısında Truman Doktrini'ni Sovyetler'in genişleme siyasetine karşı bir savaş olarak ele almıştır.¹⁸⁸

Tüm bu gelişmelerden, İnönü ve Başbakan Recep Peker tebliğler yayımlayarak memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Ancak yine de Türk kamuoyunda Amerika'nın ülkeyi kontrolüne alması endişesi bazı kesimlerce dile getirilmiştir.¹⁸⁹

Truman Doktrini genel olarak Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştır. Bazı çevrelere göre ise Türkiye artık modern dünyanın ileri karakolu olmuştur. Doktrinle 1946'da başlayan çok partili sistem de garanti altına alınmıştır.¹⁹⁰

Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson, 12 Temmuz 1947'de, Amerika'nın doktrin çerçevesinde yapacağı yardım hakkındaki antlaşmayı imzaladıkları gün Türk basını Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 11 Temmuz 1947'de verdiği demokrasinin yerleştirilmesi ve kalıcı olması için gerekli adımların atılacağıyla ilgili demecini yayımlamıştır.¹⁹¹

Türk siyasi hayatında bir dönüm noktası olarak kabul edilen 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra tek parti yanlısı olarak kabul edilen Recep Peker, İnönü'yle aynı fikirde olmaması sebebiyle hükümetten çekilmiştir. Liberal olan ve 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaşması'nı Dışişleri Bakanı olarak imzalayan Hasan Saka¹⁹², hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.¹⁹³ Bu siyasal gelişmede de görüleceği üzere, girilen yeni süreç kurulacak hükümetleri, dolayısıyla uygulanacak ekonomik, siyasal politikaları etkilemeye başlamıştır.

Hasan Saka, (I. Hasan Saka Hükümet Programı TBMM'de 13 Ekim 1947'de okunmuştur) hükümet programında demokrasinin gelişmesi için yapacaklarını şöyle

---

¹⁸⁸ **Ayın Tarihi**, Nisan 1947, Sayı:161, s. 144-145

¹⁸⁹ Sever, **a.g.e.**, s. 49-51

¹⁹⁰ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 532

¹⁹¹ **Ayın Tarihi**, Temmuz 1947, Sayı:164, s. 32

¹⁹² **Ayın Tarihi**, Temmuz 1947, Sayı:164, s. 32-33

¹⁹³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973)**, Cilt I, Tek Partiden Çok Partiyeye (1944-1950), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 186-207

özetlemiştir.¹⁹⁴ “Devlet başkanının 12 Temmuz beyannamesinde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde hükümetimizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı partimizin ilkelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi güvenliği sağlamaya çalışmak olacaktır.”

12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaşması, 1 Eylül 1947’de TBMM’de görüşülmüştür. Antlaşmayı imzalayan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, bu yardımın Türkiye’nin iktisadi bağımsızlığını tehlikeye sokacağına dair iddialara yanıt vermiştir.¹⁹⁵ “Türkiye, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak için yaptığı masraflar yüzünden ekonomik sıkıntılar yaşaması sebebiyle bu yardıma talip olmuştur. BM’nin de, üyelerinin emniyetini sağlayacak girişimler yapmaya hazır olmaması sebebiyle, yardımın Amerika tarafından, aleyhimize herhangi bir maksattan arı olarak karşılanması gerekmiştir.”

CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, Amerika’nın büyüklüğünü vurguladığı konuşmasında, aynı menfaatlere sahip devletlerin işbirliği yapmasının kaçınılmaz olduğunu ifade ederek, bu yardımın sadece dolar olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, asıl olarak bu belgenin Türk-Amerikan yakınlaşmasının ve ilişkilerinin gelişmesinin temel taşı olarak sayılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁶

Kanunun TBMM’de onaylanarak 1 Eylül 1947’de yürürlüğe girmesi, Sovyetler’in şiddetli tepkilerine yol açmış, Sovyetler, Amerikan yardımının dünya barışı için ciddi tehdit olduğunu ileri sürerek meseleyi BM Güvenlik Konseyi’ne getirmiş, fakat hiçbir sonuç alamamışlardır.¹⁹⁷ İzvestia Gazetesi, Amerikan yardımının gerçekte Türkiye’yi kontrol altına almak için verildiğini, bundan sonra içte ve dışta bağımsız bir Türk siyasetinden bahsedilemeyeceğini, bu siyasetin Amerikan emperyalizmine tabi olacağını yazmıştır.¹⁹⁸

Dönemin siyasetçilerinin¹⁹⁹ ve yazarlarının övdüğü²⁰⁰ Amerikan yardımlarının özelliklerine bakacak olursak:

---

¹⁹⁴ İsmail Arar, **a.g.e.**, s. 190

¹⁹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt VI., Birleşim:79, 1 Eylül 1947, Oturum:1, s. 553

¹⁹⁶ **a.g.e.**, s. 554

¹⁹⁷ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 216

¹⁹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mart 1947

¹⁹⁹ İsmail Arar, **a.g.e.**, s. 207 (Şemsettin Günaltay Hükümet Programı, 24 Ocak 1949)

²⁰⁰ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 329-345

Bilindiği gibi 1945-1950 arası dönemde Amerika ile imzalanan ilk yardım antlaşması 23 Şubat 1945'te imzalanan "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu"na dayanılarak yapılan antlaşmaydı.²⁰¹ Bu antlaşma, savaş içerisinde Türkiye'ye verilen silah ve savaş araç ve gereçleri ile ilgiliydi. Bu antlaşmanın Türkiye'yi üs haline getiren en önemli kısmı 2. maddeydi: "TC hükümeti sağlayabilmek vazifesinde bulunduğu ve müsaade edebileceği maddeleri, hizmetleri, kolaylıkları veya bilgileri Amerika'ya temin edecektir". Maddedeki "kolaylıklar" sözü, Türkiye'nin hava meydanlarıyla, limanları ve yollarının Amerika tarafından kullanılmasından, Amerikalıların Türkiye'de üs ve tesis kurmalarına varıncaya kadar çok değişik anlamlar yükledi. Türkiye bu madde ile ucu açık yükümlülükler altına girmiştir.²⁰²

12 Temmuz 1947'de yapılan antlaşma ile sağlanan askeri yardım, ancak Sovyetler'e karşı ve o da Amerika'nın izniyle kullanılabilirdi. Bunun dışında, örneğin Kıbrıs sorununda kullanılamayacaktır. Antlaşma ile, amacın Türkiye'nin savunulması olmadığı Kıbrıs bunalımı sırasında anlaşılmıştır. Gerçek amaç Yetkin'e göre, Türkiye'nin, Sovyetler'e karşı ileri bir karakol gibi kullanılmasıydı.²⁰³ Sander'e göre ise, bu antlaşma kesinlikle bir ittifak antlaşması değil, tek taraflı bir yardım uygulamasıydı. Amerika, Türkiye'nin savunulması için hiçbir yükümlülük altına girmemiş, sadece silah, malzeme ve para yardımında bulunmuştur.²⁰⁴

Buna karşı Türkiye, Amerikan askeri varlığına Türkiye'nin kapılarını açıyor, onlara ülke yönetiminin belli dallarında karar verme yetkisini tanıyor, Amerikan propagandasının devlet eliyle yapılması üstleniliyordu.²⁰⁵

Ataöv ve Sander'e göre Truman Doktrini, sadece Türkiye ve Yunanistan'a yardımı amaçlamıyordu, aksine uzun bir geçmişi olan Amerikan emperyalizminin yeni koşullara uygun bir yansımasıydı. İngilizlerin Orta Doğu ve Akdeniz'de emperyalizmin bir numaralı bekçiliğini artık yapamayacak durumda olmasıyla, bu rolü atom tekeli elinde bulunduran ve savaştan en büyük kapitalist ülke olarak çıkan Amerika'ya bırakmasının bir sonucudur.²⁰⁶ Truman Doktrini, kısa bir süre

---

²⁰¹ R. Şükrü Suvla, *Türkiye ve Marshall Planı*, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt X, No:1-4, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, s. 2

²⁰² Haydar Tunçkanat, **İkili Antlaşmaların İçyüzü (İktisadi, Askeri, Siyasi)**, Ekim Yayınevi, Ankara, 1970, s. 24-26

²⁰³ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 353-354

²⁰⁴ Sander, **Türk...**, s. 29

²⁰⁵ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 354-355

²⁰⁶ Ataöv, **Amerika, Nato ve Türkiye**, s. 117

sonra kurulacak olan NATO, Bağdat Paketi, Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO) gibi savunma örgütlerine ve Marshall Planı'na önyak olmuştur²⁰⁷

Amerika'nın Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yapacağı yardımların koordinatörlüğüne George McGhee tayin edilmiştir.²⁰⁸ Amerikalılar öyle hareket etmişlerdir ki, kağıt üzerinde 100 milyon dolarlık bir malzeme olarak görünen yardım, bu malzeme stoklardan verildiği için Amerika Savunma Bakanlığı'nın fiyatları düşük tespit etmesi sebebiyle Türkiye'ye 100 milyonun üzerinde malzeme verilmiştir.²⁰⁹

Yunanistan'da ekonomik kalkınmayı (komünizm tehlikesi yüzünden), Türkiye'de ise güvenlik kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla yönelik olarak yapılan bu antlaşmanın uygulanması için Mayıs ayında 21 Amerikan subayı ve 2 iktisatçı Türkiye'ye gelmiştir.²¹⁰

23 Mayıs 1947'de Amerikan Dışişleri, Harbiye ve Donanma Bakanlıkları temsilcilerinden kurulan ve General Lunsford Oliver Başkanlığındaki Amerikan inceleme kurulu Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda çalışmalara başlamıştır. Kurul hazırladığı raporla, Türkiye'nin bir yandan savunma gücünü çoğaltmak, diğer yandan da ekonomik durumunu kuvvetlendirmek için silah altındaki erlerin sayısının azaltılmasını, buna karşılık Türk ordusundaki silahların modernleştirilmesini tavsiye etmiştir.²¹¹

Rapora göre, Türkiye'ye yapılacak 100 milyon dolarlık yardımın, bu modernleştirme işinde kullanılması gerektiği ve eğer gelecek yıllarda da Türkiye'ye aynı oranda yardım yapılırsa, Türkiye'nin üç yıl içinde kendi kendini savunmaya yeterli bir duruma geçeceği belirtilmişti.²¹²

Oliver heyetinin yaptığı görüşmelerden sonra²¹³ 12 Temmuz 1947'de, Türkiye ile Amerika arasında yapılan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma" imzalanarak²¹⁴, Türkiye'yi Amerika'nın propagandasını yapmakla yükümlü kıldığı gibi (madde 3/2), yardımın verildiği amaç dışında kullanılmamasını

---

²⁰⁷ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 535

²⁰⁸ Machado, **a.g.e.**, s. 90

²⁰⁹ Esenbel, **a.g.e.**, s. 58

²¹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1947

²¹¹ Oran, **a.g.e.**, s. 532

²¹² Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 216

²¹³ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 533

²¹⁴ Düstur, 3. Tertip, C. 28, s. 1485-1488, Antlaşmanın tam metni için Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 12 Temmuz 1947

öngören 4. madde, 1964'te Amerikan Başkanı Johnson'un İnönü'ye gönderdiği ve Kıbrıs'a çıkarma yapılmasını önleyen mektubu yazmasına imkan verecektir.²¹⁵

Bu belgenin başlangıcında; Türk hükümetinin, Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonominin istikrarını muhafazaya devam amacıyla Amerika'nın yardımını istediği ve Amerikan Kongresi'nin 22 Mayıs 1947'de onaylanan kanunla, Amerikan Başkanı'na Türkiye'ye her iki ülkenin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dahilinde böyle yardımda bulunmak yetkisi verdiği söylenmekte; bu yardımın BM Antlaşması'nın esas amaçlarına ulaşmayı sağlayacağı gibi Türk-Amerikan ilişkilerinde hayırlı bir devre açarak Türk ve Amerikan milletleri arasındaki dostluk bağlarını daha çok kuvvetlendireceği ümidi açıklanmıştır.²¹⁶

Truman Doktrini doğrultusunda hazırlanan kanun kısa ömürlü olmuş ve Nisan 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin yönetimine geçmiştir. Bu döneme kadar geçen 9 aylık dönemde 400 milyondan harcanan 337 milyon doların 268 milyonu Yunanistan'a, 69 milyonu ise Türkiye'ye verilmiştir. Truman Doktrini doğrultusunda Türkiye'ye yapılan yardım genelde askeri yönde olmuştur.²¹⁷ Yardım çerçevesinde yapılan yol programı, ulaşım ve taşımacılığın geliştirilmesi ve hava yolları yapımı da milli savunmaya yönelik olmuştur. Gönderilen paranın dağılım gösterdiği alanlar:²¹⁸

(1000 dolar)

Kara Kuvvetleri	48.500
Hava Kuvvetleri	27.500
Deniz Kuvvetleri	14.500
Yol Programı	5.000
Askeri Fabrikalar	5.000

Doktrinde Türkiye'ye verilmesi öngörülen malzemenin tamamının yollanıp yollanmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Ancak çoğu yazarca kabul edilen, Türkiye'ye verilen malzemenin büyük bir bölümünün savaş artığı oluşudur. Ama bu

²¹⁵ Gerger, a.g.m., s. 549

²¹⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 765-768

²¹⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, s. 23-24

²¹⁸ Silan, a.g.e., s. 10-11

malzemeler yine de II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında üretilmiş olduklarından, Türk ordusunun elinde bulunanlardan çok daha moderndiler.²¹⁹

Ataöv, bu antlaşmanın Sovyet varlığının değil Türk yöneticilerinin tercihleri ve ödün vermeye hazır tutumlarının bir sonucu olduğunu belirtmiştir.²²⁰ Türkiye açısından Amerika'ya bağımlılık yaratıcı özelliği olan doktrin, askeri yardım çerçevesinde Türk ordusuna verilen malzemenin bakımı ve yedek parça ihtiyaçlarının ancak bu ülkeden sağlanabilmesi, kısa süre sonra yardımların astarının yüzünden pahalı hale gelmesine yol açmıştır. Mesela karşılıksız olarak verilen 100 milyon dolarlık (280 milyon TL'lik) savaş artığı askeri malzemenin bakımı ve yedek parçaları için bütçeden yılda 143 milyon dolarlık (400 milyon TL) ayrılması gerekiyordu.²²¹

Bu meblağın harcanması ile, Türkiye'nin savaş sonrasında elinde tutmayı başardığı dolar rezervleri kısa sürede erimiştir. İleriki yıllarda Amerika'dan yapılan ithalat arttıkça, dolar sıkıntısı daha da büyümüş, bir kısır döngüye giren dış ticaret dengesi bir daha düzelemeyecek biçimde bozularak Türkiye'nin askeri ve ekonomik olarak dışa bağımlılığının temellerini atmıştır. Askeri ve ekonomik bağımlılık ise dış politik tercihlerde Amerikan ekseninde gelişmiştir.²²² Bu anlamda sonuçları uzun vadede açığa çıkan doktrinin, Türkiye'ye dönemlik rahatlama sağladığını, ancak ileriki yıllarda rüzgarın tersine döndüğünü söyleyebiliriz.

Türkiye, Amerika'nın Türkiye'nin içişlerine karışmasını önlemek için antlaşmaya hükümler ekletmiş, Amerika da bunu kabul etmiştir.²²³

Amerika'nın Türkiye ile Yunanistan'a yaptığı yardımlar, bu devletin savaş sonunda yabancı ülkelere doğrudan doğruya yaptığı ilk dış yardım olduğu için, başlangıçta, bağımsız bir program olarak yürütülmüştür. Fakat, Amerika çok geçmeden daha geniş bir doğrudan doğruya dış yardım politikası izlemeye başlayacağı için, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım yukarıda da belirtildiği üzere bağımsız program olarak kısa sürmüş ve ertesini yıl, 1948 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren "Dış Yardım Kanunu" çerçevesi içine alınmıştır. Amerikan Kongresi

---

²¹⁹ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 535

²²⁰ Ataöv, **Amerika, Nato ve Türkiye**, s. 197-198

²²¹ AÜSBF Dış Münasebetler Enstitüsü, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, SBF, 1987, s. 220

²²² Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 535-537

²²³ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 218

bu kanunla Yunanistan ve Türkiye'ye yardım için 225 milyon dolarlık ikinci bir ödenek daha ayırmıştır.²²⁴

12 Temmuz 1947 tarihli antlaşmada yapılacak yardımın miktarı, uygulanışı ve süresi belirtilmemiştir. Bu yüzden antlaşma her ikili antlaşmada temel ve genel antlaşma sayılmış ve antlaşma aksine hareket edilmedikçe yürürlükte kalacaktır.²²⁵

Nitekim Türkiye'ye yapılan yardımlar NATO kurulduktan sonra da devam etmiştir. Türkiye ve Yunanistan, NATO'ya dahil olmamalarına rağmen Amerika bu iki ülkeyi kendi güvenlik sahası içinde görüyordu. Bu sebeple 6 Ekim 1949'da Ortak Savunma Yardım Kanunu çıkarılmış ve yardımlar devam ettirilmiştir. Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye 4 yıl içinde toplam 400 milyon doları bulan askeri yardım yapılmıştır.²²⁶

Doktrinle Türkiye gerek askeri yönden, gerek dış politika yönünden, gerekse kültürel yönden Amerika'nın etki alanına girmiştir.²²⁷

Hükümet, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Türkiye'nin izlediği uluslararası bloklar arasında tarafsız kalma politikasını terk ederek, doktrinle çok önemli bir adım atmıştır. Türkiye, Truman Doktrini'ni kabul etmekle gelecek yıllarda bloklar arası manevra kabiliyetini kısıtlayacak yeni bir döneme girmiştir. Doktrinle, Türkiye yeni bir dış politika alışkanlığı edinmiştir. Truman Doktrini'nden sonra Türkiye'de birbirini izleyen hükümetler, özellikle Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Batı'ya biraz daha yaklaşmaları gerektiğinde Sovyet tehditlerinden bahsetmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Doktrin, Amerikan desteğini yanına alan Türkiye'nin, Sovyetler karşısında kendisini daha güvenli hissetmesini sağlamıştır. Önemli bir özellik de, doktrinle Türkiye'nin savunmasında Amerika'yı herhangi bir taahhüde sokmamış olmasıdır.²²⁸

---

²²⁴ a.g.e., s. 218-219

²²⁵ **Ayın Tarihi**, Eylül 1947, Sayı:166, s. 19-20

²²⁶ Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 31-32

²²⁷ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 357

²²⁸ Sever, a.g.e., s. 51

B. Marshall Planı ve Yardımı

1. Planının Tanımı ve Kökeni

Marshall Planı'ndan önce, daha savaşın ilk yıllarından itibaren büyük güçler, savaş sonrası dünyasının devamlı bir barışa kavuşması için, devletlerin üstünde bir otoriteye sahip milletlerarası bir organizasyonun gerektiği konusunda hemfikirlerdi. Bu amaçla, savaşın sonlarına doğru BM kuruldu. Bunun gibi; siyasi, iktisadi ve sosyal davaları çözümlenmek, dünyayı hızla barışa kavuşturmak amacıyla bir takım kurumlar oluşturuldu. Fakat, fiili olarak hemen hiçbir başarı elde edilemedi.²²⁹ Bu başarısızlığın en büyük sebebi II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra hızlanan kutuplaşmaydı.

Sovyetler'in davranışları, dünyaya Amerikan bakışında bir değişikliğe sebep olmuştur. Bu değişimin en büyük göstergesi yukarıda bahsedildiği üzere, Başkan Harry Truman'ın kongrede yaptığı konuşmayla, ilk kez dünyanın iki ideolojik kampa bölünme aşamasında olduğunu duyurmasıydı.²³⁰

Doktrinin ilanıyla Soğuk Savaş'ın tarafları karşılıklı olarak ideolojik ilkelere seslenme kılıfı altında birbirlerini suçlamaya ve tüm dünyayı ideolojik kavganın geçeceği bir arena olarak algılamaya başlamışlardır.²³¹

Avrupalılar II. Dünya Savaşı'ndan sonra girdiği keşmekeşliği aşmak için çareler aramaya başlamışlardır. Avrupalılara göre Amerikan yardımı almak en iyi seçenektir, ama kutup algılamasına gidilmesin diye Sovyetler'in de bu plana katılması gerekiyordu.²³² Görüşlere bakarak bu dönemde iki büyük güç arasında bir soğukluk olduğu ve bunun her an bir çatışmaya dönebileceği korkusunun yaşandığını söyleyebiliriz. Savaştan yeni çıkmış bir dünyanın yeni bir savaşa tahammülü olmadığı anlaşılabiliriyordu. Onun için ilk başta uzlaştırıcı fikirler kabul görmüştür.

Savaştan sonra, bitkin bir halde bulunan Avrupa'yı doyuracak, kaybolan hayat seviyesine ulaştırabilecek, temel ihtiyaçları karşılayacak ve her türlü üretimin

---

²²⁹ Cemal R. Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye I, Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı: 206, Cilt XVIII, Mayıs 1948, s. 86

²³⁰ Çağrı Erhan, *Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı*, *AÜSBF Dergisi*, Cilt LI, 1-4, 1996, s. 275

²³¹ Kennedy, *a.g.e.*, s. 437

²³² Esenbel, *a.g.e.*, s. 60

yeniden artırılmasına yardım edebilecek tek güç Avrupalıların da en iyi çözüm söyledikleri Amerika'ydı.²³³

Avrupa kıtasındaki devletlerin savaş yüzünden bozulan iktisadi durumlarını yeniden tesis etmek, diğer kıtaların iktisaden zaten geri olan milletlerini kalkındırmak için Amerika'nın giriştiği işbirliği teşebbüs ve gayretlerini bu açıdan değerlendirmek gerekir.²³⁴ Üstelik Avrupa ülkelerinin çoğunun deniz aşırı topraklarının, sömürgelerinin oluşu da bu ekonomik çöküntünün Batı dünyası için daha büyük sakıncalar yaratabileceği demektir.²³⁵ Sorun tüm dünyayı etkileyebilecek büyüklükte ve ciddiyetteydi. Durum, ekonomik ciddiyet taşıdığı kadar siyasal/ideolojik içeriğe de sahipti.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik durumun bozukluğu Batı Avrupalıların komünist partilere yönelmesine neden olmuş, sonuç olarak da Sovyet bloku güçlenmiş, liberalizmin gücü iyice zayıflamıştır. Bu durum Amerika'yı tedirgin etmiştir.²³⁶ Sovyetler'in ilerlemesini ve özellikle ideolojik yükselişini engellemek için, Avrupa'nın acilen maddi manevi her açıdan kalkındırılması gereği dillendirilmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra, Avrupa'nın içinde bulunduğu bu kaos, Amerikan ekonomisini olumsuz etkiliyordu. Çünkü alım gücü olmayan Avrupa, Amerikan mallarını talep edememekle aslında Amerikan üretimine zarar veriyordu.²³⁷

Amerika'nın düşüncesine göre Avrupa ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilirse, siyasi olarak da bağımsızlığını koruyabilecekti.²³⁸ Amerika, İngiltere, Almanya ve Fransa'yı ve sonra da tüm Avrupa'yı siyasi ve ekonomik işbirliği içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istemiştir.²³⁹

Amerika, Avrupa'nın tamirini sınırlı iki taraflı kredilerle, IMF yoluyla uygulanacak istikrar programlarıyla ve son olarak BM ve Dünya Bankası'nca finanse edilecek Yeniden İmar Planı ile yapmayı planlamıştır. Ancak artan ekonomik istikrarsızlıklar, bunların dışında daha kapsamlı bir program geliştirilmesi ihtiyacını

²³³ Orhan Oğuz, *Marshall Planı*, (Konferans, İzmir, 1951), Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 4

²³⁴ Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye I*, s. 86

²³⁵ Yetkin, *Karşı Devrim (1945-1950)*, s. 363

²³⁶ Oğuz, *a.g.k.*, s. 4

²³⁷ Erhan, *a.g.m.*, s. 538

²³⁸ Suvla, *a.g.m.*, s. 1

²³⁹ Erhan, *a.g.m.*, s. 275-276

doğurmuştur. Karar kılınan çözüm yolu, ekonomik bir birlik oluşturarak tüm Avrupa'yı kapsayacak bir yardım programı oluşturmaktı. Amaç, Avrupa'da ekonomik bütünleşmeyi ve hızlı imarı sağlamaktı.²⁴⁰ Amerika, gayri safi milli hasılasının (GSMH) % 2'sinin transferi ile Avrupa'nın iktisadi kalkınmasını gerçekleştirmeyi planlamıştır.²⁴¹

Ekonomik serbestleşmeyi ve ticaretin yaygınlaştırılmasını amaçlayan, adı "yardım etme" olan bu plan, aslında temelinde Amerikan üretiminin pazarı olabilmesi için Avrupa'nın talep edebilir hale gelmesini sağlamayı amaçlamıştır.

Belirlenen amaca ulaşmak için hızla girişimlere başlanmıştır. 5 Mart 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve askeri yardım görüşmelerinin başlamasından kısa bir süre sonra bir kurul oluşturulmuştur.²⁴² Kurul, yardım yapılacak ülkeleri belirlemiş, yardımlar için kaynak bulmuş ve yardımların başarısız olmasından doğabilecek olumsuzlukları incelemiştir. Kurul ilk raporunda, komünizmin tehlikeliliğinin sürdüğünü ve Amerika'nın yardımıyla Batı Avrupa'nın tamir edilip yeniden canlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Bu kurulun yanında George Kennan'ın başkanlığında bir çalışma grubu daha oluşturulmuştur. Çalışma grubu, George Marshall'a sunulan ilk raporunda, Amerika'nın Avrupa'da yoğun ve enerjik bir faaliyet başlatması gerektiğini önermiştir.²⁴³

Ekonomik ihtiyaçların yanı sıra, stratejik gereklilikler de Avrupa'nın yeniden imarını zorunlu kılmıştır.²⁴⁴ Amerika için Avrupa, "düşman kutbun" denetimi altına girmemesi gereken bir arz ve emek kaynağı, bir sanayi merkeziydi. Çünkü eğer Amerika, güç dengesinin unsurlarını ekonomik ve siyasi olarak bir araya getiremezse, bu bölge Sovyet genişlemesine açık hale gelebilirdi.²⁴⁵

Amerika, başlangıçta Sovyetler'le birlikte hareket etme gayesi gütmüş, bu yüzden Moskova görüşmeleri düzenlenmiştir. Bu görüşmelerden bir sonuç çıkmaması üzerine de bir daha geri adım atmamak koşuluyla Sovyetler'in yardım ve

---

²⁴⁰ Aynı yer.

²⁴¹ Suvla, **a.g.m.**, s. 2

²⁴² **Ayın Tarihi**, Mart 1947, Sayı:160, s. 23

²⁴³ Erhan, **a.g.m.**, s. 276-277

²⁴⁴ Oğuz, **a.g.k.**, s. 4

²⁴⁵ Erhan, **a.g.m.**, s. 278

müdahalesi olmadan bir programı uygulamaya koymaya kesin kez karar vermiştir.²⁴⁶ Bu kararın ardından da politikalar hızla hayata geçirilmiştir.

Peki uygulamaya konulan Marshall Planı aslında ne demektir ve hedef olarak neyi amaçlıyordu?

Özelliği ve doğurduğu önem sebebiyle, tarihte bir benzeri bulunmayan ve amacı sadece yardım isteyen devletlere ödünç veya hibe şeklinde para yardımı yapmaktan ibaret olmayan Marshall Planı,²⁴⁷ II. Dünya Savaşı'nın altüst ettiği sosyal düzenin yeniden kurulması için alınması gereken tedbirleri ve bu sahada Amerika'nın üstlendiği hizmet ve yardımlarla bunların uygulama şeklini ifade eder.²⁴⁸

Plan, konulan şartlar yüzünden ileride Amerika'ya diğer ülkelerin plan ve uygulamalarını denetleme kolaylığı getirecek, beğenmediği her noktaya müdahale etme fırsatı da vermiştir. Sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayan müdahale, yardım alan ülkelerin tüm siyasetlerine de yayılmıştır. Amerika'nın, ulusal çıkarlarıyla uzlaşmazlık gördüğünde yardımdan vazgeçme hakkına sahip oluşu, yardım alan hükümetleri uysallığa itmiştir. Planın uygulanmasıyla stratejik maddelerin Doğu ülkelerine yollanması yasaklanmış, Doğu ile Batı arasındaki ticaret ilişkileri böylece en aza inmiş; Batı, büyük oranda Amerika'ya borçlanarak ekonomik olarak bu ülkeye bağlanmıştır.²⁴⁹

Marshall Planı'nın neden uygulamaya konulduğu ile ilgili iktisadi neden şuydu:

Dünya ekonomisinin gerçek anlamda dengede olması bu dengenin fiyat istikrarını ve tam istihdamı sürekli olarak sağlayan sağlam milli ekonomilere dayanmasına bağlıdır. Klasik iktisat teorisinin iddia ettiğinin tersine, kendiliğinden dengeye gelemeyen piyasa, 1929 Dünya Buhranı'nda yaşandığı üzere, "bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler" mantığıyla normale dönememiştir.²⁵⁰

---

²⁴⁶ Aynı yer.

²⁴⁷ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 1

²⁴⁸ Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye I*, s. 86

²⁴⁹ Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası** Cilt VI, 3 B. İstanbul, Adam Yayınları, 1999, s. 305-306

²⁵⁰ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 62-63

Bu anlamda Keynes, milli ekonomiler arasında uluslararası dengeyi sağlamak için 1942’de “Dünya Kliring (takas) Planı”²⁵¹’ni ortaya atmıştır. Bu plana karşı Amerika, yarı liberal bir sistemi tercih ederek, BM’yi Bretton Woods’da²⁵² kendi planlarını kabul hususunda ikna etmiştir. Bu antlaşma ile meydana getirilen kurumların tayin edilmiş açık görevleri vardı. IMF, kambiyonun istikrarını temin ederek uluslararası ticaretin gerçekleşmesine ve sermaye hareketlerine uygun bir zemin hazırlayacak; Dünya Bankası ise, Amerikan sermayesini kapital darlığı çeken ülkelere aktaracaktı. Ancak, Bretton Woods Sistemi, yaşananlar yüzünden işletilememiş ve Banka, Amerika’daki sermaye fazlasını diğer memleketlere aktaramamıştır. İşte tam da bu noktada, Dünya Bankası’nın başaramadığı işi, Marshall Planı üzerine almıştır. Doğrusu bu bir mecburiyetten kaynaklanmıştır. Altın hareketleri ile faiz haddi değişikliklerine dayanan klasik mekanizmalar, Amerika’nın ihracat fazlasını azaltamadığı gibi dış kredileri de bu fazlaya göre ayarlayamamıştır.²⁵³

Bütün bu durumlar, Amerikanın ihracat fazlasını dış yatırımlarına uydurabilmek, iktisadi gücünü korumak ve harap Avrupa’yı kurtarabilmek için, Amerikan hükümetinin müdahalesini gerektirmiştir.²⁵⁴ İşte bu gereklilik Marshall Planı’nı doğurmuştur.

Amerika, Marshall Planı ile borç verdiği ülkelerin hayat seviyelerini yükseltmek ve bu sayede uzun vadede kendi refahını teminat altına almayı amaçlamıştır. Bu yatırım politikası, Amerikan piyasasını iç dengenin bozulmasından ve 1929’dakine benzer bir depresyondan koruyabilecek bir tedbir teşkil etmekteydi.²⁵⁵

---

²⁵¹ **Dünya Kliring Planı**, Milletlerarası ödemelerde bancor adı verilecek bir kaydi para kullanılmasını ve geniş bir ödeme takasları mekanizmasını öngören plandır. Bretton Woods toplantısında Amerika’nın White planına karşı Keynesyencilerce savunulmuştur. Bu plan, savaşta altın stoklarını elden çıkarmış olan İngiltere’nin yararınaydı. Elinde büyük altın stoku toplayan Amerika ise altın kambiyo standardına bağlı kalınmasını istemiştir. **Genel Ekonomi Ansiklopedisi**, Milliyet Matbaası, 1988, s. 131

²⁵² **Bretton Woods**, II. Dünya Savaşı sonrasında milletlerarası ödemeler mekanizmasını ve sermaye transferlerini akıcı bir hale sokmak amacıyla 44 ülkenin katılımıyla 1944’te imzalanan, Keynes planı ile Amerikan White planının çarpıştığı, sonuçta Amerika’nın çıkarına olan altın Kambiyo standardının kabul edildiği antlaşmadır. Bu konferanstan dünyanın iki büyük mali kuruluşu olan IMF ve Dünya Bankası doğmuştur. **Genel Ekonomi Ansiklopedisi**, Milliyet Matbaası, 1988, s. 131

²⁵³ Suvla, **a.g.m.**, s. 2-6

²⁵⁴ **Ayın Tarihi**, Haziran 1947, Sayı:163, s. 168-169

²⁵⁵ Aynı yer.

Tüm bu amaçlara hizmet etsin diye Amerika, 1948 yılında dört yıl süreli İktisadi İşbirliği Kanunu'nu kabul etmiş, Bretton Woods organlarının başaramadığını, planın öngördüğü üzere, İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) üstlenmiştir. İdare, ekonomik buhranların yaratacağı kaçınılmaz sonucu önlemek için, Avrupa'ya geniş ölçüde bir iktisadi yardım yapılmasını kararlaştırmıştır.²⁵⁶

Marshall'a göre:²⁵⁷ “Amerika'nın, dünyada düzgün ekonomik dengeyi yeniden kurulması için elinden gelen her yardımı yapması (bu denge kurulmadan siyasal birlik ve sağlam bir barış gerçekleşmezdi) ve dünyada ekonomik yaşamın canlandırılması için de (böylelikle özgür kurumların oluşması siyasal ve sosyal koşulların ortaya çıkmasına yol açacak) diğer devletlerin Amerika ile tam bir işbirliği içerisine girmeleri gerekmektedir.”

Bunun üzerine Amerika ile işbirliğine hazır devletler, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğü ile 1947 Temmuz'unda Paris'te (16 Avrupa devletinin²⁵⁸ katıldığı) bir toplantı yapmışlardır.²⁵⁹ Bu toplantıda, bir yandan Avrupa ekonomik işbirliğinin temelleri atılmış, öte yandan da kurulan teknik komitelerle Avrupa devletlerinin ihtiyaçlarını gösteren ortak bir rapor hazırlanmıştır.²⁶⁰

Marshall nutkuyla, bütün Avrupa'da çok yoğun bir diplomatik faaliyet başlatılmıştır.²⁶¹ Paris'teki toplantıya²⁶² Sovyetler'in katılmaması ve çevre ülkelerini de katılmamaya sevk etmesi kutuplar arasında bir soğukluk yaratmıştır. Sovyetler'in, Avrupa devletleriyle ticareti geliştirmek için hazırladığı Molotov Planı, Sovyetler'in yardımda bulunacak durumda olmaması yüzünden bir işe yaramamış, sadece Marshall Planı'nın yürürlüğe girişini hızlandırmıştır.²⁶³

Marshall'ın önerisinde üç nokta göze çarpmıştır: Truman Doktrini'nden farklı olarak ekonomik tamir üzerinde durulmuş; açlık, fakirlik ve kaosla mücadele amaçlanmıştır; herhangi bir askeri yardım söz konusu edilmemiş; ulusal düzeyden bölgesel düzeye (Avrupa) çıkılmış; tek tek ülkeler değil, (daha önce Türkiye ve

²⁵⁶ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 220-221

²⁵⁷ İlhami Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt II (1945-1990), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 286

²⁵⁸ **16 Devlet:** Avusturya, Belçika, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Luksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere, Fransa'dır.

²⁵⁹ Suvla, **a.g.m.**, s. 2

²⁶⁰ Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye I*, s. 88

²⁶¹ Esenbel, **a.g.e.**, s. 61

²⁶² Paris'teki 16'lar toplantısında Türkiye'yi Büyükelçi Numan Menemencioğlu temsil etmiştir.

²⁶³ Oğuz, **a.g.k.**, s. 5-6

Yunanistan örneğinde görüldüğü gibi tek tek ülkelerle yardım ilişkisine giren Amerika, bu politikasını değiştirmiş bir bölge söz konusu edilmiş; bu girişimi engellemeye kalkışacak olan hükümetler, siyasal partiler ya da grupların Amerika'nın direnişiyle karşılaşacağı ifade edilmiştir.²⁶⁴ Bu ifadeler, Sovyetler ve Batı Avrupa'daki komünist partilere yönelik açık bir ihtar niteliği taşımaktaydı.²⁶⁵

Marshall bundan sonra kendi adıyla anılacak plandan bahsederken, hiçbir plan öngörmemiş, taahhütler altına girmemiştir. Tek yaptığı, yeni bir ekonomik işbirliğinin yolunu açmak olmuştur. Marshall, Kennan'ın başkanlığındaki kurulun hazırladığı raporlara dayanarak bir çerçeve çizmiş, bu çerçevenin ileri ilerde aylarda Amerikalılar ve daha çok da Avrupalılar tarafından doldurulacağını belirtmiştir.²⁶⁶ Marshall, ihtiyaçların daha iyi karşılanabilmesi ve meydana gelebilecek sorunların çözümü için Avrupalıların plana doğrudan katılmasını istemiştir.²⁶⁷

Marshall Planı çerçevesinde tahsis edilen yardımların dağıtımını için görevlendirilen ECA'nın onayı olmadan hiçbir yardımın gönderilmeyeceği ifade edilmiştir.²⁶⁸

Bu idare, özel sektör yetkililerinden oluşan ve danışma komiteleri²⁶⁹ yoluyla özel sektör gruplarıyla ilişkilendirilen bir bağımsız ajanstı. Kurumun özel sektörle böylesine yakın ilişki içinde bulunmasının nedeni, Amerikan şirketlerinin Avrupa pazarına doğrudan girebilmesini sağlamak ve Avrupa'da tek bir pazar oluşumunun önündeki engelleri kaldırmaktır.²⁷⁰

Buna karşılık, Avrupa ülkeleri de kendi aralarında yardımların eşgüdümünde yürütülmesi amacıyla Nisan 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (OECE) kurmuşlardır.²⁷¹ Bu örgüt ileri ilerde kamu ve özel sektör temsilcilerinin işbirliği yaparak, ulusal para ve maliye politikalarını

---

²⁶⁴ Erhan, **a.g.m.**, s. 538

²⁶⁵ Türkaya Ataöv, *Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp*, **AÜSBF Dergisi**, Cilt XXIII, No:3, 1968, s. 277

²⁶⁶ Machado, **a.g.e.**, s. 118

²⁶⁷ Erhan, **a.g.m.**, s. 279

²⁶⁸ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 439

²⁶⁹ Bu komiteler: Ziraat ve ipe, enerji, demir-çelik sanayi, ulaştırma, kereste, işçi, mali mütehasıslar, ticaret ve gümrük meselelerini tetkik, tediye muvazene komiteleridir.

²⁷⁰ Erhan, **a.g.m.**, s. 283-284

²⁷¹ **Ayın Tarihi**, Nisan 1948, Sayı:173, s. 20

düzenleyecekleri, Avrupa istikrarı ve bütünleşmesi için çalışacakları Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) dönüşmüştür.²⁷²

2. Planının Amacı ve Etkileri

Marshall Planı adının ifade ettiği şekilde alelade bir yardım, bir bağış, bir sadaka değildir. Plana ait olarak çıkan kanunun içeriğinden de anlıyoruz ki Amerika, yüzlerce milyon nüfuslu Avrupa'nın II. Dünya Savaşı sonrası iktisadi huzursuzluğu ve hatta sefaleti devam ettikçe bu durumun kendisine de zararının dokunacağını bilincindeydi.²⁷³

Avrupa Ekonomik İşbirliği Antlaşması olarak adlandırılan Marshall Planı Kanunu dünya kamuoyunu aylarca meşgul ettikten sonra yasalaşmış ve 3 Nisan 1948'de yürürlüğe konulmuştur. Kanun, Avrupa'nın kalkındırılması için Amerika'dan yapılacak mali ve iktisadi yardımların şeklini göstermiş ve Amerikan hükümetine bu hususta yetki vermiştir.²⁷⁴

Marshall Planı Kanunu 28 madde ve 7 ek protokolden oluşmuştur. Antlaşmaya dahil devletlerle işbirliği yaparak sağlam bir Avrupa ekonomisi yaratmak amaçlanmıştır. Bunun, antlaşmaya dahil devletlerin üretim planları hazırlamaları ve birbirlerine yardım etmeleriyle sağlanacağı belirtilmiştir. Avrupa ülkelerine enflasyonu önlemek, para değerini sabit tutmak, gümrük duvarlarının peyderpey indirmek ve bir müddet sonra ise tamamen ortadan kaldırmak tavsiye edilmiştir.²⁷⁵ Kanunun içeriğindeki üç esas şöyleydi.²⁷⁶

- 1-) Katılan memleketlerde sınai ve zirai üretimi artırmak,
- 2-) Savaş sonrası Avrupa'sında bütçelerin ve paraların sağlamlığını sağlamak,
- 3-) Gümrükler konusunda tedbirler alıp, Avrupalıların kendi aralarında veya diğer devletlerle olan ticaretlerini kolaylaştırmak ve geliştirmek.

Amerika, Marshall Planı ile çok yönlü bir dünya ticaret sistemi oluşturmayı amaçlamıştır. Plan, Amerika'nın dünya ekonomisinin gidişatından duyduğu endişeye

---

²⁷² Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 76-77

²⁷³ Namık Zeki Aral, *Marshall Planı ve Döviz Kıymetleri*, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı: 208, Cilt XVIII, Temmuz 1948, s. 181

²⁷⁴ Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye I*, s. 88

²⁷⁵ Oğuz, *a.g.k.*, s. 10

²⁷⁶ Manioğlu, *a.g.ç.*, s. 1

bir tepkidir. Aynı zamanda, Amerikan dış politikasının neleri gerçekleştirmeyi amaçladığını göstermesi bakımından ilginçtir.²⁷⁷

Planın öngördüğü çok yönlü ticaret ilişkileri Amerika'nın eski bir politikasıdır. Amerika, I. Dünya Savaşı sonrasında da dış ülkelere borç vererek ticaretini artırmış, aynı uygulamayı 1945-47 arasında da denemiş; ancak ülkelerin, borçlarını yine Amerika'dan aldıkları borçla ödemeleri yüzünden başarılı olamamıştır. Bunun üzerine, 1947'den itibaren yeni bir yöntem öngörülmüş, bağış ve hibeler yoluyla dünyada kendini yenileyebilecek şekilde işleyen bir kapitalist ticaret sisteminin oluşturulmasına çalışılmıştır.²⁷⁸

Marshall:²⁷⁹ “Amerikan ihracatının üçte birinin bu pazara aktığını; yardım yapılmadığı takdirde Batı Avrupa'yı açlık ve hastalığın, hammadde ve malzeme bulamamak dolayısıyla endüstriyel ve tarımsal üretimde çöküşün beklediğini; bunun giderek değişik üretim ve ticaret biçimlerine yol açmak suretiyle Amerikan ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratacağını belirtmiştir.”

Truman Doktrini, nasıl Türkiye ve Yunanistan özelinde ortaya atılıp, Amerika'nın yeni dünyadaki siyasi rolünün tanımlayıcı metni haline geldiyse; Marshall Planı da, önce Batı Avrupa ile başlayan yardımların, giderek Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul ülkelerine yönelerek, bütün dünyada Amerikan iş çevrelerine yeni alanlar açacak bir ekonomik araca dönüşmesinin programıdır.²⁸⁰

Avrupa'nın yeniden imarını amaçlayanlar, eski Avrupa devletler sisteminin yerine kıtada kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeye daha elverişli bir sistem kurmayı amaçlamışlardır. Stratejik olarak uluslararası kurumlar tarafından denetlenen bütünleşmiş bir ekonomik düzen, Alman milliyetçiliğinin ve militarizminin kolayca denetim altına alınmasını sağlayabilecekti. Plan, Fransa'nın güvenlik ve ekonomik endişelerini gidererek, Almanya'yı tamir edebilir ve dolayısıyla Sovyet ilerlemesine karşı Batı Avrupa'da uygun bir güç dengesi yaratabilirdi. Nihai amaç Avrupa Birleşik Devletleri'ydi.²⁸¹

---

²⁷⁷ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 439

²⁷⁸ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 246-249

²⁷⁹ Marshall'ın 5 Haziran 1947 Konuşması, <http://turkish.turkey.usembassy.gov/>(Erişim Tarihi:10.02.2007)

²⁸⁰ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 248.

²⁸¹ Erhan, **a.g.m.**, s. 278

Marshall Planı, tüm Avrupa'yı tek bir piyasa haline getirmeyi amaçlamıştır. Böylece Avrupa'nın diğer kıtalarla olan ödeme dengesindeki açığının kapatılması da hedeflenmiştir.²⁸²

Marshall Planı ile Avrupa ekonomilerini canlandıran Amerika, aslında kendi üreticilerine güçlü ve istikrarlı bir pazar yaratmıştır. Marshall Planı'ndan kimin yararlandığını görmek için, plana açık destek veren Amerikan şirketlerine bir bakmak yeterlidir: General Electric, General Motors, Merryll Lynch, J. P. Morgan ve Chase Bank. Ayrıca, Plan çerçevesinde Avrupa'ya gönderilecek mallar konusunda, Amerikan unlu mamul üreticilerinden, taşımacılar ve gemicilik sektörüne kadar, bir çok iş kolu özel avantajlardan yararlanmayı garantilemiştir. Planın Amerikan iş dünyasının çıkarları ile doğrudan ilişkisini gösteren bir başka yasal düzenleme de, "Hickenlooper Düzeltgesi"dir. Bu yasa, Başkanın, Amerikan mallarını Dışişleri Bakanlığı'nın yeterli saydığı bir tazminat ödemediği millileştiren hükümetlere yardım yapmasını yasaklamaktaydı.²⁸³

M. Farhi, Marshall Yardımları'nın amacını şöyle belirtmiştir:²⁸⁴ "Türkiye ve Yunanistan'a yaptığımız yardım ve destekleme, dünyanın çeşitli kara parçaları ve ülkeleriyle ilgili çok daha önemli ekonomik ve politik hedef ve planlarımızın ilk denemesidir." Amerikan savaş uzmanlarından W. Reitzel ise, Marshall Yardımı'nı şöyle değerlendirmiştir:²⁸⁵ "Orta Doğu ve Yakın Doğu; petrol, insan gücü ve Sovyet topraklarını gözetleme imkanlarını; Asya ülkeleri ise, yığınla insan gücü ve hammadde kaynaklarını önümüze açmıştır."

Bu ekonomik programın, Avrupa ülkelerinde istikrarı mümkün kılacağı, böylece olası bir Sovyet tehdidine karşı bu ülkelerin direnme kabiliyetlerini artıracığı belirtilmiştir. İyileştirme programının Almanya'yı Avrupa'nın ekonomik ve siyasi sistemiyle bir kez daha uzlaştıracığı, ayrıca eğer bu ekonomik program uygulanırsa ticari engellerin kalktığı bütünleşmiş bir Avrupa'nın Amerika'nın ihracat pazarlarını genişleteceği ve sonuç olarak da Amerika'nın ekonomik çıkarlarına hizmet edeceği belirtilmiştir.²⁸⁶

---

²⁸² Suvla, **a.g.m.**, s. 9

²⁸³ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 248-249

²⁸⁴ The Forrestal Diaries, New York, 1951, Akt., Gerger, **a.g.e.**, s. 550

²⁸⁵ Aynı yer

²⁸⁶ Sever, **a.g.e.**, s. 53-54

Marshall Yardımları gerçekten de Amerikan ekonomisini muhtemel bir durgunluktan kurtaran can simidi olarak değerlendirilmelidir. Avrupa ekonomileri, elbette plan sayesinde bazı olumlu sinyaller vermeye başlamıştır. Ama bundan en büyük karı yine Amerikalılar sağlamıştır.

Amerikan şirketlerinin Avrupa yatırımları, 1947-1950 yılları arasında, madencilik sektöründe % 38, sanayi ürünlerinde % 58, petrol ürünlerinde % 143 artmıştır. Marshall Planı Amerikan ekonomisini durgunluktan kurtarmıştır. Planın nasıl bir etkiye ve sonuca sahip olduğunu şöyle özetleyebiliriz: 1955’de İngiltere’deki ayakkabı fabrikalarının % 60’ı; bebek maması, renkli ve siyah beyaz film, nişasta, dikiş makinesi, daktilo fabrikalarının % 80’i; kahvaltılık malzeme, hesap makinesi, sigara, patates cipsi, jilet, buji fabrikalarının % 65’i; otomobil, süt, kozmetik ürünleri, ilaç, traktör, petrol ürünleri, elektrikli ev aletleri fabrikalarının % 50’si; lastik, sabun, deterjan, baskı makinesi fabrikalarının % 45’i; Amerikan sermayesinin yönetimindeydi. Aynı tablo diğer Avrupa ülkelerinde de geçerli olmuştur. Avrupa, Amerikan sermayesi için neredeyse 19. yüzyıl ortalarındaki Uzak Batı haline gelmiştir.²⁸⁷

Ekonomik yönlerinin yanı sıra, yardımlar siyasi olarak da etkili olmuştur. İtalya’ya yardım gemilerinin ulaşmasıyla birlikte siyasal propagandasını komünizm karşıtlığına ve Marshall Yardımları’na dayandıran Hıristiyan Demokrat Parti seçimi kazanmıştır. Fransa’da da benzer durum yaşanmış, 1947-1952 döneminde hükümetten dışlanmışlar; liberal ve ılımlı sol, sağ partilerle koalisyon kurmuşlardır. Avrupa’da siyasal bir istikrar yavaş yavaş kendini göstermeye başlamış, Yugoslavya Sovyet blokundan çıkmıştır. Bu gibi gelişmeler, Marshall Yardımları’nı, basitçe enflasyonu kontrol etmeyi, ticareti canlandırmayı ve üretimi yeniden başlatmayı amaçlayan bir program olarak görmememiz gerektiğini anlatan örneklerdir. Yardımlar Avrupa’nın kendi kendine yeterli olabilmesi için gerekli ilk hızı vermiştir. Temel maddelerin ithalatı kolaylaşmış, üretimdeki darboğaz aşılmış, dolayısıyla üretim artışı, ticaret gelişmesi ve refah artışı sağlanmıştır.²⁸⁸

Planın uygulanmasıyla klasik liberal yöntemlerle Avrupalı devletlere ekonomik kalkınmanın yolları açılmıştır. Amerika, böylece, sefalet ve güvensizliğin sosyal karışıklıklara yol açıp kapitalist düzeni tehdit edeceği, giderek komünizme

²⁸⁷ Erhan, **a.g.m.**, s. 284

²⁸⁸ Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, s. 271

kayma olasılıklarının ortaya çıkacağı ülkelerde, kendi iktisadi ve siyasi ilkelerinin zaferini sağlamayı amaçlamıştır.²⁸⁹

Komünizm önerdikleriyle, insanın insana hegemonyasını reddediyor, uzun vadede sınıfsız toplumsal düzeni hedefliyordu. Dolayısıyla sınıfsal sistemin bir başka görünümü olan kapitalist sistemi de bu temel savunumu ile tehdit ediyordu. Aslında temel çatışma noktasını da bu fikir ayrılığı oluşturuyordu. Marshall Yardımları'nın analiziyle temelde görülecek olan, serbest piyasanın hakim olduğu ekonomik düzenin korunması ve genişletilmesinin sağlanması ile yapılmak istenilenin aslında sürdürülmek istenen sınıfsal toplumsal düzen olduğudur. Zaten Amerika giriştiği bu yolla satılmamış ürün stoklarını eritmiş ve kendi topraklarındaki tarım sorununu bir ölçüde de olsa çözüme kavuşturmuştur. Demek ki asıl yapılmak istenilen, birinci derecede ekonomik ve siyasi Amerikan yüksek çıkarlarının korunması ve uzun vadede sürdürülmek istenen sınıfsal, toplumsal ve ekonomik düzendir.

Planla liberal kapitalist sistemle bütünleşecek olan ülkelere yardım yapılmıştır. Ama tabii ki asıl amaç Amerikan mallarına pazar bulmaktır. Yardımların amacının daha iyi anlaşılması için, 1950'de Ankara'da yayımlanan ve Marshall Yardımı'nı tanıtmayı amaçlayan bir propaganda broşürüne yer vermek gerekir:²⁹⁰ “Amerika'nın Avrupa'daki menfaati iktisadi olduğu kadar siyasidir. Avrupa memleketleri en iyi geleneksel müşterilerimiz olup, dünya ticaretinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Şayet Avrupa'daki durum bozulmaya devam etseydi, bütün Amerikan ticareti bundan zarar görürdü. İhracatımız, milli ekonomimizin bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu sebeptendir ki, Amerikan malları için daha büyük pazar olabilecek kuvvetli ve sağlam bir Avrupa meydana getirmenin menfaatimiz icabı olduğu aşikardır.”

Yine bu broşürde, Türkiye'ye Amerika'nın hangi gözle baktığı da ifade edilmiştir:²⁹¹ “Toprağı zengin ve iklimi müsait olan Türkiye, tabii kaynaklar bakımından da aynı derecede zengindir. Türkiye'nin, daima, mamul eşya ihtiyacını temin ettiği Avrupa ve Amerika ile olan ticareti, kesilmişken, şimdi Marshall Planı sayesinde tekrar başlamış ve genişlemiştir”.

---

²⁸⁹ Tanilli, **a.g.e.**, s. 305

²⁹⁰ **Marshall Planı ve Siz Broşürü**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1950, s. 17

²⁹¹ **a.g.b.**, s. 18-29

Yetkin'e göre, planla Amerika'nın açıkça dediği şeydi:²⁹² "ülkenizi hammadde deposu ve sanayi ürünlerimiz için pazar olarak görüyoruz."

Plan dahilinde uygulanan sistemle gelirlerini artıran ülkeler, Amerika'nın artıkdeğerini tüketebilecek kaynaklara sahip olacaktı. Aksi halde, savaş sonrası nakit yokluğundan, Avrupa ve komünist blokta bu alışkanlığın yerleşmesi, Amerika'nın fazla üretimini alıcısız bırakacak ve yeni bir depresyona düşürecek. Bu sorunu aşmanın yolu ise, Avrupa'ya bağış şeklinde dolar ihraç etmektir. Amerika bu politikasını da uluslararası örgütler aracılığı ile değil, hem Amerikan ihracatını sübvansedecek, hem de Avrupa'nın iç ekonomik politikalarını kalıcı olarak etkileyecek ve biçimlendirecek bir yöntemle gerçekleştirecekti.²⁹³

Marshall söylevinde Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin kötü durumunu ve Nazilerin yıkıcı yönetimleri altında nasıl boş yere tüketildiğini hatırlatarak yiyecek maddeleri karşılığında Avrupa kentlerinin çiftçilere gerekli olan malzemeyi veremediklerini söylemiştir. Bu durumun Avrupa hükümetlerini, ellerinde bulunan sınırlı döviz ve dış krediyle başka ülkelerden yiyecek maddeleri almaya zorladığını eklemiştir.²⁹⁴

Marshall'a göre bu kısır döngü, Amerika'nın Avrupa'ya daha çok yardım etmesiyle kırılabilirdi. Yardım programına katılacak Avrupalı ülkeler önce ortak bir program hazırlamalıydılar.²⁹⁵ CEEC adı altında çalışan konferans, Amerika'ya gönderilecek raporun hazırlanmasına temel olacak bilgilerin derlenmesi, yani her devletin ne kadar yardıma ihtiyacı olduğunun ortaya çıkarılması için söz konusu 16 Avrupa devletine soru cetvelleri göndermiş ve gelen bilgilerin ışığı altında genel bir rapor hazırlayarak Amerika'ya yollamıştır.²⁹⁶

Bu komite, 16 ülkenin gelecek dört yıl zarfında ödeme dengelerindeki açığın miktarını tespit ederek, bunu Amerika'nın karşılaması gerektiğini belirtmiştir. Bu rapora dayanarak da Amerikan Kongresi 3 Nisan 1948'de Ekonomik İşbirliği Kanunu'nu kabul etmiştir.²⁹⁷ Bu 16 ülke, Batı Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı

---

²⁹² Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 365

²⁹³ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 247

²⁹⁴ Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye I*, s. 87

²⁹⁵ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 9

²⁹⁶ Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye I*, s. 88

²⁹⁷ **Ayın Tarihi**, Nisan 1948, Sayı:173, s. 16

kurmuşlardır. Kongre ilk yıl 5 milyar 300 milyon dolarlık bir tahsisi onaylamıştır.²⁹⁸ 1 Nisan 1948'den 30 Haziran 1952'ye kadar toplam, Avrupa'ya yapılacak yardımın 22 milyar dolardan, uygulamada yaklaşık % 22 oranında kısılarak 17 milyar dolara indirilmesi kabul edilmiştir.²⁹⁹

Böylece dört yılı kapsayan (1947-1951) Avrupa Kalkınma Projesi, yani Marshall Yardımı başlamıştır. Sovyetler, Marshall Planı'nın Truman Doktrini'nden sonra ortaya çıkmasını, bu doktrinin uygulanması biçiminde yorumlamış ve programa kendisi katılmadığı gibi Doğu Avrupa ülkelerinin de katılmaması için baskı yapmıştır.³⁰⁰

Planı, Marshall'ın emri ile Kennan ve Siyaset Planlama Grubu hazırlamıştır. Kennan: "Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın aynı madalyonun iki yüzü olduğunu" söylemiştir. Plan uyarınca Amerikan dış yardımının yüzde 95'i savaşı izleyen ilk yıllarda Avrupa'ya akıtılmıştır.³⁰¹

Molotov'un Paris toplantısını 2 Temmuz'da terk etmesinden hemen sonra Sovyetler, 10 Temmuz'da Bulgaristan, 11 Temmuz'da Çekoslovakya, 14 Temmuz'da Macaristan, 25 Temmuz'da Yugoslavya, 4 Ağustos'ta Polonya ve 26 Ağustos'ta Romanya ile ikili ticaret antlaşmaları yapmıştır. Bu ikili antlaşmalardan kısa bir süre sonra da yedi Avrupa ülkesi, kendi aralarında Cominform'u kurmuşlardır.³⁰² Kuruluşta, Fransa ve İtalya Komünist Partileri de katılmıştır. Sovyetler kendi kutbunu güçlendirmek amacıyla Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya ile Ocak 1949'da ise Comecon'un kurulmasına öncülük etmiştir.³⁰³

Marshall Planı Avrupa'ya yönelik bir açılamdır. Bir hafta içinde İngiltere ve Fransa'dan Amerika'ya olumlu yanıt gelmiştir.³⁰⁴ Sovyet tepkisi, teklifin "dolar aracılığı ile politik baskı" olduğu şeklinde olmuştur. Molotov, "Marshall Planı'nın Avrupa'yı bütünleştirmek için değil, Avrupa'ya müdahale edebilmek için" ortaya atıldığını söylemiştir.³⁰⁵

---

²⁹⁸ Esenbel, **a.g.e.**, s. 62

²⁹⁹ Erhan, **a.g.m.**, s. 284-287

³⁰⁰ Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, s. 259-260

³⁰¹ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 248

³⁰² Erhan, **a.g.e.**, s. 282

³⁰³ Merih, **a.g.e.**, s. 50-51

³⁰⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 165

³⁰⁵ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 247-248

Sovyetler Marshall Planı'nı, Batı'nın II. Dünya Savaşı öncesinde Doğu Avrupa ülkeleriyle kurduğu bir tür sömürge ilişkisini yeniden tesis etmeye yönelik bir program olarak değerlendirmiştir. Doğu Avrupa ülkelerinin plana katılmamalarıyla bu pazar, Batı'nın elinden kaçmış sayılacaktı. Doğu Avrupa ülkeleri birer hammadde ihracatçısı ve mamul madde ithalatçısı haline getirilmeden, planın başarıya ulaşması imkansızdı. Marshall Planı'nı bu mantık içinde değerlendiren Sovyetler için plan gerçek bir tehlikeydi. Ancak Sovyetler'in böyle bir korku içinde olduğunu bilmeyen Batı kamuoyu, Molotov'un Paris toplantılarından ayrılışını bir baltalama eylemi olarak yorumlamıştır.³⁰⁶

Amerika ayan üyelerinden Alben Barclay, Marshall Planı ile Amerika'nın emperyalist gayeler gütmeye başladığını belirtmiş ve şunları söylemiştir:³⁰⁷ “Amerika'nın bir tahakküm siyaseti takip ettiği ve Marshall Planı'nın Amerikan emperyalizmini dünya üzerine yaymak üzere bir vasıta olarak kullanıldığı doğru değildir. Bu plan, yalnız harp dolayısıyla harap olan memleketlerin imarı ve ekonomik ve sosyal münasebetlerin yeniden başlaması gayesini gütmektedir”.

Marshall Planı ilk hedeflerine ulaşmış, plana katılan devletlerde üretim artmış, mali istikrarın sağlanması başarılmıştır.³⁰⁸ Marshall Yardımı'nın miktarı plana katılan ülkelerin ihtiyaçlarına göre hesaplanmış, özellikle ödeme bilançolarındaki açığa göre tespit edilmiştir.³⁰⁹

Marshall Planı, Avrupa ve Amerikan kapitalizmi arasında evrensel bir entegrasyonu sağlayamamakla birlikte, savaş yorgunu eski dünya ekonomilerinin canlanması, Amerika ile ticaret hacminin artması ve Amerika'nın dünya politik ekonomisinde hegemonik kontrol kurmasında etkili olmuştur. Savaş sonrasında 1970'lere kadar süren dönemde, ekonomilerde patlama yaşanmıştır. Bu dönemde sermaye, daha önce görülmemiş oranda uluslararası hareketliliğe kavuşmuş, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu gelişmeler, hükümetlerin kararlarını etkileyebildiği gibi, tüketici zevk ve taleplerinin yönlendirilmesi yoluyla kültürel olarak belirleyici etkiler de yaratmıştır.³¹⁰

---

³⁰⁶ Ataöv, *Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp*, s. 281

³⁰⁷ **Ayın Tarihi**, Eylül 1948, Sayı:178, s. 76

³⁰⁸ Oğuz, **a.g.k.**, s. 12

³⁰⁹ Suvla, **a.g.m.**, s. 6

³¹⁰ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 249

Marshall Yardımları'nın Avrupa'ya aktarılması, Soğuk Savaş'ın şiddetlenmesiyle giderek azalmıştır. Özellikle 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgaliyle başlayan Kore Savaşı'ndan sonra, Amerika'nın savunma harcamaları hızla artmıştır. Bu durumda, Avrupa'ya aktarılan yardımlar azala azala sona ermiştir. Kore Savaşının başlamasıyla, Avrupa'ya yönelik ekonomik yardımlar, askeri yardımlara dönüştürülmüş ve NATO çerçevesinde verilmeye başlanmıştır. Marshall Planı 1953'te resmen sona ermiştir.³¹¹

Marshall Planı Avrupa ülkeleri arasında belli bir bütünleşmeyi öngördüğü için, katılan ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarının bir ölçüde sınırlanmasını doğal olarak içeriyordu. Ancak, söz konusu Amerikan yasası ile tek tek ülkelerin kabul etmek zorunda kaldığı yükümlülükler bu sınırlamayı çok daha ileri götürmüştü ve Amerika'ya, ülkelerin ekonomi politikalarına müdahale etme olanağı sunmuştur.³¹²

Plan, ekonomik ve politik siyasa oluşturma sırasındaki uygulamaların, amaçlarıyla hem uyumlu hem de çatışan yönleri olabileceğini gösteren iyi bir örnektir. Raymond Vernon:³¹³ “Planın siyasal yönden komünizmi sınırlarken, ekonomik olarak, bir ticaret ortağı sıfatıyla güçlü bir Avrupa ekonomisi yaratmakla, sonuçta Amerikan endüstrisine de bir rakip meydana getirerek bir risk unsuru doğurduğunu” belirtmiştir. Planın uygulamasıyla işbirliğine açık bir Batı Avrupa yaratılmıştır.³¹⁴ Bu da, ileri de Ortak Pazar'ın (OP) en azından düşüncesini, oluşturmuştur.

Plan, gelecek açısından Amerika gibi bir büyük gücün karşısında çıkarlarını koruyabilmek için bir araya gelen Avrupalıların oluşturacağı AB'ye zemin hazırlamıştır. Bu anlamda Marshall Planı fikri ve uygulamasıyla uluslararası global piyasa yaratma hedefinde ilk adımlardan biri sayılabilir.

Marshall Planı'nın uygulanması, Avrupalı devletlere klasik liberal yöntemle ekonomilerini kalkındırmanın yollarını açmıştır. Amerika, Avrupa'yı ekonomiye yük sayılan korumacılığın ve planlamanın uzağında tutarak, sefalet ve güvensizliğin sosyal karışıklıklara yol açıp, kapitalist düzeni tehdit edeceği, giderek komünizme

---

³¹¹ William Mc Neil, **Dünya Tarihi**, (Çev. Alaattin Şenel), Ankara, İmge Yayınevi, 1994, s. 573

³¹² Dal, **a.g.m.**, s. 1

³¹³ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 248

³¹⁴ Erhan, **a.g.m.**, s. 286

kayma olasılığının ortaya çıkacağı ülkelerde, kendi ekonomik ve siyasal ilkelerinin zaferini sağlamıştır.³¹⁵

Sonuç ve özet olarak Marshall Yardımı üç amaca yönelikti diyebiliriz: Batı Avrupa'yı ayağa kaldırarak dünya ticaretine kazandırmak, yardım alan ülkelerin ekonomilerini denetlemek ve Amerikan ekonomisini canlandırıp mallarına pazar sağlamak. Yardım bunların üçünün de başarıyla gerçekleşmesini sağlamıştır.³¹⁶

Marshall Yardımları'nın dolaylı bir sonucu da Sovyet bloğunun Batıyı/kapitalist sistemi tehdit edici hale gelmesiyle; Batının bir takım önlemler almak gereği yüzünden sosyal politikaları daha çok desteklemeleridir.³¹⁷

Marshall Planı kapsamında verilen yardımlara ait tablo şu şekildedir:³¹⁸

(milyon dolar)

Ülke	Toplam	Oran (%)
Toplam	12.992,5	100
İngiltere	3.165,8	24,4
Fransa	2.629,8	20,2
İtalya	1.434,6	11,0
B. Almanya	1.317,3	10,1
Hollanda	1.078,7	8,3
Avusturya	653,8	5,0
Yunanistan	628,0	4,8
Belçika	546,6	4,2
Danimarka	266,4	2,1
Norveç	241,9	1,9
Türkiye	184,5	1,4
İrlanda	146,2	1,1
İsveç	107,1	0,8
Portekiz	50,5	0,4
İspanya	26,8	0,2

³¹⁵ Dal, **a.g.m.**, s. 3-5

³¹⁶ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 486

³¹⁷ Dal, **a.g.m.**, s. 1-2

³¹⁸ Cemal R. Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye II, Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı: 207, C. XVIII, Haziran 1948, s. 136

Bu tablodan Türkiye'ye yapılan yardımların toplamda büyük bir oranı içermediği görülmektedir. Ancak bu yardımların, küçük bir oranı yansıtmasına rağmen Türkiye için yarattığı sonuçlar büyüktür. Yardımların önemi, Türkiye'nin Amerikan nüfuzuna girişine ve bu doğrultuda Amerika'nın yönlendirmesiyle ekonomisinin, siyasetinin, kültürünün, en önemlisi de geleceğinin şekillendirilmesine hizmet etmiş olmasıdır. Yardımların miktarından çok niteliği üzerinde durulmalıdır. Özellikle kalkınma planlarını şekillendirmesi gibi bir güce sahip olması, Marshall Yardımları'nın önemini daha çok anlamamızı sağlayacaktır.

Marshall Planı'nın işleyişine baktığımızda, Amerikan yardımlarının şu şekilde yapıldığını görürüz:³¹⁹

1-) Direkt Yardımlar:

- a-) İkras ve kredi yoluyla
- b-) Hibe yoluyla
- c-) Şarta bağlı olarak

Kredi yoluyla yapılan yardımlar uzun vade ile yapılırken ve borç niteliğindeyken, hibe yoluyla yapılan yardımlarda karşılık yoktur ve yardımı alan ülkelerde milli para ile ifade edilen Karşılık Paralar hesabına aktarılmıştır.

Şarta bağlı yardımlar ise Avrupa ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılıklı olarak daha iyi bir şekilde giderebilmelerini mümkün kılan bir yardımdır.

2-) Endirekt Yardımlar: Avrupa devletleri arasında ticari işlemleri karşılamak üzere dolaylı yollardan yapılmış yardımlardır. Doğrudan yardımlarda genellikle Amerikan mallarını alma mecburiyeti vardı. Bu durumun Avrupa ülkelerine zarar vermemesi için bu yola başvurulmuştur.

a-) Tiraj hakları: Ödeme bilançoları fazla verenler, kendisine borçlu olanlara, borçlu ülke parası ile kendi piyasasında satın alma ve ödeme gücü sağlamaktadır.

b-) Başlangıç kredileri: Ödeme bilançosu açık verenlere ECA tarafından Alacaklı Başlangıç adı altında hibe esaslı üzerinde yapılan yardımlardır.

c-) Hususi kaynaklar: Başlangıç kredisi sisteminde bazı zorluklar yaşandığından bu sistem oluşturulmuştur.

3-) Teknik Yardımlar:

---

³¹⁹ Yardım şekilleri için Bkz. Barda, **a.g.m.**, s. 21-33

- a-) Amerika'ya eleman gönderilmesi,
- b-) Amerika'dan uzman ve müşavir getirilmesi,
- c-) Teknik malzeme temini,
- d-) İktisadi, sınai ve zirai alanlarda karşılaşılan teknik zorlukların haberleşme yoluyla giderilmesi,

4-) Karşılık Paralar: Hibe şeklinde yapılan yardımların dolar tutarı karşılığında o ülkenin milli parası ile özel bir hesapta toplanması ile oluşmuş yardımlardır.

Şimdi de Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı hızlı değişime ve bu değişimde Marshall Yardımları'nın sahip olduğu öneme bakalım.

3. Yardım ve Türkiye

Türkiye her zaman için Avrupa ekonomisinin tamamlayıcı bir parçası olmuş; bu ticari ilişkide bir yandan sanayileşmiş ülkelere hammadde ve gıda maddeleri temin ederken diğer yandan da bu ülkelerin sınai ürünlerine kaynak sağlamıştır. Dönemde ağırlık kazanan fikir, Türkiye'nin geniş tabii zenginliklerinin işletilmesi için lazım gelen vasıta ve imkanlarla donatıldığı takdirde çok kısa bir zamanda Batı Avrupa'ya büyük miktarda zirai maddeler ve maden cevheri ihraç edebileceğiydi.³²⁰ Bu dönemde Batı Avrupa bu maddeler bakımından dolarla satış yapan piyasalara tabiiydi ve Uzak Doğu ile Doğu Avrupa'dan zirai madde ihracı kesintiye uğramıştı.³²¹ Türkiye'ye Marshall Planı çerçevesinde düşünülen görev, tüm bu olumsuzlukları engelleyebilecek özelliğe sahipti. Bu yüzden Türkiye planın önemli bir parçası olarak düşünülmüştür.

Marshall Planı'nın Avrupa'nın bu noksanlığının giderilmesi için, hammadde ve gıda maddeleri üretiminin artırılması ile bunların Avrupa'ya ihracı şeklinde verdiği görev; Türkiye'nin Avrupa ile işbirliği çerçevesi içinde gerçekleştirmeye çalıştığı, milli ekonomiyi kalkındırma planının da başlıca amacını teşkil

³²⁰ **Ayın Tarihi**, Nisan 1948, Sayı:173, s. 64

³²¹ **Suvla, a.g.m.**, s. 9

etmekteydi.³²² Türkiye bu yüzden kalkınma planını Marshall Planı ile uyumlu hale getirmiştir.³²³ Marshall Yardımları diğer ülkelerden daha çok Türkiye'nin geleceğini etkilemiştir. Marshall Yardımları ile Türkiye'ye düşen görev, gelişmekte olan bir ülke olması dolayısıyla ülkenin gelişmesinin önünü kesmiştir. Kalkınma planının ağırlıklı olarak tarıma dayandırılması, ağır sanayinin önerilmemesi, gelişmiş ülke olma yolunda sıkıntılar yaratmıştır Türkiye'ye.

Türkiye sahip olduğu iklim ve toprak özelliği ile Marshall Planı'na dahil olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu ürünlerin hemen hepsini yetiştirebiliyordu. Türkiye yine ihtiyaç duyulan hammaddeler bakımından da oldukça zengindi. Ancak Türkiye için bu dönemdeki en önemli sorun, doğal zenginliklerin ulusal kaynaklarla değerlendirilmesinin mümkün olmamasıydı. Türkiye bunun için dışarıdan yapılacak yardımlara mecburdu. Bu olumsuzluğu gideren ise Marshall Yardımı ve dış krediler olmuştur.³²⁴ Türkiye kalkınabilmek için Marshall Planı'nın sona ermesinden itibaren dahi yabancı kaynaklara (Dünya Bankası) başvurmuştur. Ağırlıklı olarak bu tarihten itibaren borçlanma ülkenin bir gerçeği haline gelmiştir.

Savaşı izleyen yıllarda, Türkiye'de özel sermayenin daha hür bir ortam özlemi, iç ve özellikle dış siyasal gelişmelerle bütünleşince, siyasal yapının çok partili bir işleyişe geçmesi zorunluluğu doğmuştur. Toprak reformu tartışmalarıyla başlayan siyasal çeşitlenme, hak ve özgürlüklere konmuş olan sınırlamaların bir ölçüde de olsa yumuşatılmasıyla yeni partilerin kurulmasına yol açmıştır.³²⁵

Çok partili sisteme geçilmesiyle ekonomi politikası tartışmaları da yoğunluk kazanmıştır. 1948'de İstanbul'da toplanan iktisat kongresinde yeni devletçilik ilkeleri belirlenmiş; bundan sonra devletin, özel girişimciliği açıkça destekleyeceği, gelişme için yerli ve yabancı özel teşebbüslere gerekli önemi vereceği ifade edilmiştir.³²⁶

Tüm gelişmeler ve içinde bulunulan zorunluluklar, Türkiye'nin yabancı kaynak gereksinimi üzerinde durmuştur. Kalkınma planları bu yüzden ağırlıklı olarak yabancı kaynak finansmanına dayandırılmıştır.

---

³²² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-bugün-yarın)**, I. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 458-461

³²³ Metin Aydoğan, **Türkiye Üzerine Notlar (1923-2005)**, Umay Yayınları, İzmir, 2005, s. 124

³²⁴ Suvla, **a.g.m.**, s. 9-10

³²⁵ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 124-125

³²⁶ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 91

Dış yardım çevrelerinin istekleri doğrultusunda hazırlanan 1947 Kalkınma Planı, dönem boyunca uygulanan ekonomi politikaları konusunda ilginç noktalar içermektedir. Planın başlıca özelliği, ulaştırma, tarım ve enerji gibi alt yapı yatırımlarına ve kırsal kesime öncelik vermesiydi. Plan özelleştirmeden bahsediyordu.³²⁷ İlginç olan, bu planın Marshall Planı'nın ağırlık verdiği alanlarla birebir örtüşmesiydi. Marshall Planı bu anlamda Türkiye için ekonomik, siyasal, askeri ve kültürel etkileri olan önemli özelliklere sahiptir.

Planın finansmanı ile ilgili öngörüler de ilginçtir. Plana göre, yatırımların % 49 gibi bir bölümü dış kaynaklardan, yani dış yardım ve kredilerden sağlanacaktı. Bu durum, gelişmenin finansmanı konusunda o zamana kadar izlenen temel politikanın da terki anlamına geliyordu.³²⁸ Türkiye'nin kuruluşundan itibaren izlenen politika, yatırımların ilke olarak ülke içi kaynaklardan karşılanmasıydı. Bu plan ile çok köklü bir ekonomi politikası değişikliğine gidilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşu yıllarında ve devletçilik uygulaması sırasında, dış borçları ve yabancı sermayeyi sınırlı tutan, bunları kuşkuyla karşılayan yönetim anlayışından, bu dönemle birlikte tamamen zıt bir anlayışa geçilmiştir.³²⁹

Türkiye'nin savaş sonrasında dış yardım araması, yalnız ekonomik nedenlere bağlanamaz. Savaş sonunda Amerika'ya yakınlaşma, Türkiye'nin ekonomi politikasının oluşmasında Amerika'nın belirleyici rol oynaması sonucunu da birlikte getirmiştir.³³⁰ Savaş sonrası dönemdeki siyasi yönlenmenin sebebi, özellikle Sovyetler'in yönelttiği yoğun baskıydı. Gelişmeler yüzünden Türkiye için yapılan tercihler artık her alanda Batı'yı göstermiştir.³³¹

Türkiye'nin Marshall Yardımları'ndan önceki genel durumu oldukça kötüydü: Ziraat, ekstantif ve genelde az gelişmiş, sanayileşme yavaş ve ulaşım yetersizdi. Bütçe milli savunma masraflarının yükü altında bunalmaktaydı.³³² Milli gelir çok düşüktü ve tasarrufun artışı da büyük güçlüklerle karşılanmaktaydı. İktisadi kalkınma milli servetten daha iyi bir şekilde yararlanılmasını zorunlu kılmakta, bu da yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu anlamına gelmekteydi. Bu durum Türkiye için

---

³²⁷ Oğuz, **a.g.k.**, s. 14

³²⁸ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 92

³²⁹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 275-283

³³⁰ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 93

³³¹ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 431

³³² Suvla, **a.g.m.**, s. 10

ekonomik durumdaki kötü gidişle birlikte düşünüldüğünde, Marshall Planı'na dahil olmayı daha bir kaçınılmaz kılıyordu.³³³ Zaten Türkiye'nin, Marshall Yardımları'nı büyük bir heyecanla karşılamasının sebebi bu durumuydu.³³⁴

Genel olarak milli ekonomik problemlerle uluslararası siyasi, ekonomik ve ticari durum arasında bağlantı vardır. Türkiye'de bu yüzden savaş sonrası uluslararası siyasi havanın ve ekonomik koşulların milli ekonomiyi etkilediği görüşünden hareket edilerek, milli davaların hallinde, uluslararası ilişkilere, özellikle uluslararası ekonomik ilişkilere önem verilmesi yoluna gidilmiştir.³³⁵

Ekonomik anlamda Marshall Yardımları'nın düze çıkış demek olduğu bu dönem Türkiye'sinde yardımlara dahil olmada ilk başlarda sıkıntı baş göstermiştir. Amerikalı uzmanlar, Marshall Planı'nın milli bir ekonomik kalkınma programının finansmanı için değil, savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa'nın kalkınması için hazırlanmış bir plan olduğunu ileri sürerek; Türkiye'nin savaştan yıkılmadan çıktığını, toprak-altı ve toprak-üstü zenginlikleri ile Avrupa'nın kalkınmasına katılabilecek durumda olduğunu, altın ve döviz stoklarının ve dış ticaret dengesinin on beş aylık bir devre için yeterli görüldüğünü, Türk endüstrisinin orta derecede gelişmiş bir endüstri olduğunu, üretim seviyesinin de savaştan öncekini bir hayli aştığını söylemişler ve Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmamasından yana görüş bildirmişlerdir.³³⁶

Yine Mart 1947'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan ana belgede, Türkiye'nin tarım, endüstri ve ekonomik kollarının uygun koşullar altında ümit verici bir mahiyet göstermekte olduğu ve yabancı döviz ve altın bakımından durumunun kuvvetli bulunduğu görüşü ifade edilmiştir.³³⁷

Bu belgeye göre Türkiye, İsviçre ve Portekiz ile aynı skaladaydı. Bu durum, Türkiye'de büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.³³⁸ Oysa Türkiye son yıllarda aslında önemli bir döviz sıkıntısı çekmekteydi. Son 7-8 yılda da milli gelirdeki gerçek artış, nüfus artış hızını aşamamıştı.³³⁹

---

³³³ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 440-441

³³⁴ Suvla, **a.g.m.**, s. 18

³³⁵ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 431-432

³³⁶ **Ayın Tarihi**, Nisan 1948, Sayı:173, s. 180

³³⁷ **a.g.e.**, s. 438-440

³³⁸ **Ayın Tarihi**, Nisan 1948, Sayı:173, s. 180

³³⁹ Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye II*, s. 137

Planın şartlarından, Türkiye'nin açıklanan bu iyileştirme programından yardım alması düşünülen ülkelerden biri olmadığı anlaşılıyordu. Buna rağmen, planın açıklanmasını hemen takiben Türkiye, Marshall Planı'nın bir parçası olma isteğini sürekli olarak dile getirmiştir.³⁴⁰

Hükümetin yardımdan yararlanabilmek için gösterdiği çabayı yetersiz sayan değişik çevrelerden hükümetin başarısızlığı hakkında açıklamalar gelmeye başlamıştır. Muhalefet partileri, bu durumun sorumluluğunu iktidarın yanlış tutumuna bağlamışlar, hükümeti Amerikalılara yanlış ve eksik bilgi vermekle suçlamışlardır.³⁴¹

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, bu kuşkuları gidermek için Amerika'nın Türkiye için düşündüğü yardım şeklini Mecliste şöyle ifade etmişti:³⁴²

“Amerikalı dostlarımız dediler ki, ilk 15 aylık ve 6 milyar 800 milyonluk kredi devresinde Türkiye'nin kendisine lazım olan ziraat ve maden makinelerini, peşin dolarla satın alabileceği neticesine teknisyenlerimiz varmıştır...Türkiye hükümetinin Avrupa kalkınmasına yardım edebilmesi için krediye ihtiyacı olduğunu belirten bilgi ve hesapları nazarı dikkate alınabilir ve Türkiye şimdiden ekonomik kalkınma istikrazı için Milletlerarası Bankaya da müracaat edebilir. Amerika bu sahada da kendisine arka çıkacaktır.”

Kamuoyunda beliren tepkiler ile ekonomik gereklerin baskısı karşısında kalan Türk hükümeti doğrudan doğruya Amerikan hükümetine başvurmuş; Türkiye'nin durumunun siyasi ve coğrafi bakımdan çok önemli olduğunu, bu siyasi ve coğrafi durumun ister istemez mali ve iktisadi güçlükler yarattığını, ziraat ve maden üretimini artıracak makinelerin Türkiye'ye kredi ile verilmesi zaruretini, ekonomik kalkınma planı çerçevesi içinde ziraat ve maden üretimine etkisi olan yol, liman, su, elektrik enerjisi gibi işler için milletlerarası bankadan istikraza ihtiyaç olduğunu söyleyerek Washington'un Türkiye'ye iktisadi yardım konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesini iletmiştir.³⁴³

Amerika'ya göre, eğer Türkiye yardım programına katılmak istiyorsa, bu katılım yardım almaktan ziyade yardım vermek şeklinde olmalıydı. Örneğin,

---

³⁴⁰ Manioğlu, a.g.ç., s. 3

³⁴¹ Gönlübol, Sander, v.d., a.g.e., s. 441-446

³⁴² **Ayın Tarihi**, Şubat 1948, Sayı:171, s. 32

³⁴³ a.g.e., s. 25-26

Türkiye, Avrupa'nın tarımsal ve madensel gereksinimlerini karşılayabilirdi. Bir dizi tartışmadan sonra ve Türk hükümetinin ısrarlı girişimleriyle Amerika, Türkiye'nin tezini kabul etmiş ve Avrupa Kalkınma Programı çerçevesinde verilen yardımdan faydalanmasına karar vermiştir.³⁴⁴

Bu karar Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı, TBMM'de yaptığı konuşmayla:³⁴⁵ “Amerikan hükümetine huzurunuzda teşekkürü bir borç bilirim” diyerek genel havayı anlamamıza yardımcı olmuştur. Genel hava Türkiye'ye Marshall Yardımları'nın oldukça fayda sağlayacağı şeklindeydi.

Türk hükümetinin Türkiye'ye yapılan askeri yardımın bir rahatlama sağlamadığı görüşlerini dikkate alan (Amerikalı uzmanlarca Truman Doktrini alan Türkiye'nin ekonomik olarak rahatladığı savunuluyordu) ve çabuk gelişen bir ekonominin Türkiye'nin askeri gücü ve iç düzeni bakımından önemini anlayan Amerikan hükümeti, daha Avrupa İktisadi İşbirliği Antlaşması imzalanmadan Türkiye'yi Marshall Planı içine almaya karar vermiş ve bu antlaşmanın Paris'te imzalanmasından üç ay kadar sonra da, “Türkiye ile Amerika Arasında Ekonomik İşbirliği Antlaşması” 4 Temmuz 1948'de³⁴⁶ Ankara'da imzalanarak ve TBMM'ce 8 Temmuz'da³⁴⁷ 5253 sayılı yasayla onaylanarak yürürlüğe girmiş ve Amerikan Kredileri Komitesi'nin yönlendirmesiyle ekonomik yardım başlamıştır.³⁴⁸

Antlaşmanın bağımsızlıkla özdeşleştirildiği süreci algılayabilmek için Elazığ Milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç'ın, antlaşmanın onaylanacağı gün Meclis'te dile getirdiği sözlerine bakmak gerekecektir. Aykaç:³⁴⁹ “Emperyalist iştahların gayiz, kin ve ihtiras sadaları karşısında her zaman olduğu gibi dimdik bir metanetle susarak, yalnız vicdanının ve vazifesinin sesini duyan milletin Türk Milleti olduğunu ifade ederek sözlerine şöyle devam etmiştir: İşte Amerikalı dostlarımız bu durumu pek iyi görmüşlerdir ve iki büyük hakikati iyi anlamışlardır: Türkler yurtları, istiklâlleri ve namusları için canlarını verebilen insanlardır. Dünya sulhu denilen büyük anlam şimdiden sonra Türklerin işbirliğinden bir an dahi müstağni olamaz”.

---

³⁴⁴ Sever, **a.g.e.**, s. 54-55

³⁴⁵ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 447

³⁴⁶ Düstur, 3. Tertip, C. 29, s. 1278-1292

³⁴⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt XII, Birleşim:85, 8 Temmuz 1948, Oturum:2, s. 1000

³⁴⁸ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 365

³⁴⁹ **Aydın Tarihi**, Temmuz 1948, Sayı:176, s. 24-25

Türkiye’de bağımsızlıkla ifade edilecek kadar büyük önem verilen Marshall Planı’nın, bağımsızlığı zedeleyici niteliği zaman geçtikçe daha iyi anlaşılacaktır.

Amerika, 1947 ve sonrasında Truman Doktrini’nin uygulanması ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye bir çok inceleme uzmanları göndermiştir.³⁵⁰ Uzman raporları ekonomiyi sağlıklı bulmakla birlikte, izlenmekte olan ekonomi politikasını eleştirmiştir. Bu eleştiriler, özel sektöre yeterli serbestinin sağlanmadığı, iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının yeterince uygulanmadığı ve ülkede kamu kesiminin ekonomiye hakim olduğu konularında toplanmıştır. Türkiye’nin Amerikan yardımlarından³⁵¹ yararlanması ve özellikle Marshall Planı kapsamına alınması için ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapması gerekmiştir. Bu değişiklikler, ekonomide kamu girişimciliğinin daraltılması ve özel kesime daha hızlı gelişme olanağı sağlanmasıydı. Ek olarak, Türkiye’de ağır sanayi (demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyasal gübre ve selüloz kağıt) kurulmaması, tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif metal, inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye önem verilmesi önerilmiştir. Türkiye ekonomisi, yeni uluslararası işbölümünde bu nitelikleriyle yer alabilecekti.³⁵²

Bir rapor da Dünya Bankası’nın gönderdiği heyetin Başkanı Barker’in adını taşıyordu. Barker, sanayiye öncelik tanınmaması, kapsamlı bir planlamaya gidilmemesi, kalkınmada ağırlığın tarıma ve hammadde üretimine verilmesi, enflasyon olmaması için kalkınma hızının düşük tutulmasını önermiştir.³⁵³

Barker raporunda Türk ekonomisinin istikametinin tarım ve hafif sanayi olması gerektiği ısrarla tavsiye edilmiş,³⁵⁴ yani bir nevi Türkiye’ye hammadde sağlayıcı rolü biçilmiş, Türkiye’den büyük sanayiye sahip ekonomilerin pazarı olması istenmiştir.

Marshall Yardımları’nın önemi bu öneri ve raporların içeriğinde yatmaktadır. Ekonomik önerilerle başlayan süreç kendisini her alanda hissettirecek, dahası

---

³⁵⁰ **Ayın Tarihi**, Temmuz 1948, Sayı:176, s. 58

³⁵¹ Türkiye’ye gelen ilk yardım heyeti, General Lunsford Oliver başkanlığında ve daha çok askeri yardımla ilgiliydi. Heyet, Türkiye’nin beş yıl süre ile Amerikan yardımına gereksinimi olacağını, ondan sonra kendi kendine yeterli duruma geleceğini belirtiyordu.

³⁵² Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 93

³⁵³ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 270-272

³⁵⁴ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s. 113

Marshall Yardımları'nın sonuçları bugüne (Türk ekonomisinin IMF'nin yönlendirmeleriyle hareket etmesi) kadar etki edecektir.

Türkiye, Amerika tarafından oluşturulmaya çalışılan yeni dünya düzenine katılmada en istekli ülke olmuştur. Büyük arzuyla katılmaya çalıştığı bu düzen sadece ekonomisini değil, iç-dış siyasetini, eğitimini, kültürünü şekillendirecek, adeta Türkiye'yi küçük bir Amerika yapacaktır.³⁵⁵

Savaş sırasında yıkıma uğramamış olan Türkiye'nin, Marshall Planı kapsamına alınmasının başlıca nedenleri; İtalya ve Yunanistan'dan farklı olarak Türkiye'nin bir dış komünizm tehdidiyle karşı karşıya olması³⁵⁶ ve ülkenin Avrupa'nın yeniden inşasına tarım ürünleri ve madencilik üretimiyle katkıda bulunabileceğidir.³⁵⁷

Amerikan yardım uzmanlarına göre, Türkiye tarımının pazara açılması ve tarımsal üretiminin artırılması gerekliydi. Bu amaca ulaşmanın yolu da tarımın makineleşmesi ve karayolları yapımına öncelik verilmesiydi. Dönem boyunca izlenen traktör sağlama politikasını ve karayolları yapımını³⁵⁸ bu çerçevede düşünmek gerekir.³⁵⁹

Amerikan yardımları sayesinde Türkiye, Marshall Planı sona ermeden, üretimini % 30 artırmayı ümit etmiştir. Bu artış, her şeyden önce ülke gereksinimini karşılayacak, ihtiyacı aşan miktar ihracata ayrılacaktı. İç denge, milli kaynaklardan daha iyi bir şekilde yararlanma ve gelirlerin kent ve köy arasında daha uygun bir tarzda dağılımını sağlayacaktı. Dış ticaret dengesi ise, ithalatın sınırlanması ile değil ihracatın artması ile sağlanacaktı. Türkiye, kalkınmak için 1952 yılı sonuna kadar 835 milyon dolara ihtiyacı olduğunu hesaplamış, bunun yarısını milli kaynakları ile finanse etmeyi planlamıştır. Geri kalan kısım ise, Amerikan kredileri ile İmport-Export Bank ile Dünya Bankası kredileri ile sağlanacaktı.³⁶⁰

---

³⁵⁵ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 124

³⁵⁶ Machado, **a.g.e.**, s. 86

³⁵⁷ Oğuz, **a.g.k.**, s. 14

³⁵⁸ Truman Doktriniyle Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın bir kısmının demiryollarının yenilenmesinde kullanılacağı belirtilmişken, bir yıl içinde karayollarına öncelik verilmesi ve bunun Amerikan yardımıyla sağlanması öngörülmüştü.

³⁵⁹ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 93

³⁶⁰ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 9

Marshall Yardımı kapsamında toplam ve Türkiye'ye yapılan yardımlar ile genel yardım içerisindeki oranlar şöyledir:³⁶¹

(milyon dolar)

Yıllar	Toplam Yardım	Türkiye'ye Yardım	Türkiye için %
1948/49	4.875	50	1
1949/50	4.200	114	2.7

Türkiye'ye yapılan yardım, görüldüğü üzere oldukça yetersizdir. Yardımın miktarına bakarak OECE'nin, Türkiye'nin kısmi kalkınmasıyla yetindiğini söyleyebiliriz. Ancak Türkiye, yardımların azlığına rağmen kalkınma programını yavaş da olsa gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Bu sayede 1950 bütçesi denk bir durum göstermiştir. Bu denklik, Marshall Planı gereğince ithal edilen tüketim mallarının satışından doğan fonların bir kısmının kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak, Türkiye yapısal olmayan desteklenme suretiyle gerçekleştirdiği bu başarıları, Marshall Yardımı'ndan sonra devam ettirememiş, ekonomik göstergelerde düzelmeler sağlanması için yine yabancı sermayenin yardımına muhtaç olmuştur.³⁶² Marshall Yardımları Türkiye'nin dış kaynaklara açılımını sağlamış, bu kaynaklara bağımlılığını artırmıştır.

Marshall Planı'nın kanunlaştırılması hazırlıklarının hayli ilerlediği 1948'in ilk aylarında yayımlanan bir listede Türkiye 17 milyon dolarla en son sırada yer almıştır.³⁶³

Truman Doktrini'nde olduğu gibi bu antlaşmanın propagandasını yapmakla yine Türkiye görevlendirilmiştir.³⁶⁴ Bir ülke için iyi olan bir uygulamanın propagandasının yapılmasının sebebini anlamak güçtür. Halkın inandırılmasına dayanan bu madde soru işaretleriyle doludur.

Truman Doktrini ve Marshall Planı birer savunma antlaşmaları ya da askeri ittifaklar değil, Türkiye'nin biraz daha güçlü duruma getirilmesini amaçlayan tek yanlı girişimlerdir. Bu güçlülük Sovyetler'e karşıydı. Fakat, Amerika karşısında her antlaşma, ona bağımlılığı ve bu devletin Türkiye üzerindeki denetimini artırmıştır.

³⁶¹ Suvla, **a.g.m.**, s. 18

³⁶² **a.g.m.**, s. 19-21

³⁶³ Eyüboğlu, *Marshall Planı ve Türkiye II*, s. 137

³⁶⁴ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 370

Bu süreçte Amerika, Türkiye'yi Batı sisteminin bir parçası olarak tüm kurumlarıyla yeniden yapılandırma amacı gütmüştür.³⁶⁵

Marshall Yardımları'nın Türk kamuoyunda algılanması, yansımaları farklı olmuştur. Büyük bir çoğunluk yardımları, özellikle Amerika gibi bir gücün Türkiye'yi destekliyor olmasını coşkuyla karşılamıştır.³⁶⁶

Ulus Gazetesi yazarı Şükrü Esmer:³⁶⁷ “Türkiye'nin Marshall Yardımları'nı alacak devletler arasına girmesinin büyük bir nimet olduğunu, böylesine demokrat ve ilerici devletler grubuna girmekle hayırlı bir iş yapıldığını” ifade etmiştir.

Basında, Amerika'ya duyulan minnettarlık yanında Türkiye gibi stratejik önemi olan bir devlete yapılan yardımların yetersizliği üzerinde durulmuştur.³⁶⁸ Yazılan yazılarda, yardımların nerelerde ve nasıl kullanılacağı ve yardımların neye mal olacağı durumu sorgulanmamıştır. Hatta şüpheci davrananlara vatan hainliği yaftası yapıştırılmıştır. Bunun bir örneğini Demokrat Parti Milletvekili Fuad Köprülü'nün Meclis'teki bir konuşmasında görebiliriz:³⁶⁹ “Türkiye'yi 100 milyon dolara mı satıyorsunuz? ...tarzı bir lakırdı, söyleyenlerin gafleti, bir ters görüşün ifadesi değilse, mutlaka bir ihanetin, bir hıyanetin ifadesidir.” Bu sözlerden sonra Meclisten “bravo” sesleri yükselmiştir.

Ancak, Marshall Yardımları'na temkinli yaklaşanların sayısı da az değildi. Bazı çevreler, Türkiye'nin Marshall Yardımı almasını, ekonomik nedenlerden çok, siyasi nedenlerin zorunlu kıldığını ve özellikle komünizme karşı girişilen mücadelenin ona yardıma hak kazandırdığı görüşünü savunmuşlardır. Örneğin, Ulus Gazetesi 25 Ocak 1948 tarihli yazıda bunun üzerinde durmuştur:³⁷⁰ “Türkiye'nin ihtiyaç gösterdiği tarım, taşıt ve maden işletme malzemesi, hem kendi kalkınmasına yarayacak, hem de hububat ve kömür vermek yoluyla Avrupa'nın kalkınmasına yarayacaktır. Bundan başka bugün Türkiye'nin karşılaştığı iktisadi ve mali güçlükler, komünizme karşı giriştiği azimli karşı koyuşun doğal sonucudur. Bu sebeple, Türk ekonomisinin güç bir durumla karşılaşması, Truman Doktrini ile ona bağlı Marshall Planı'nın gerçekleşmesine büyük ölçüde engel olacaktır. Türkiyesiz Avrupa

³⁶⁵ a.g.e., s. 369-370

³⁶⁶ a.g.e., s. 390

³⁶⁷ **Ayın Tarihi**, Nisan 1948, Sayı:173, s. 99

³⁶⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Aralık 1948

³⁶⁹ **Ayın Tarihi**, Mart 1949, Sayı:184, s. 19

³⁷⁰ Akt., Gönlübol, Sander, v.d., a.g.e., s. 442

Kalkınma Planı'nın eksikliği, başarısızlığa adaylığı tartışmasıdır. Bu hal karşısında, komünizme karşı koyuş cephesinin bir an önce kuvvetlendirilmesi zorunludur.”

Siyasi yelpazenin her kesiminden bir çok aydın, antlaşmanın Osmanlı döneminde yapılan kapitülasyonları andırdığını ve Amerika'ya tam bir teslimiyet içerdiğini belirtmişlerdir.³⁷¹

Marshall Yardımları'nın, hükümet ve basında kesin bir dille savunulmasına rağmen, yardımların miktarı hususunda yapılan eleştirilerin dışında yardımların kullanılış şeklinin netleşmeye başladığı 1949 yılı sonlarına doğru bu noktada bazı muhalefet milletvekilleri seslerini yükseltmişlerdir. Meclis'te bu konuda bir çok soru sorulmuş, en çok da Devlet Bakanı Cemil Barlas'a yöneltilen, “yardımlar ile neden yeni fabrikaların kurulmadığı, yardımların neden bütçe açıklarının finansmanında kullanıldığı, yardımların kullanımında çok müsrif olduğuyula ilgili” dönemin muhalif gazetesi Zafer'de yayımlanan sorulara Barlas, çok da tatmin etmeyen cevaplar vermeyi tercih etmiştir.³⁷²

Şimdi de Marshall Yardımları'nın, büyük oranda sevinçle karşılanmasına rağmen Türkiye için aslen ne demek olduğu ile ilgili pratiklere, yardımların özüne bakalım. Böylece o dönem kimin haklı olduğu konusunda bir çıkarsama yapabiliriz.

Marshall Yardımları'nın etkilerini görebilmek için uygulamalarına bakacağız. Uygulamalar devletin ekonomi, ulaşım, eğitim v.b. politikalarının yönlendirilmesi şeklinde olmuştur. Marshall Yardımları'nın etkileri bu yüzden derin ve genel olmuştur. Hangi alana kaynak aktarıldığı, o alandan ne beklenildiği gibi sorulara yanıt bulmaya çalışarak, bu yardımların aslen neyi amaçladığını görmeye çalışacağız.

4. Yardımın Türkiye'ye Etkileri ve Sonuçları

Amerika'nın Marshall Yardımı ile öngördüğü model, başlangıçta Türkiye gibi ekonomileri temelde tarımsal olan ülkelerin gereksinmelerini karşılamıyordu. Bu yüzden ihtiyaçları karşılamak ve uzun vadede liberalizmi oturtmak için yeni seçenekler düşünülmüştür. Yeni düzenlemeler piyasa düzenini temellendirmek,

---

³⁷¹ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 541

³⁷² Zafer Gazetesi, 21 Aralık 1949

siyasi denetimi azaltmak politikasına dayanmaktaydı. Model, ulusal kalkınmanın karşılaştırmalı üstünlükler kuramı doğrultusunda olmasını öngörmüştür.³⁷³

Türkiye ekonomisi için önerilen kalkınma modeli, tarıma daha fazla yatırımı, sanayide ise dolaylı ve daha yavaş bir büyümeyi amaçlamıştır. Tarımsal mallara yönelik dünya talebindeki dalgalanmaların yol açacağı iktisadi istikrarsızlıklar ve bunların getirdiği döviz sıkıntıları, bu kalkınma modelinde ilk karşılaşılan tehlike olmuştur. Türkiye ekonomisi üzerindeki bu tehlikeler 1950'lerin ortalarına kadar göze batmamıştır.³⁷⁴ Asıl olumsuzluklar ise bu tarihten sonra başlamış, yaptığı tercih Türkiye'ye pahalıya mal olmuştur.

Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde aldığı yardımların miktarı, değişik kaynaklarda değişik rakamlarla gözükmektedir. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, TBMM'de dış yardımlar hakkında 15 Mayıs 1952 tarihinde verdiği bilgide, ekonomik yardım toplamını (1948-1952 seneleri için) 351.7 milyon dolar olarak ifade etmiştir.³⁷⁵

Türkiye'ye Yapılan Marshall Planı Yardımları³⁷⁶

Devreler	Dolar olarak yardım		
	Umumi yardım	Direkt	Endirekt
1947-48	-	-	-
1948-49	5 milyar 953 milyon	49 milyon	-
1949-50	3 milyar 510 milyon	58.5 milyon	74.5 milyon
1950-51	2 milyar 418 milyon	45 milyon	55 milyon
1951-52	937 milyon	22.5 milyon	47.5 milyon
	Toplam	Oran	Askeri Yardım
1947-48	-	-	100 milyon
1948-49	49 milyon	% 0.85	95 milyon
1949-50	132.7 milyon	% 3.7	102 milyon
1950-51	100 milyon	% 4.1	150 milyon
1951-52	70 milyon	% 7.4	240 milyon

³⁷³ Aydoğan, a.g.e., s. 135-136

³⁷⁴ İrvin, Tonak: Der., a.g.e., s. 311-312

³⁷⁵ Oğuz, a.g.k., s. 14

³⁷⁶ **Ayın Tarihi**, Mayıs 1952, Sayı:222, s. 103

Bu tablodan, Amerika tarafından yapılan toplam yardımların git gide azaldığını, ama Türkiye'ye yapılan yardımın arttığını görürüz.

Marshall Yardımı ekonomik kalkınma programları gereğince, üretimin artırılmasında en önemli rolü tarıma, maden endüstrisine ve bunları direkt olarak etkileyecek bayındırlık, ulaştırma, sulama gibi faaliyetlere vermiştir.³⁷⁷ Marshall Yardımları'yla Türkiye'ye biçilen hedef, tarım ve madencilik alanında üstünlüğe sahip olmasıdır. Türkiye ihtiyacı olan malları dışarıdan alacak, dışarıya tarım ürünleri ve hammadde sağlayacaktı. Türkiye'nin programa dahil diğer Avrupa ülkelerinin özellikle kömür ve hububat ihtiyaçlarını karşılayabileceği düşünülmüştür.³⁷⁸

Bu doğrultuda modern tarım alet ve makineleri, endüstri tesisleri için hammadde ve makineler ithal edilmiş, sulama tesisleri kurulmuş, kömür ocakları, limanlar ve hidroelektrik tesislerine yatırımlar yapılmış, kara ve demir yolları inşa edilmiş, çelik endüstrisi yeniden organize edilmiş, demir ve krom ocakları modernleştirilmiş, et ve balık kombinaları kurulmuş ve mamul tüketim maddeleri ithal edilmiştir.³⁷⁹

Türkiye'ye yardımın başladığı ilk yıllarda kredi şeklindeki yardımlar hibelerden çok daha yüksekti. Hibe olarak yapılan yardımın TL. cinsinden karşılığının Merkez Bankası'na yatırılması şart koşulmuştu. Karşılık fonu denilen paranın % 95'i Amerikan hükümeti ile Türk hükümeti'nin ortaklaşa devam ettikleri programlara ayrılmış, geriye kalan % 5'i de ECA'nın Türkiye'deki giderlerinin karşılanmasında kullanılmıştır.³⁸⁰ Önce Türkiye'ye hibe yardımı öngörülmemişti. Türk hükümetinin girişimleriyle 31 Ocak 1950 tarihinde Ekonomik İşbirliği Antlaşmasında yapılan düzenleme ile hibe yardımları öngörülmüştür.³⁸¹

---

³⁷⁷ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 451

³⁷⁸ Baran Tuncer, **Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1963, s. 84

³⁷⁹ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 11-14

³⁸⁰ Tuncer, **a.g.e.**, s. 89

³⁸¹ Düstur, 3. Tertip, C. 31, s. 767-772

%95'LER HESABININ KULLANILIŞI³⁸²

<u>A-Kamu Sektörü</u>	<u>1950-1951</u>
1-) a- Karayolları	35.677.000
b- İskenderun-Erzurum Şosesi	1.320.000
2-) Ziraat Bankası	14.339.000
3-) Teknik Yardım	1.310.000
4-) Etibank	42.352.000
5-) İstatistik Gen. Md.	1.000.000
6-) Tuzla Yolu	403.000
7-) Göçmenler	30.000.000
8-) MKEK	5.500.000
Toplam	132.901.000
<u>B-Özel Sektör</u>	
1-) Çimento Sanayi	
a- Darıca ve Zeytinburnu Fab.	7.063.000
b-İzmir Fab.	5.600.000
c- Kartal Fab.	784.000
2-) Çırçır ve Yağlı Tohumlar Fab.	462.000
3-) Soğuk Hava Deposu ve Buz Fab.	612.000
4-) Piramit Fab.	1.182.000
5-) İ.E.Ulagay Kimyaevi	1.534.000
6-) Sanayi Kalkınma Bankası	10.000.000
Toplam	27.866.000
Genel Toplam	160.767.000

³⁸²Aynur Güldamla, 1948 Yılından Beri Türkiye'ye Yapılan Amerikan Yardımı ve Türk Ekonomisine Etkileri, (Y.Y), Ankara, 1967, s. 20

Türkiye % 95'ler hesabını bütçe açıklarını kapatmak için kullanmak istemiş, bu istek önceleri Amerika tarafından reddedilmiş, ancak yapılan girişimlerle gerekli izni alınmıştır. Yardım çeşitlerinden olan tiraj haklarında bu yüzden Türkiye'ye diğer devletlerden farklı bir muamele yapılmıştır. Ödeme dengesi açık veren ülkenin tiraj hakkı alması, fazla veren ülkenin tiraj hakkı vermesi şeklinde kullanılan bu formül, Türkiye'ye alınan ve verilen tiraj haklarının farkı üzerinden yapılmıştır.³⁸³

Marshall Yardımı'nın felsefesi; önce vermek, sonra verileden daha çok almak ve bağımlılaştırmak amacı taşıyordu. Amerika'nın Türkiye'ye kredi vererek, onu borçlandırarak, mal alımına yönlendirmesiyle açığa çıkan sonuçlar bu yargıyı doğrulamıştır.³⁸⁴

Çünkü bu bir süreçti ve tam anlamıyla istenildiği zaman da bu süreçten ayrılmak kolay değildi. Bir kere bu süreçte hiçbir ülke tek başına ulusal sınırları çerçevesinde karar alma gücüne sahip olamamaya başlıyor; yine hiçbir ülke sınırlarını ekonomik olarak kapatarak icraata giremiyor; sonuçta ise bu ilişkiden her zaman güçlü merkez ülkeler karlı çıkıyordu.

Marshall Yardımları ile Türkiye'nin isteklerini yerine getiren Amerika, Marshall Yardımları ve ertesinde IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla Türkiye'ye kredi vermiş, krediler sayesinde Türkiye'ye hem kendi ürünlerini satma olanağı bulmuş, hem de bu krediler üzerinden faiz geliri elde etmiştir. Nitekim Türkiye'nin Marshall Yardımları'nı almaya başladığı 1948 yılından itibaren dış borcunda büyük artışlar olmuştur.³⁸⁵

Bunun yanında asıl önemli olan Amerika'nın Türkiye'yi Marshall Planı'na dahil etmesinden çok, tüm planlarına dahil etmesiydi. Bu dahil ediş siyasi, ekonomik, toplumsal, askeri ve kültürel olduğundan etkileri çeşitliydi. Marshall Yardımları'nın etkilerini bu boyutlarıyla incelemek gerekecektir.

Türkiye'de Marshall Planı yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılan projelerin büyük bir kısmı, sonuçlarını ancak bir iki yıl sonra, hatta daha geç hissettirecek uzun vadeli programlardan oluşmaktaydı.³⁸⁶ Bundan dolayı Marshall Yardımları'nın asıl etkisi ancak uzun yıllar sonra görülebilmıştır. Başlangıçta hibe şeklinde görülen-

---

³⁸³ Güldamla, **a.g.e.**, s. 21

³⁸⁴ Dal, **a.g.m.**, s. 7

³⁸⁵ Aynı yer.

³⁸⁶ Devlet Bakanlığı I. Daire Başkanlığı, **Türkiye'de Marshall Planı**, Ankara, 1950, s. 7

algılanan ve yarattığı bolluk ile fayda sağlayan bu yardımlar, ileriki zamanlarda hem geri ödemeleri hem de yapılan yardımlara bağımlılığa yol açması ile, asıl olarak da kültürel (tüketim alışkanlıkları, onlar gibi olma zihniyeti, başkasını düşman görme anlayışı v.b.) sonuçları bakımından Türkiye'yi etkilemiştir.

Bu bölümde Amerikan yüksek çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla yürürlüğe konulmuş olan Marshall Yardımı'nın, özelde Türkiye'yi bir çok alanda nasıl etkilediğini, gelinen noktada ise ne gibi sonuçlar doğurduğunu, bugüne neyin devredildiğini ele almaya çalışacağız. Bu etkileri ve sonuçları ortaya koyarken Marshall Yardımları'nın tek başına bir etki yaratmadığını, bunların asıl olarak sorgulamadan Batı'ya, kapitalizme yönelişin bir sonucu olduğunu kabul edeceğiz. Bu sonuçları döneminde yaşananlarla ele alarak, ancak bugünle de bağlantı kurmak noktasında çıkarımlar yaparak vermeye çalışacağız.

Türkiye'nin Batı ile ittifaka girmesiyle başlayan her alandaki değişim ve bu durumdan yöneticilerin duydukları memnuniyeti, I. Adnan Menderes hükümetinin programındaki şu ifadelerle daha iyi görebiliriz.³⁸⁷ "...Truman Doktrini ve Marshall Yardımı'yla bu sulhçü siyasetimizi desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi, kültürel münasebetlerimizi, samimiyet ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir". Amerika ile girdiğimiz ilişkilerin sebep olduğu gelişmeler ile Türkiye'de işbaşına gelen hükümetlerin bu durumdan duydukları memnuniyetin derecesi ileriki yıllarda bazen azalacak olsa da varlığını korumayı başarmıştır. Dönemin hükümetlerince memnuniyetle karşılanan yardımların ve üyesi bulunulan ittifakların Türkiye'de sebep olduğu gelişmeler ise çeşitli olmuştur.

a. Siyasa

Amerikan yardımları Türkiye'de önemli değişikliklerin olduğu bir dönemde gerçekleşmiş, bu yardımların sözü edilen değişikliklerde doğrudan ya da dolaylı etkileri olmuştur. Bu etkileri, dönemin reel politikalarındaki tavırlara yansıdığı için siyasal alanda daha net olarak görebiliriz.

---

³⁸⁷ İsmail Arar, **a.g.e.**, s. 226 (I. Adnan Menderes Hükümet Programı, 29 Mayıs 1950)

1. Dış Politika

Türkiye'nin savaştan sonra dış politikasına egemen olan ilke, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanmak ve Sovyet isteklerine karşı güvenliğini sağlamak çabasıdır.³⁸⁸

Türkiye için 1945 sonrası dönemi, bir savaş dönemi yaşamış olmanın ağır mirasının etkisiyle dışa bağımlı nitelik göstermiştir.³⁸⁹ Savaş sonundan itibaren yönünü ağırlıklı olarak Batı'ya dönen Türkiye'nin dış politikasında, dış ticaretinde olduğu gibi Batı hakimiyeti vardır. Türkiye'nin tüm dış politika kararları, bu genel politika değişikliğinin bir eseridir. Türk dış politikasını yönetenler, örneğin Bağlantısızlar Hareketi'ni değerlendirirken bile, bu hareketi bağımsız bir dış politika tutumu saymamış ve Batı'ya bağlılığı, Türkiye'nin milli çıkarlarını en iyi sağlayacak yol olarak görmüşlerdir.³⁹⁰

Türkiye'nin savaş sonrasında yalnız kalmışken tehditler içeren bir uluslararası ortamda ve onun derinden etkilediği iç ekonomik ve siyasal atmosferde, dış politikası da kaçınılmaz olarak bu durumdan etkilenmiştir. Türkiye dış politikasında da Batı'yla paralel davranışlar sergilemiş, Batı'nın tüm örgütlerinde (ekonomik, askeri, siyasal v.b.) yer alabilmek için büyük çaba göstermiştir.

Yönünü bir çok sebeple Batı'ya dönen Türkiye'de, bu dönemde dış politika alanında atılan adımlarda, seçilen Batı üyeliğinin etkileri vardır.³⁹¹ Kutuplaşan uluslararası ortamda Türkiye'nin davranışları kutup üyesi devlet özelliği göstermiş, bağımsız nitelikten uzaklaşmıştır.

Türkiye bu yönelişin sonucu olarak, 1945-46 yıllarından itibaren bütün dış politika felsefesini Batı'ya sıkı bağlarla bağlanmak ilkesi üzerine kurmuştur.³⁹² Türkiye, güvenlik kaygıları sebebiyle başlayan Batı'ya yakınlaşma süreci içinde yaptığı ikili ve çok taraflı antlaşmalarla dış politikasını bazı tahakkümler altına

---

³⁸⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 802

³⁸⁹ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 498

³⁹⁰ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 312

³⁹¹ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 494-495

³⁹² Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 311

sokmuştur. Politikalarını Soğuk Savaş'a göre yönlendirmeye endeksleyen Türkiye, bu dönem boyunca ittifaklar politikası izlemiştir.³⁹³

Türkiye, kutuplaşan dünyanın Soğuk Savaş örgütlenmelerinde Batı politikalarını izlemekte o kadar ileri gitmiştir ki, bölge devletleriyle uzun vadede ilişkilerini riske sokmuştur. Türkiye'nin, bölgedeki Batı taraftarlığı ve bunu yanında Araplarla yakın ilişki kurma politikasının askıya alınması Truman Doktrini sonrasında denk gelir. Bu durum, özellikle Türkiye'nin BM'de Arap dünyasıyla ilgili oylamalardaki tutumuyla belirginlik kazanmıştır. Bu tutuma en keskin örnek, 1949'da Türkiye'nin İsrail'i tanınmasıdır.³⁹⁴ Türkiye, NATO üyesi olana kadar ki politikasını Batı'nın isteklerini yerine getirerek yerine getirmiş, üyelikten sonra da bu politikasından sapmamıştır.³⁹⁵ Kutup siyaseti, her alanda olduğu gibi dış politika alanında da bağımsız politika izlenilmesini engellemiştir.

Kutup siyasetiyle hareket eden Türkiye'nin, Batı'nın genel politikasına uygun olarak kendi bölgesi içinde bir takım siyasal ve askeri düzenler kurmaya çalıştığını görürüz.³⁹⁶ Türkiye bu amaçla önce Balkan, sonra da Bağdat Paketi'nin kurulmasına öncülük etmiştir.³⁹⁷ Türkiye bu çabalarıyla Amerika'nın çevreleme politikasının bizzat uygulayıcı gücü olmuştur.

NATO'ya katıldıktan sonra da bütün uluslararası olayları bu teşkilat ve onun düşmanları ekseninde değerlendirmiştir. Nitekim Dışişleri Bakanı Köprülü:³⁹⁸ “Türk dış siyasetinin sarsılmaz esasları aynı zamanda NATO'nun da ana prensipleridir” diyerek bu yargıyı resmi ağızdan doğrulamıştır.

Türkiye'nin uluslararası olayları NATO açısından değerlendirme eğilimi, uygulamada teşkilatın kuvvetini artırmak amacıyla müttefiklerine topraklarında kolaylık sağlamak ve NATO üyelerini ne olursa olsun destekleme biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu destek sömürgeciliğe karşı girişilen bağımsızlık hareketlerine karşı olma şeklinde de kendisini göstermiştir.³⁹⁹ Örneğin, Türkiye'nin Cezayir'in

---

³⁹³ Duygu Bazoğlu Sezer, Çağdaş Türk Diplomasisi, **15-17 Ekim 1997 Sempozyumunda Sunulan Tebliğler**, Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 41

³⁹⁴ **Ayın Tarihi**, Mart 1949, Sayı:184, s. 190

³⁹⁵ Sever, **a.g.e.**, s. 88-93

³⁹⁶ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 311

³⁹⁷ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 496

³⁹⁸ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 311

³⁹⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 802-803

bağımsızlığı karşısında BM Genel Kurulu'nda bu sorunun gündeme alınmaması yönünde oy kullanması tavrı çok eleştirilmiştir.⁴⁰⁰

NATO'ya girebilmek için bir çok kez başvuruda bulunan Türkiye, sonunda yine kutupçuluktan faydalanarak, yine bir ideolojik olayda, Kore Savaşı'na asker göndererek, NATO üyeliğini elde etmeyi bilmiştir.⁴⁰¹ Türkiye, önce II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın ekonomik kalkınması için kurulan sisteme, sonra AK'ye katılmış, 1952'de de NATO'ya girerek kutup üyeliği misyonunu büyük ölçüde tamamlamıştır.⁴⁰²

Türkiye'nin NATO üyesi oluşu, bir çok görev yüklemiştir kendisine. NATO çerçevesinde ve Amerika ile yapılan ikili antlaşmalar yoluyla Türkiye'de yabancı üsler kurulmaya başlanmıştır.⁴⁰³ Bu üsler bugün dahi tartışma konusudur. Çünkü Amerikan müdahaleleri, bölgedeki bu üsler kullanılarak yapılmaktadır.

Türkiye'nin Kore ve NATO'dan sonraki dış politika kararları, gittikçe kötüleyen bir ekonomik ve siyasal süreçte alınmıştır. Attığı adımlarda adeta düşünmeden ve Batı kutbu "ne derse onu yapan devlet" olarak hareket eden Türkiye'nin, bu süreçte dış politik faaliyetlerini başlıklar halinde verirsek şöyle bir tabloyla karşılarız: Daha önce Arapların yanında yer alan ve Amerika ile yakın ilişkiler ve kapsamlı yardımlar başlamadan önce Filistin'de bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını her zaman desteklemiş olan Türkiye, Filistin sorununun görüşüldüğü BM Konferansları'nda sonradan Filistin'e arkasını dönmüştür. Bu tutumu fazla uzun sürmemiş, bu konuda tarafsız bir politika izlemeyi tercih etmiş olsa da İsrail'i tanıyan ilk devletlerden olmuş, Türkiye'deki Musevilerin İsrail'e göçünü kabul ederek Filistin topraklarındaki Yahudi nüfusunun artmasını sağlamıştır. Bu durum Türkiye'nin Arap devletleriyle arasını açmıştır.⁴⁰⁴ Ocak 1949'da Asya Devletleri Konferansı'na katılım davetini, Avrupalı bir devlet olarak konferansa katılmadığını ifade ederek Asya devletleriyle de ilişkilerini bozmuştur.⁴⁰⁵ 1950'den itibaren Kıbrıs'ta İngiltere'yi desteklemiş, 1955'te Bağdat Paketi'nı kurarak Orta Doğu ülkelerini kendisine düşman etmeyi göze almış, yine Soğuk Savaş'ta

---

⁴⁰⁰ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 314

⁴⁰¹ Sever, **a.g.e.**, s. 69-85

⁴⁰² Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 279-283

⁴⁰³ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 314

⁴⁰⁴ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 537

⁴⁰⁵ Haluk Ülman, Oral Sander, *Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)*, II. Bölüm, **AÜSBF Dergisi**, Cilt XXVII, no:1-2, Mart 1972, s. 5

ortaya çıkan bloklaşmanın dışında kalan, çoğu bağımsızlığını yeni kazanmış Asya-Afrika devletlerinin 18-24 Nisan 1955'te Endonezya'da katıldığı Bandung Konferansı'nda bağlantısızlık politikasına karşı gelip, Amerika'nın çıkarlarını açıkça savunarak tüm az gelişmiş ülkeleri küstürmüş, 25 Haziran 1950'de başlayan Kore Savaşı'nda NATO'ya girişi kolaylaştıracağı düşüncesiyle hükümet TBMM'ye dahi danışmadan Kore'ye asker göndermiş, 1956 Süveyş bunalımında İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış, 1958'de Beyrut'a asker çıkarması için Amerika'ya NATO üslerini kullandırmış, 1962 Küba Füze Krizi'nde ise nükleer saldırıya uğrama tehlikesi atlatmıştır.⁴⁰⁶

Oran'a göre, Türkiye'nin bu dönemde bağımsızlığını kısıtlayacak bir dış politika izlemesi, Menderes'in komünizm fobisi yüzündendi ve bu fobiyi, doğrudan doğruya ekonomik olarak iflas etmiş bir rejimin komünizm tehlikesini durmadan abartarak dış yardım ve dış borç almak isteme stratejisinde aramak gerekirdi. DP, sadece Amerika'ya bağlılık ve bağımlılık göstererek ve aradaki uluslararası gelişmeleri izlemeyerek kendisini sınırlamıştır.⁴⁰⁷ Sonuçta Türkiye'nin uluslararası alandaki imajı bozulmuştur. Türkiye bu çabalarının sonucunda, Amerika'ya en bağlı müttefik olarak dahi ifade edilmiştir.⁴⁰⁸

Türkiye'nin savaş sonrasında yüzünü Batı'ya dönmesi, Batı'nın tüm örgütlenmelerinde yer alması, her alanda olduğu gibi dış politika alanında da bugüne kadar yansıyan sorunları beraberinde getirmiştir. Dış politika alanında Batı'nın neredeyse tüm politikalarını destekleyen Türkiye, milli bir soruna, Kıbrıs bunalımı esnasına kadar bundan şaşmamıştır. Büyük güçlerce çizilen çemberden çıkmaya kalktığında da geçmişte onların lehine yaptığı davranışları unutulmuş ve onlar tarafından ambargoya dahi uğratılmıştır.

ii. İç Politika

Siyaset, bir ülkede iktidara, ekonomi politikalarını belirleme ve uygulama, bunun yanında uluslararası alanda kararlar verme imkanı verdiği için önemlidir. Bu

---

⁴⁰⁶ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 495-496

⁴⁰⁷ **a.g.e.**, s. 497-498

⁴⁰⁸ Rockefeller'den Eisenhower'e Yazılan Gizli Mektup, www.antimai.org (Erişim Tarihi:02.03.2007)

anlamda, bir ülkenin iktidarı, o ülkenin geleceğini şekillendirebilme özelliğine sahiptir. Türkiye için de bu böyle olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasındaki iktidarın aldığı kararlar ve uyguladığı politikalar bugünü etkileyen yaşamsal sonuçlar doğurmuştur. Bu sebeple o günün karar alıcılarının, sadece siyasi değil; Türkiye ile ilgili her alanda bugünü etkileyen sonuçlar yarattıkları bir gerçektir.

Dönemin siyasal yaşamı, iç ve dış gelişmelerden etkilenecek şekilde yoğrulmuştur.⁴⁰⁹ İç ve dış bir çok sebebin sonucunda, Mayıs 1950’de, DP idaresinde yeni iktidarın başa geçmesiyle, demokratik düzenin geldiği kabul edilen Türkiye’de, 1950 yılı, sadece siyasal bakımdan değil, aynı zamanda ekonomik bakımdan da bir dönüm noktası sayılmalıdır. Savaş ekonomisinden normal ekonomiye erişebilmek için atılması gereken geçiş ekonomisi devresi, muhtelif ekonomik problemlerin hafiflemesiyle kapanmış ve Türkiye için yeni bir devre başlamıştır.⁴¹⁰

Yukarıda uzun uzadıya bahsedilen iç ve dış sebeplerin ağırlığı ile Batı kutbunun üyesi olan Türkiye, Batı’nın istediklerini, dışarıdaki gibi, içeride de harfiyen uygulama yoluna gitmiştir. Bu bağımlı yönetim anlayışı, iktidarı elinde bulduran DP’nin ekonomiden, siyasete, dış politikadan, eğitim politikasına kadar her politikasını belirler olmuştur. Bundan dolayı, dönemin siyasi atmosferinin ve zihni temellerinin incelenmesi, iktidarca alınan kararların bugüne neleri bıraktığını gösterebilecektir.

İktidarın ekonomik politikası liberal görüşlere dayanmaktaydı. Bu görüş, Mayıs 1950 tarihli DP programında açıkça belirtilmiştir. İç ekonomik politikada öngörülen liberal fikirler, dış ekonomik politikada da ifadesini bulmuştur.⁴¹¹ Türkiye, bunun en büyük örneğini, 19 Eylül 1950’de imzalanan Avrupa Tediye Birliği Antlaşması’na katılmak ve bu birliğin öngördüğü dış ticareti serbestleştirme yoluna gitmekle vermiştir. Yine bu sene, Avrupa ECA’nın önerileri doğrultusunda Türk hükümeti, 1950 yılının sonbaharında ilan ettiği yeni ticaret rejimine göre, dış ticaretini yaklaşık olarak % 75 oranında serbest bırakmıştır.⁴¹²

Serbestleşme eksenli olarak, ithalatın bu derece denetimsiz bırakılması, birkaç sene içinde güçlülere yol açmış; ihracat değeri ithalat değerini

---

⁴⁰⁹ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 493-494

⁴¹⁰ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 452

⁴¹¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 282

⁴¹² Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 453-454

karşılayamadığı için, ödeme dengesinde büyük açıklar belirmeye başlamıştır. İlk yıllarda gerek iç, gerek dış piyasada çok liberal bir tutum gösteren iktisadi politika, darlıkların ve sıkıntuların ortaya çıkması ile gittikçe kontrole doğru sürüklenmiştir. Sonuçta, serbestleşmeden yana olan liberal hükümet 1954 yılında dış ticarete kısıtlamalara gitmek zorunda kalmıştır. Müdahaleye kadar da, geçici tedbirlerle ayakta durmaya çalışan, dengesiz ve güçsüz bir durum meydana gelmiştir. 1961 Anayasası ile de ülke ekonomisini düzenleme, ekonomiye yol gösterme görevi Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) verilmiştir.⁴¹³

Korumacı olmayan, Türkiye'yi olabildiğine yabancı mallara açan ekonomi politikası, dönemin iktidarının ana politikasıydı. Bu yönde alınan tüm kararlar, Marshall Planı'nın desteğini de alarak uygulanmış, Türkiye on yıl geçmeden iflasın eşiğine sürüklenmiştir. Ekonomik ve siyasi kararların, dönemiyle sınırlı olmayan etkileri, bugün için ders verici niteliktedir. Türkiye ağırlıklı olarak, o dönemden beri ekonomik sıkıntıdan kurtulabilmiş değildir.

Marshall kredilerinin, Türkiye'nin ekonomideki rolü doğrultusunda, ağırlıklı olarak tarım kesiminde kullanımı, dış raporlar doğrultusunda uygulanması gereken bir zorunluluktur. Amerika'nın Marshall Yardımı'yla tarıma yönlendirdiği Türkiye'de, iklim koşullarının da iyi yönde etkisi sonucunda üretim ve ihracat artmıştı. Ekonomideki bu göreceli iyileşme sebebiyle de DP, oylarını 1954 seçimlerinde artırmıştır. DP'nin devamı niteliğindeki partilerin Türkiye'de tarım kesiminden yüksek oy almalarının sebebi, bu dönemde ilk defa köylünün cebine para girmiş olmasıydı.⁴¹⁴ DP, yoğun Amerikan yardımı sayesinde tarımsal üretimde bir patlama sağlamış, köylüyü memnun ederek 1954 seçimlerinde oy oranını artırmıştır.

1945-1950 arasında temelleri atılan ve daha sonraki dönemde etkisi ve uygulama alanları genişletilerek sürdürülen dışa bağımlı resmi politika, o denli yerleşik hale gelmiştir ki, hiçbir iktidar değişikliği bu politikayı değiştirmemiş, tersine güçlendirmiştir.⁴¹⁵ Bu, başka bir güce kopmaz bağlarla bağlanmanın sonuçlarını anlamak için oldukça çarpıcı bir örnektir.

1958 yılına doğru DP hükümeti ekonomik güçlüklerin görülmemiş biçimde artmasının yol açtığı ağır siyasi durumla ilgili ciddi huzursuzluk göstermeye

---

⁴¹³ Aynı yer

⁴¹⁴ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 489

⁴¹⁵ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 129

başlamıştır. Hükümet bu durumu Amerikan yardımlarıyla hafifletmeye çalışmıştır. Ancak, Batı'yla ekonomik ve siyasi olarak bağımlılık sürecine girilmesinden itibaren kalkınması duran Türkiye'ye bu yardımlar, çare olamamıştır. Amerika'nın önerdiği ve Türkiye'nin uyguladığı tüm politikalar yabancı yardıma dayanıyordu. DP'nin büyük sermaye çıkarlarına karşılık gelen politikalarıyla örtüşen bu öneriler Türkiye içi bir açılım sağlamamış, DP'nin yalnızlığını artırmıştır.⁴¹⁶ Bu durum da DP'nin sonu olmuş, ülke askeri müdahale ile tanışmıştır.

b. Ekonomi

Ekonominin daha sonraki gelişmelerinin anlaşılmasında, bugünkü yapısının ve sorunlarının daha açık kavranmasında II. Dünya Savaşı sonrasında izlenen ekonomi politikalarının özel bir yeri ve önemi vardır.

Önemi, özel sermaye birikiminin yeni kaynaklarla da beslenerek, hızla genişlemesi ve bunun toplumsal ve ekonomik gelişmeyi daha da açık bir biçimde belirlemesidir. Çok partili siyasal hayata geçilmesi ve ekonominin dış yardım ve yabancı sermayeye açılması, yeni tüketim kalıplarıyla birlikte özel sermaye birikiminin ileri boyutlara ulaşmasını sağlamış, artık siyasal yönetimi de yanına alan sermaye birikiminin, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi tümüyle kavrayıcı bir nitelik kazanması sürecine girilmiştir.⁴¹⁷

Türkiye ekonomisiyle ilgili incelemelerde, köklü ekonomi politikası değişikliğinin 1950'den sonra başladığı görüşü egemendir. Oysa Kepenek'e göre bu anlayış yanlıştır. Ona göre, 1950 sonrası önceki beş yılın adımlarının bir sonucuydu.⁴¹⁸

Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca savaş ekonomisi uygulamış, enflasyonu artmış, karaborsa ortaya çıkmış, ortaya çıkan bütçe açığını kapatmak için Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi gibi tedbirlere başvurmuştur.

---

⁴¹⁶ Y.N. Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Çev., Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara, 1978, s. 313

⁴¹⁷ Kepenek-Yentürk, *a.g.e.*, s. 89

⁴¹⁸ *a.g.e.*, s. 90

Bu temel politikalar üzerinde, ülke içinde siyasal yönetim ve ana muhalefet partisi anlayış birliği içinde olmuştur. Zaten dış yardım çevrelerinin istekleri de aynı doğrultuydu, bunlarla uyumluydu.⁴¹⁹

Amerika, savaş sonrasında uluslararası ekonomide hızla kurumsallaşmaya çalışmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistemin sürekliliğini sağlaması ve sermayenin uluslararasılaşmasının önündeki engelleri kaldırması planlanan Dünya Bankası (1945) ve IMF (1946), 1944 yılında Bretton Woods Antlaşması'yla henüz savaş sona ermeden oluşturulması planlanan uluslararası işbölümü ile ekonomik ve siyasal düzenin temellerinin atılmak istenmesi amacıyla kurulmuşlardır.⁴²⁰ Bu kuruluşların kurulmasındaki amaç, dünya ekonomisinin 1929 krizinden sonra karşılaştığı sorunlarla tekrar karşılaşmadan sürekliliğinin ve işlerliğinin sağlanmasıydı.

Resmi adı Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası olan Dünya Bankası'nın kuruluş amacı, Avrupa ve Japonya'nın savaşta yıkılmış ekonomilerini yeniden yapılandırmak ve kalkınmakta olan ülkelerin finansal ihtiyaçlarını karşılamaktı. 1968'e kadar banka, ekonomik büyüme ve kalkınmayı aynı kabul etmekteydi ve verdiği borçlar ekonomik büyümeye yönelikti. Bu dönemde genel kanı, kalkınmanın sadece teknik yardımlar ile mümkün olacağı, siyasal ve sosyal gelişme faktörlerinden pek etkilenmediği şeklindeydi. Bu düşünceden dolayı da, alt yapı ile ilgili projeler, elektrik üretimi, ulaştırma, haberleşme, liman yapımı v.b. banka tarafından desteklenmiştir. Banka kendisi özel sektörden borç aldığı ve özel sermaye piyasasının bu tür yatırımlara pek sıcak bakmaması sebebiyle sosyal projelere gereğinden daha az önem vermiştir. Amaç, piyasa ekonomisinin ve ekonomik gelişmenin sağlanmasıydı. Bankanın, kapitalizm için önemi oldukça fazlaydı. Kredilendirme biçiminde dış finansman ağı, Batılı sanayi ülkelerine siyasal nitelikli yarar sağlamıştır. Bu ağ, Soğuk Savaş döneminde çevre ülkeleri niteliğindeki yeni gelişen ülkelerin Batı dünyasının yörüngesinde kalmalarını sağlamış ve yeni dünya düzeninde Batı'nın bölgesel çıkarlarının korunmasında kredi mekanizması oldukça fayda sağlamıştır. Bunu başarıya ulaştıran ise, kalkınmakta olan ülkelerin ekonomilerinin dışa açık hale getirilmesinin sağlanmasıydı. Dünya Bankası, IMF ve diğer uluslararası kuruluşların kredilendirme şartı, krediyi alan

---

⁴¹⁹ a.g.e., s. 94-95

⁴²⁰ Bostanoğlu, a.g.e., s. 249-250

ülkenin ekonomisini dışa açmasıydı.⁴²¹ Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra girdiği yeni dönemin yardımlar ve krediler sistemine dayanarak kalkınma olduğuna bakarak bu anlatılanların Türkiye'ye uyum gösterdiğini söyleyebiliriz. Türkiye bundan sonra hızla önerilen bu sisteme entegre olmaya çalışmıştır.

Bretton Woods'ta 1944 yılında imzalanan ve IMF'yi 1945 yılında kuran antlaşmanın öngördüğü ekonomik sisteme dahil olabilmek için 7 Eylül 1946'da Türk siyasal hayatında ilk kez devalüasyon yapılmış, Türk parasının değeri 1 Temmuz 1944'teki Amerikan doları karşılığına bağlanmıştır. TBMM'de 19 Şubat 1947'de onaylanan kanunla, IMF ve Dünya Bankası'nı kuran antlaşmaları imzalama yetkisi hükümete verilmiştir. Buna dayanılarak da 11 Mart 1947'de Washington'da yapılan antlaşma ile Türkiye IMF'den yardım almaya başlamıştır.⁴²² Truman Doktrini'yle başlayan ekonomik yardımlar, Türk ekonomisinde ana politikalarda büyük değişimlere sebep olmuştur.

Amerika öncülüğünde oluşturulan bütün bu kurumlar, doğal olarak uluslararası ekonomide Amerika'nın kendi çıkarlarını yerine getirmeyi ve bu çıkarları evrenselleştirmeye dönük bir hegemonik düzenin oluşumunu sağlamayı amaçlamıştır. Bu ilkeler, Amerikan liderliğinin ekonomik boyutunun ideolojik temelini temsil ederken; örgütler, sistemin sürekliliği ve yapılaşması yönünde hegemonyayı destekleyen kurumlar olarak çalışmışlardır. Oluşturulan ekonomik sistemin sürekliliğini sağlamak için de, güvenlik amacına dönük paktlar ve örgütler oluşturulması yoluna gidilmiştir.⁴²³

Bu dönemde Amerika'nın izlediği politika, tek tek ülkelerin politikalarını kendi siyasal çizgisinde; ideolojik boyutta da, demokrasi ve özgür dünya için işbirliği ilkeleri çevresinde buluşturmadır.⁴²⁴

Amerikan yardımlarının söz konusu olduğu dönemde Türk ekonomik sistemi de önemli değişikliklere uğramıştır. Türkiye'nin bu yardımların artırılması için yaptığı müracaatlara verilen cevaplarda, Bretton Woods sisteminin kurduğu yeni düzenin gereği olarak, Türkiye'deki devletçiliğin esnetilmesi, özel teşebbüs ve yabancı sermayeye kolaylıklar sağlanması yolunda tavsiyelerde bulunulmuştur.

⁴²¹ Gülten Kazgan, **Ekonomi'de Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara, 1988, s.159

⁴²² Baran Tunçer, *Milletlerarası Para Fonu*, **AÜSBF Dergisi**, Cilt:XIII, no:4, Aralık 1958, s. 12-23

⁴²³ Aynı yer.

⁴²⁴ Aynı yer.

Bunlar, yardımların alınabilmesi için şart koşulduğu için tavsiyeden çok emir olarak kabul edilmelidir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika tarafından biçimlendirilen iktisadi ortam ve kurumsal düzen, Türkiye toplumsal yapısına, tarımsal üretim artışı ve kırsal dönüşüm yoluyla aktarılmıştır. Ama bu dönüşüm, değişen siyasi düzen tarafından da tamamlanıp hızlandırılmıştır. 1950'den sonra iktidar partisinin politikası, en büyük destekçisi olan kesimlerin refahını artırmak şeklinde olmuştur.⁴²⁵

Yabancı sermaye ve özel sektörü destekleyecek girişimler 1947 yılından itibaren CHP hükümeti tarafından çıkarılan kararnameler ve uygulamalarla başlamış ve DP'nin iktidara gelmesi ile hız kazanmıştır.⁴²⁶

Amerika, Marshall Yardımları'yla Türk ekonomisini tarımsal kalkınma yoluna yönlendirmiştir. Amerikan yardım ve kredi aktarımlarının peşine düşen, iç siyasette köylü oylarının akıntısına kapılan iktidar, tam bir halkçı üslubuyla ekonomiyi ucuz krediler ve kamu yatırımlarıyla dönüştürmeğe girişmiştir. Bu ise ithalatın giderek artmasını sağlamıştır. Başlangıçta iyi giden tarımsal üretim, 1950'lerin ortalarına varıldığında tükenmiş, tarım fiyatlarındaki ters eğilimin etkisiyle ihracat düşmüştür. Bu, döviz gelirleriyle ithalat talebi arasında daha sonra derinleşecek olan açığın ilk ortaya çıkışı olmuştur. Uluslararası yardım ve krediler bu açığı kapatamayınca, başlangıçta pek de istenilmeyen dış ticaret üzerinde şiddetli kısıtlamalara başvurulmuş, küçük ama büyümekte olan bir imalatçı sınıfına yarayan korumacı bir dönem başlatılmıştır.⁴²⁷

Ekonomideki iyi gidiş, 1954 yılına gelindiğinde ağırlıklı olarak hiçbir plan-program izlenmemesinden, hesapsız harcama ve para basma yüzünden enflasyona yol açmış, ithalat artışı ve tarıma sübvansiyonlar yüzünden dış ticaret açığı ve bütçe açığı artmıştır. Özellikle Marshall Planı'nın sanayileşme önermeyen, ithalatı artırıcı özelliği⁴²⁸, yatırım mallarına bağımlı ekonomik yapı, uzun vadede ülkeyi tam bir cendere içine sokmuştur.

Çünkü ekonomiye girdi sağlayıcı yatırım mallarına dayalı sanayileşme çabası Marshall Yardımı ile önerilmemiş, adeta ülke tüketim malları üretimine dayalı,

---

⁴²⁵ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 284

⁴²⁶ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 341

⁴²⁷ İrvin, Tonak: Der., **a.g.e.**, s. 313-314

⁴²⁸ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 489

dünya ekonomisine sadece girdi sağlayıcı bir konuma sürüklenmiştir. Türkiye, bunun acısını bugün dahi çekmekte, üretime dönük ekonomik temele kavuşmakta hala zorluk yaşamaktadır.

Sonuçta, bir çok sebeple Menderes hükümetinin benimsediği tarım sektörünü güçlendirme politikası iflas etmiştir. Bunun üzerine Amerikan hükümetinin politikası değişmiş, Türkiye için, Dünya Bankası'ndan kredilerle yeni kurulan Sanayi Kalkınma Bankası, tüketim malları sanayini teşvik etmek yolunda faaliyete geçmiştir. Son olarak kabul edilen politika ise 1950 sonrasında benimsenen ve 1980'e kadar uygulanan "devlet himayesinde ithal ikameci"⁴²⁹ endüstrileşme olmuştur.⁴³⁰

Ekonomi temel altyapı ögesi olması itibarıyla bir çok üst yapı kurumunu etkileyici niteliğe sahiptir. Bu yüzden Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında giriştiği, borçlanmaya dönük serbest ekonomi modelinin her alanda etkileri olmuştur. Özellikle Marshall Yardımları ile ekonominin şekillendirildiği bu dönem, yardımların önemini boyutunu anlatır.

Yardımların etkileri Türkiye'de pek çok alanda kısa sürede görülmüştür. Özellikle, kentleşme ve tüketim patlaması, büyük kentlerdeki konut, ulaştırma, eğitim ve sağlık gibi altyapı ve hizmet alanlarında, yine giderek artan bir oranda arz yetersizliklerine yol açmıştır. O yıllardan başlayarak, büyük kentlerde gecekondu türü konutlar doğmuş, kent içi ulaşımda dolmuş uygulaması yaygınlaşmış, varolan eğitim ve sağlık kurumları artan istem karşısında yetersiz kalmış, bu durum hizmetlerin niteliğinin azalmasına ve giderek bozulmalarına neden olmuştur. Uygulanan ekonomi politikalarının ve bunların yol açtığı toplumsal gelişmelerin ilk sonucu fiyat artışları, dış ödeme güçlükleri ve işsizlikle beliren ekonomik bunalım olmuştur. Zaten ekonomik bunalımın siyasal bunalıma dönüşmesiyle de dönem kapanmıştır.⁴³¹

Hızlı kentleşme, konut sunumunun aynı hızla artırılmaması nedeniyle, büyük kentlerde konut sıkıntısına, kiraların artmasına yol açmıştır. Giderek büyüyen kentlerde altyapı yetersizliği önemli bir sorun haline almıştır.⁴³²

---

⁴²⁹ İthal ikameci Sanayileşme, daha önce ithal edilen sanayi mallarını yurt içinde imal etmektir.

⁴³⁰ Keyder, **a.g.m.**, s. 1070

⁴³¹ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 90

⁴³² **a.g.e.**, s. 124

Marshall Yardımları'nın başlamasından önce, 1946'dan itibaren, Türkiye ile ilgili Amerikan raporları gelmeye başlamıştır. Bunlardan, Amerikan özel teşebbüsü için "Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi" adlı bir rapor yazan M. Thornburg, devletçiliğin terk edilmesini, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın satılmasını, lokomotifini bırakıp çelik saban ve el aletleri yapılmasını, yapay gübre fabrikası dahi kurulmamasını tavsiye etmiştir.⁴³³ Ona göre, Türk hükümetinin yapacağı en iyi iş, yabancı sermayeye yerli sermaye ile eşit haklar tanıyan bir yabancı sermayeyi teşvik yasası çıkarmaktır. Türkiye'ye Amerikan kitap, dergi, filmlerinin getirtilmesinin çok yararlı olacağını da belirtmiştir.⁴³⁴ Bu gibi raporlar Türkiye için oldukça önemli bilgiler içermektedir. En önemli raporlardan biri olan Thornburg Raporu, Amerika'nın Türkiye için uygun gördüğü kalkınma/ma modelini özetlemektedir.

Marshall Yardımı'nın en büyük özelliği, verdiği kredilerin düşük faizli (% 2.5) ve ortalama 15 yılı ödemesiz olmak üzere 44 yıl gibi çok uzun vadeli olmasıydı.⁴³⁵ Bu nedenle çok çekiciydi. Ama mekanizmasının işleyişi bu çekiciliği izah etmekteydi. Mekanizma şöyle işlemekteydi:

Yardıma alan devlet, ülkesindeki Amerikan Yardım Heyeti'ne isteklerini bildiriyor, bu istekler Washington DC'deki ECA'ya iletiliyordu. İdare, uygun gördüğü talepleri Amerikan piyasasından satın alarak genellikle Amerikan gemileriyle sevk ediyordu. Alan ülke, yardımı hangi alanlarda kullanacağını Amerika'ya danışarak kararlaştırmak zorundaydı. Böylece, Amerika, söz konusu ülkenin iktisat politikasını etkileyebiliyordu. Diğer yandan, verilen kredilerin ulusal para cinsinden karşılığı Merkez Bankası'nda Amerika adına bir hesaba yatırıldığından ve "Karşılık Paralar" denen bu fonun kullanımı da Amerika'nın izniyle olduğundan, bu ülkeye ikinci bir müdahale olanağı sağlanmaktaydı. Amerika bu olanaklardan, bir yandan Amerikan sermayesinin çıkarlarını gözetmek, öte yandan büyük toprak ve ticaret çıkarlarını geliştirmek, onları birçok halde yabancı sermaye ile işbirliği halinde ve genellikle hafif tüketim sanayisine yöneltmek için yararlanmıştır.⁴³⁶

---

⁴³³ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 141-146

⁴³⁴ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 488

⁴³⁵ Seyfettin Gürsel, *Dış Borçlar*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt XV, s. 473-477

⁴³⁶ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 592

Bu arada Amerikan kuruluşlarına tanınan çeşitli ayrıcalıklar ve Amerikalı uzmanlara hazırlatılan Petrol Yasası, Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası v.b. yasalar, Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.⁴³⁷ Diğer devletlere nazaran Türkiye'ye daha büyük bir serbestleşme getiren bu yasalar, tarımsal kalkınma modeli öngörülen Türkiye'nin uluslararası rekabette elini zayıflatmıştır.

Ancak bu raporların ve uzman görüşlerinin hiç biri sadece tek taraflı olarak dışarıdan dayatmayla uygulanmamıştır. Türkiye, içinde bulunduğu şartların gereği olarak ve bizce kolayı da seçerek, dış yardım sağlayarak sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Bu politikaya umut bağlamada en büyük pay ise, 1945 yılından itibaren Türkiye siyasi sahnesinde yavaş yavaş yerini alan DP'nin olmuştur. DP'nin ekonomik alandaki keskin dönüşü bu tarihlerden itibaren etkisi uzun yıllara yayılan sadece ekonomik değil, tüm alanda büyük sonuçlar doğurmuştur. Bu açıdan DP iktidarı, çalışmamız için önemli bir kesiti oluşturur.

Ekonomik alandaki bu dönüş, genel politikada da o nitelikte bir değişikliğe götürmüştür ülkeyi. 1950 seçimlerinde iktidar, başlıca muhalefet partisi olan DP'ye geçmiştir. Menderes, yabancı sermayenin serbestçe girişine ve % 10'a kadar faizlerini de beklemeden çıkışına hemen izin vermiştir. 1953'de kazanılmış faizlerle yatırılmış sermayelerin hemen ve sınırsız olarak yurduna geri dönebileceğini kabul etmiş ve yabancı sermaye konusunda ticaret yasası yumuşatılmıştır. Amerika'ya böylesine bağlanmanın sonucu olarak tarım ve maden üretiminde köklü bir artış olmuş, ama öte yandan ezici askeri giderler dış ticaret dengesinin altüst oluşu ve özellikle halkı hızla etkileyen bir fiyat artışı gündeme gelmiştir.⁴³⁸

DP'nin ekonomi politikası, dizginleri serbest bırakınca piyasanın işleyeceğine kesin olarak inanmaktı. Hükümet 1951'de, güçlü Amerikan etkisi altında Türkiye'de yabancı yatırımı teşvik etmesine, liberalizme ilişkin bütün çabalara karşın on yılında yatırım yapan şirket sayısı 30'u geçmemiştir. Yatırımların % 40-50'sini devlet yapmak zorunda kalmıştır. 1950-1954 yıllarında toplam yatırımlar % 256 artmıştır. Bu yatırımların yoğunlaştığı en önemli alanlar, karayolu ağı, inşaat sanayi ve tarımdır. Amerika'nın teknik ve mali yardımlarıyla on yıl içinde 5400 km.'lik sert yüzeyli çift geçişli ana yol yapılmıştır. Bu yeni yollar ve de hızla yükselen (53.000'den 137.000'e) ithal otomobil ve kamyon sayısı daha da etkin bir pazarlama

---

⁴³⁷ Gerger, **a.g.e.**, s. 550

⁴³⁸ Aynı yer.

ve dağıtım olanağı sağlamıştır. Karayolu taşımacılığına tam geçiş, kamu mülkiyeti taşımacılığından özel mülkiyet taşımacılığına geçiş anlamına geliyordu. Çünkü kamyon ve otobüslerin çoğu özel mülkiyetin elindeyken, demiryolları devletin elindeydi.⁴³⁹

Marshall Yardımları'nın doğrudan ya da dolaylı etkileriyle tarım kesimi, hızlı makineleşme, özellikle traktör kullanımındaki artış, ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla, köklü değişime uğramıştır. Bu süreçte, kırsal kesimin pazara açılması ve hızlı kentleşme, doğan belli başlı sonuçlardır. Sanayide, temel tüketim mallarının yerli üretimi, özel kesimin de katılımıyla yeni bir ivme kazanmış ve dayanıklı tüketim mallarının üretimi başlamıştır. Ancak, asıl gelişme, karayollarına dengesiz bir biçimde öncelik verilmesi sonucu ulaşım ve diğer hizmet kesimlerinde olmuştur.⁴⁴⁰

Kırsal kesimin çözülmeye başlaması, iç pazarın genişlemesinin yollarını da açmıştır. Pazar genişlemesi, bir yönüyle, hızlı kentleşmenin doğrudan sonucuydu. Kentleşen nüfusun yalnız gıda, giyim, eğitim, sağlık gibi alanlardaki tüketim eğilimleri değişmekle kalmamış, buna ek olarak dayanıklı tüketim ürünleri istemi de canlanmaya başlamıştır.⁴⁴¹

İç pazarın genişlemesi kırsal kesim için de geçerliydi. Yapılan yeni yollar ülkeyi ilk kez birbirine bağlamış, köyleri dışarı açmıştır. Böylece pazar sistemi-kapitalizm- hemen her eve girmiştir.⁴⁴² Bu yıllardan başlayarak izlenen tarımsal destekleme politikaları, kırsal kesimin parasallaşmasını sağlamıştır. Bu da iç pazarın genişlemesiyle eşanlamlıydı. Bunu genişleten bir unsur da, II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada esen tüketim rüzgarlarının Türkiye'ye yansımalarıdır. Yerli tüketim kalıplarının büyük ölçüde değişmesine neden olan bu süreç, 1950'yi hemen izleyen yıllarda getirilen dışalım kolaylıklarıyla da güçlenmiştir.⁴⁴³

Türkiye'nin Batı ittifakının DP ile değil; II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında başladığı genel kabul görür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin en belirgin özelliği, diğer devletlerden dış yardım almak için kurduğu ilişki ve bu ilişkinin Batılılar yönünde yoğunlaşmasıdır. Bu genel politikaya

---

⁴³⁹ Dal, **a.g.m.**, s. 6

⁴⁴⁰ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 89

⁴⁴¹ Aynı yer.

⁴⁴² Aynı yer.

⁴⁴³ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 90

paralel olarak, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına faydalı olabileceği görüşünden hareket edilerek yabancı sermayeye de kapılar sonuna kadar açılmıştır. Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini teşvik amacıyla ilk defa 1947 yılında bazı kararlar alınmış ve tebliğler çıkarılmış, daha sonra 1950 ve 1951 yıllarında çıkarılan kanunlarla, yabancı sermayenin gelmesini daha çekici yapabilecek bir düzen kurulmağa çalışılmıştır. Örneğin, 1954 yılında, dünyanın en liberal kanunlarından biri sayılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edilmiştir.⁴⁴⁴

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde en geniş yeri genel dış politikası ile bir paralellik göstererek, Amerika ile Batı Avrupa ile olan ilişkileri tutmuştur.⁴⁴⁵ Kutuplaşan dünya etkilerini tüm alanlarda göstermiş; bir kutup içine dahil olan ülkeye başka seçenek vermeyip, ekonomisinden siyasetine, dış politikasından kültürüne hemen her şeyini etkilemiş, o kutbun özellikleri, üyesi olan ülkelere başka şekilde davran-a-mamayı dayatmıştır.

Bu dönemde Amerikan yardım çevrelerinin ısrarla istemelerine ve 1950'de yönetime gelen hükümetin bu yönde kesin olarak söz vermesine karşılık, o yıllarda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) tamamının ya da bir bölümünün özel kesime devredilmesi gerçekleştirilememiş, aksine, KİT'ler genişletilerek, bunlardan sermaye birikimi ve ekonomik gelişme yönünde daha çok yararlanılması yoluna gidilmiştir.⁴⁴⁶

Dış yardım çevrelerinin önermelerine ve hükümetin başlangıçtaki tüm sözlerine karşılık kamu ekonomik kuruluşlarının sınırlandırılması ve bunların özel kesime devri politikası gerçekleştirilememiştir. Kamu ekonomik kuruluşları sayı ver sermaye yönünden daha da genişletilmiş ve bunlardan özel kesime sermaye aktarılması yönünde yararlanılmıştır. Türkiye'deki özel sermayenin gelişmesi, büyümesinde "hükümete yakınlık" derecesi kilit noktalardan biri haline gelmiştir.⁴⁴⁷ Bu zenginleşmek için bir yöntem olarak Türk siyasi hayatına egemen olmuş bir kültüre dönüşmüştür.

Cumhuriyet döneminin ilk yirmi yılında, çok sınırlı düzeyde dış borçlanmaya gidilmiş ve Osmanlı'dan kalan dış borçların tasfiyesine çalışılmış, dış borç ve yabancı özel sermaye konusunda Osmanlı deneyimi bu konuda duyarlı davranılması

---

⁴⁴⁴ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 472-473

⁴⁴⁵ **a.g.e.**, s. 474

⁴⁴⁶ **a.g.e.**, s. 95

⁴⁴⁷ **a.g.e.**, s. 99

sonucunu vermiştir.⁴⁴⁸ 1950'ye kadar Amerikan yardımı, borç verme biçiminde olduğu halde, 1950-1960 döneminde, bağışlar ağırlıklı olmuştur. Bu farklılık, siyasal iktidarların Amerika karşısındaki tutumuna bağlanabilir.⁴⁴⁹

Bu dönemle başlayan yabancı sermaye girişimleri, Cumhuriyet'in millileşme orijinli politikalarına da ters düşmüştür. Ardı ardına çıkarılan yasalar, bu amaca hizmet etme gereğini gütmüştür. Dönemde ekonomiye damgasını vuran başlıca etmen, ülkenin yabancı özel sermayeye yeniden açılışıdır. Yabancı özel sermayenin üretime yönelen payı, toplamının 1/8'iydi, yani çok azdı. Sanayi üretimine yönelen yabancı sermaye ise, ilkel teknoloji ve düşük ölçekle üretimde bulunmakta, dış alım girdi kullanmaktaydı. Bu durum, uzun dönemde yerli sınai üretiminin gelişmesinde olumsuzluklar yaratmıştır. Türkiye hükümetlerinin izniyle, yabancı sermaye, karını yurtdışına rahatlıkla çıkarabilmiştir.⁴⁵⁰

Ekonomi politikasının köklü değişimi ve buna bağlı olarak genişletilen iç ve dış sermaye olanakları, ekonominin alt kesimlerinde değişik etkiler yapmıştır. Ekonominin bütünüyle hareketliliği ve buna bağlı olarak toplumsal değişme, bu dönemde, önceki yıllarla karşılaştırılamayacak kadar ileri boyutlara ulaşmıştır. Kırsal kesimde, geleneksel üretim yapısının, makineleşme ve ulaşım alanındaki gelişmelere koşut olarak çözülmesi, yalnız, tarım kesimini değil, kentleşmenin hız kazanması nedeniyle diğer sektörleri de etkilemiştir. Bu süreçte, genişleyen iç pazarın uyarmasıyla sınai üretim ve istihdam arttıysa da asıl genişleme, hizmetler sektöründe görülmüştür.⁴⁵¹

Ekonomik koşullardan ilk başta etkilenenlerin başında toplumsal yaşam gelir. Türkiye'de de bu olmuş, döviz yokluğundan yedek parça ithalatının yapılamaması yüzünden 1954'den sonra tarımın baş aşağıya gitmesiyle, tarlalar traktör enkazlarıyla dolmuştur. Bundan ağır şekilde etkilenen kırsal alan, önce yavaş, sonra hızla büyük kentlere akmıştır. Bu göçü emebilecek sanayiye ve kent dokusuna sahip olmayan Türkiye, Marshall Planı'nın temsil ettiği ve DP iktidarının uyguladığı kalkınma stratejisiyle sonuçları bugüne yansıyan her alanda dokusal bozukluklara sebep olmuştur.⁴⁵²

---

⁴⁴⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 103-109

⁴⁴⁹ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 100

⁴⁵⁰ **a.g.e.**, s. 101-104

⁴⁵¹ **a.g.e.**, s. 105

⁴⁵² Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 491

Bütün bu gelişmelere rağmen, Türkiye, 1950'li yılların ortalarına kadar ekonomik olarak çok iyi durumdaydı. Marshall Planı'nın getirdiği olumsuz etkiler asıl olarak 1960'lara doğru görülmeye başlanmış, bir neden sonuç ilişkisi içinde de günümüze kadar taşınmıştır.⁴⁵³

Marshall Yardımları'yla başlayan ekonomik bağımlılık süreci yardımların kesilmesinden itibaren de sürmüş, kapitalist kutbun kurumu olan Dünya Bankası, Türkiye'ye uzun vadeli krediler açmış, karşılığında siyasetçiler için makam araçları, kadınlar için naylon çoraplar, askerler için demode silahlar bu kredilerle Amerika'dan alınmıştır. Dal'a göre, bu yardımların amacı, "az gelişmiş ülkelerin savaşta yıpranan ekonomilerini düzeltmek, yoksul ve aç kalmış insanlarını besleyip tembelliğe alıştırmak, bu ülke insanının tüketim alışkanlıklarını değiştirip kendi ekonomilerine, gelecek yaratmak (üretime uygun tüketim pazarı yaratmak), yapılanları yardım amaçlı gösterip ülke halklarına sevimli görünmek, bu sayede ülke siyasetçilerinin işlerini kolaylaştırmaktır."⁴⁵⁴

Türkiye, 1950'lere doğru giderken Marshall Yardımı'yla kalkınan Avrupa'nın, hızlı üretimine pazar olmuştur. DP, dış ticarete liberalizm politikasını gündeme getirmiştir. Bunun anlamı, Türkiye'nin Avrupa'ya mal satması değil, aksine bütün Avrupa'dan mal almasıdır. Bu, kapitalist bir ortam içindeki hareketin doğal sonucuydu. Kendisine emek arayan Batı, Afrika'ya gitmiş; pazar arayan Avrupa da Türkiye'ye gelmiştir. Ama Türkiye'nin mali kaynakları da iyi değildi. Dolayısıyla Türkiye'ye de para vermek gerekiyordu. Türkiye Osmanlı borçlanmasını yeni bitirmişken, sınırlarını dışarıya açmıştır. Türkiye, Marshall Yardımı'ndan cesaret alarak bu açılımı yaparken, ticari kredilere dayanarak dışarıdan çok fazla mal almıştır. Kısa süre içinde borçları kabarmış olan Türkiye 1958'de IMF ile imzaladığı borç antlaşması ile mali açıdan iflasını açıklamak zorunda kalmıştır.⁴⁵⁵

1948-54 arası Amerikan yardımı, traktör ithalatı şeklinde somutlaşmıştır. Ayrıca, tarımsal üretimi geliştirmek için yol yapımı ve sulama projeleri de Marshall Planının kapsamına alınmıştır. Bu yatırımların sonucunda üretim yapılan tarımsal alan % 60 genişlemiş, üretim ve ihracat artmış, teknolojik gelişmeyle birlikte köylerden kentlere göç başlamıştır. 1948-54 arasında Türkiye, dünya pazarına tarım

---

⁴⁵³ Dal, **a.g.m.**, s. 6

⁴⁵⁴ Aynı yer.

⁴⁵⁵ Aynı yer.

ürünleri ihracatçısı olarak katılmış, fakat Kore Savaşı'ndan sonra tarımsal fiyatların düşmeye başlaması bu gelişmenin sürekli olmadığını göstermiştir.⁴⁵⁶

Amerika'nın, savaş sonrası dünyasının çeşitli ülkelerine ilişkin farklı politikaları vardı. Bunlardan bir tanesi Türkiye'nin de dahil olduğu (Brezilya, Arjantin, Meksika da bu gruptan sayılabilir) ülkelerde ithal ikameci sanayileşmenin geliştirilmesiydi. Bu çerçevede Türkiye ve diğer ülkelere fon transferleri yapılmıştır. Fakat Japonya ve Avrupa ekonomileri Amerikan egemenliğini tehdit etmeye başlayınca bu fon transferlerinin yol açacağı büyümenin sadece Amerika'ya yaramadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu rekabet sonucunda Amerika'nın dünyadaki statüsü de tehlikeye düşmüş ve rahatça dolar harcamamaya başlamıştır. Ekonomik krizin etkisiyle de dünyayı saran anti Keynescilik, tek taraflı fon transferlerinin yerine ticari kredileri önermiştir. Bütün bu gelişmeler ithal ikameci ülkelerde iktisadi krizi hazırlamıştır. Dünya çapındaki kriz 1960'ların sonundan itibaren hissedilir duruma gelmiş, Türkiye'de bu kriz, 1974'ten sonra ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁷ Görüldüğü üzere 1940'lı yıllarla başlayan ekonomi değişikliği, etkisini yavaş yavaş ama asıl olarak 35 yıl sonra göstermiş, bu yıllardan itibaren krizlerden çıkamayan ve IMF reçetelerine uymak zorunda kalan bir Türkiye yaratılmıştır.

Amerika ile girişilen ilişkiler bünyesinde tespit edilen şekliyle kalkınma programının uygulanması 1947 yılından itibaren Marshall Planı çerçevesi içinde Amerikan askeri yardımının gelmesiyle başlamıştır. Bu yardım 1947-48 mali yılında 100 milyon dolara varmıştır. Bunun 5 milyonu liman, 5 milyonu tersane inşaatına ayrılmış ve geri kalan kısmı da kara, deniz ve hava kuvvetleri arasında bölüştürülmüştür.⁴⁵⁸

1948-49 mali yılında ise Marshall Yardımı 49.7 milyon dolardır. Bunun 38 milyon doları uzun vadeli ve % 2.5 faizli bor olarak, 11.7 milyon doları ise hibe şeklinde verilmiştir. 1949-50 mali yılında bu yardım 59.1 milyon dolardır. Bunun 43.1 milyon doları borç, 16 milyon doları ise hibe şeklindedir.⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁶ Keyder, **a.g.m.**, s. 1069

⁴⁵⁷ **a.g.m.**, s. 1072

⁴⁵⁸ First Report to Congress, Akt., Yerasimos, **a.g.e.**, s. 178

⁴⁵⁹ Muntz, T.G.A. Turkey, **Economic and Commercial Conditions, Türkiye Ekonomik ve Ticari Şartlar**, London, 1951, Akt. Aynı yer.

Bundan sonraki dört mali yıl içinde, yani 1954 yılına kadar Amerika'dan alınan yardımın dağılımı şu şekildedir:⁴⁶⁰

(milyon dolar)

Yıl	Askeri Yardım (Hibe)	Kredi	Diğer	Toplam
1950-51	32.2	-	5.8	38
1951-52	58.8	11.2	-	71
1952-53	55	-	2.5	57.5
1953-54	46	-	2.7	48.7

Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, Amerikan yardımı giderek düşme eğiliminde olmuştur ve 1947 yılındaki düzeye ancak 1954 yılından sonra, Türkiye'deki tarım politikası iflas edip de Amerika'nın elindeki tarım ürünleri fazlasını yardım olarak göndermesiyle ulaşılmıştır.⁴⁶¹

Bunun yanı sıra Türkiye hükümetleri, 1950 yılından önce olduğu gibi 1950 yılından sonra da, hem kamu alanından hem de özel alandan gelecek bir yabancı sermaye yardımının tarım, madencilik ve sanayi sektörlerinde yapılacak yatırımlara büyük çapta katkıda bulunacağını umuyorlardı. 1947 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda 1951 yılında sermaye bölüşümünü daha da kolaylaştırıcı doğrultuda yapılan değişikliği, Kore Savaşı'na büyük mevcutlu bir tugayın gönderilmesini ve Türkiye hükümetinin ülkenin NATO'ya alınması yolunda art arda yaptığı talepleri, işte hep bu açıdan yorumlamak gerekir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda 1951 yılında yapılan değişiklik, Maliye Bakanı'na yabancı yatırımcılara, her yıl elde ettikleri karın aynı yıl içinde ülkeye giren yabancı sermayenin % 10'unu aşmamak şartıyla bir kısmını ülke dışına aktarma iznini verme hakkını tanımaktaydı. Yine bu değişikliklere göre, yabancı yatırımcılar, yerli sermaye sahiplerine tanınan hak, imtiyaz ve istisnalardan yararlanacaklardı.⁴⁶²

1951, 1952 ve 1953 yıllarında yani söz konusu kanunun yürürlükte olduğu dönem boyunca izin verilen yatırım miktarı 47.2 milyon Türk Lirası iken, bunun fiilen gerçekleşen miktarı 26 milyon Türk Lirası'nı aşmamıştır. Bunların yanında

⁴⁶⁰Yalçın Küçük, **100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 224

⁴⁶¹Yerasimos, **a.g.e.**, s. 178

⁴⁶²Aynı yer.

Türkiye'ye uluslararası kuruluşlar tarafından çeşitli tarihlerde, değişik miktarlarda nakdi yardımlar yapılmış, kredi verilmiştir.⁴⁶³

1947 ile 1953 yılları arasında Türkiye'ye verilen para tutarı şöyledir:⁴⁶⁴

(milyon dolar)

	Bağış	Borç
ABD	297.7	125.6
IMF	-	35.0
Dünya Bankası	-	59.4
Avrupa Ödemeler Birliği	-	55.0
Özel Çekme Hakları (on Avrupa ülkesince)	-	133.0

Bu borçların ödenmesine 1952-1953 mali yılından itibaren başlanmıştır. Burada şu noktaya dikkat çekmek gerekir: Borçlar dolayısıyla bütçenin altına girdiği yük, Amerikan askeri yardımı dolayısıyla yapılan tasarrufun iki ile üç katı arasında oynamaktadır. Bu ise borçlanma kısır döngüsünün yeniden işlerlik kazanması demek olur. Bütçedeki gider tutarının $\frac{1}{4}$ 'üne yaklaşan borç taksiti ve faiz ödemelerinin yükünü kaldırmak ancak yeni borçlanmalarla mümkün olabilecektir.⁴⁶⁵

Türkiye'nin aldığı bu borçlar sonuçta faiziyle birlikte, vergiler yoluyla vatandaştan tahsil edilerek borç alınan ülkelere geri ödenmiştir.⁴⁶⁶ Bu ise gerçekte vergiyi ödeyenin sırtına daha fazla yük binmesine sebep olmuş, hatta yıllar geçtikçe alınan borçların sadece faizleri ödenerek, ana para ödemeleri gelecek kuşakların hayatlarının ipotek altına alınmasına sebep olmuştur. Bu durum o günlerin borç yükünü bugünlere taşımış, gelir dağılımı dengesini bir daha düzelmek üzere sarsmış, bugünlerin ana sorunlarından birini ta o günden yapılandırmıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki, Türkiye'de kapitalist gelişmeler Amerikan yardımı ile 1948'den ve özellikle 1950'den sonra hızlanmaya başlamıştır.⁴⁶⁷ Bu süreci algılayabilmek için de ekonominin alt sektörlerinde ne yaşandığına ve Marshall Yardımları'nın uzun vadede neleri hedeflediğine bakmamız gerekecektir.

⁴⁶³ Aynı yer.

⁴⁶⁴ a.g.e., s. 181-184

⁴⁶⁵ Aynı yer.

⁴⁶⁶ Aynı yer.

⁴⁶⁷ Avcıoğlu, a.g.e., s. 402

İş gücü bu dönemde sayısal ve niteliksel değişim olarak hız kazanmıştır. Uygulanan ekonomi politikası ve sermaye alanındaki gelişmelere koşut olarak, ücretli işçi miktarı artmış, yeni çalışma alanları oluşmuş ve bu süreç kentleşmeyle birlikte dönüşümü etkilemiştir. Bu dönemde oluşan kentleşmenin ana özelliği, gecekondu biçimi yerleşmedir. Eğitim, sağlık, elektrik, su, ulaşım v.b. olanakların kırsal kesime götürülememesinden doğan gecekondu olgusu, bu dönemde izlenen ekonomi politikasının bir sonucuydu. Uzun dönemli bir kentleşme politikasının oluşturulamaması, bu olguyu giderek ağırlaşan ve birikimli bir nitelik kazanan bir sorun haline getirmiştir.⁴⁶⁸

Ekonomi politikalarının tüm alt sektörlerdeki uygulamaları, Türkiye'nin bağımsızlığını tartışılır kılmış, adeta ülkenin ekonomik yönetimi Amerikalı uzmanların eline geçmiştir. Ekonomik bağımsızlığın olmayışı, siyasi olarak da özgür kararlar verilememesine sebep olmuştur.

1. Tarım

Marshall Yardımları'nın başlayacağı dönemde Türkiye nüfusunun % 81'ini teşkil eden tarım kesimi, milli gelirin % 50'sini ve memleketin asgari % 90 ihracatını temin etmekteydi. Türkiye aslında bir tarım ülkesi olmasına rağmen, bu alandaki üretimi düşüktü.⁴⁶⁹ Siyasilerce kabul gören temel görüş, Marshall Yardımları kapsamında modernleşecek (makine, kolay kredi, çiftçinin eğitimi ve gübre kullanımı v.b.) olan Türkiye tarımı, gelişip üretimini artıracak ve Avrupa devletlerine fayda sağlayabilecekti.

Marshall Yardımları bu amacın gerçekleştirilmesinin aracı olarak düşünülmüştür. Marshall Yardımları, Amerikalı uzmanların önerleriyle Türkiye'de tarımın modernleşmesini hedeflemiştir. Ana amaç, Türkiye'nin sahip olduğu tarımsal zenginliğin Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılamasıydı.

ECA ile yapılan antlaşma çerçevesinde Türkiye, ziraatını modernleştirecek ve geliştirme imkanlarını artıracak, açılacak yeni ziraat sahalarıyla da üretimini artıracaktı. Bu amaçla Marshall Yardımı kapsamında Amerika'dan traktör ve diğer tarım malzemeleri sipariş edilmiştir. Antlaşmaya göre Türkiye öncelikle kendi tarım

⁴⁶⁸ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 123-124

⁴⁶⁹ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 19

sorununu çözecekti ve sahip olduğu imkanları tam olarak kullanarak Avrupa'nın da ihtiyacını karşılar seviyeye çıkacaktı.⁴⁷⁰

Tüm bu hedeflere ulaşmak için, 1948'de başlayan ve 1960'ların sonunda bu dönemi tahlil ederken çok kullanılan bir deyişle Türkiye'nin "Avrupa'nın manavı" olmasını tavsiye eden Marshall Planı uygulaması, aynen bu raporların önerdiği yönde gelişmiştir.⁴⁷¹ Marshall Yardımı ile Türkiye'den beklenen, tarıma önem vermesiyle birlikte, Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu olmasıydı.⁴⁷²

Batı ile her alanda aynı politikayı izleyen DP hükümeti, ekonomik alanda da Amerikalı uzmanların öngördüğü paralellikte politikalar izlemiştir. Bir kere, Marshall Planı'nın kredileri kullanılarak, DP'nin köylünün oylarını istemesi sebebiyle de, tarıma büyük yatırım yapılmıştır.⁴⁷³ Yeni alanlar tarıma açılmış, traktör sayısı hızla artırılmış, Ziraat Bankası kredileri genişletilmiş ve ucuzlatılmış, ürün fiyatları yükseltilmiş, köyle bağlantı kurmak amacıyla iş makineleri getirilerek karayolları ve liman-rıhtım gibi gerek ihracatın, gerekse o dönemde Türkiye'de üsler kurmaya başlayan Amerikan ordusunun kullanacağı tesislerin yapımına başlanmıştır. Amerikan raporları doğrultusunda, sanayileşme terk edilerek tarıma öncelik verilmiştir.⁴⁷⁴

Savaş sonrası döneme toprak mülkiyeti üzerine tartışmalarla girilmesine rağmen, tarıma dönük tüm bu desteklemelerin sonucunda, tarımda değişim ve gelişim hızlanmıştır. Tarım kesimi, yalnız işlenen toprak alanı ya da traktör sayısının artışıyla değil, ürün dokusu ve üretim tekniğinde görüldüğü gibi niteliksel olarak da köklü bir değişime uğramıştır.⁴⁷⁵

Tarımsal alanların genişletilmesi ve makine ile yapay gübrenin üretimde kullanılması ve havalanın çok uygun olması, bu dönemde tarımsal üretimi büyük ölçüde artırmıştır.⁴⁷⁶ Ürünlerin taşınması ve ihracatı kolaylaşmış, 1950'de başlayan Kore Savaşı yüzünden (özellikle pamuk) tarım ürünleri talebi ve fiyatı yükselmiştir. Marshall kredileri piyasaya bolluk getirmiş, bir yandan da savaş içinde karaborsayla biriktirilen sermaye, yatırıma dönüştürülmüştür. Kişi başına gelir 1950-53 arasında

---

⁴⁷⁰ a.g.ç., s. 25-28

⁴⁷¹ Oran:Editör, a.g.e., s. 488

⁴⁷² Avcıoğlu, a.g.e., s. 284

⁴⁷³ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 105

⁴⁷⁴ Oran:Editör, a.g.e., s. 488

⁴⁷⁵ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 105-106

⁴⁷⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s. 285

% 28 artmıştır.⁴⁷⁷ Ancak tarımdaki bu hızlı ve geçici bolluktan, uzun vadeli genel bir fayda sağlanamamıştır.⁴⁷⁸

Dönemin tarımsal gelişmesine asıl damgasını vuran olgu, traktör sayısının hızla artmasına bağlı olarak işlenen toprak miktarının genişlemesidir. Bu gelişme tablodan gözlemlenebilecektir:⁴⁷⁹

Yıllara Göre Başlıca Tarımsal Girdilerin Sayısal Gelişimi

	İşlenen Alan (Bin Hektar)	Traktör Sayısı	Tarımsal Kredi (Milyon TL)
1946	12.664	1.156	113
1947	13.093	1.356	176
1948	13.575	1.556	243
1949	13.900	1.756	236
1950	14.542	9.170	337
1951	15.272	16.585	412
1952	17.361	24.000	646
1953	18.812	31.415	1.067

Ankara'da 1954'te bir Amerikan ortaklığıyla ilk yerli traktör üretimine geçilmesi, büyük ölçüde yurtdışından getirilen parçaların birleştirilmesi biçiminde olmasına karşılık, dönemin tarıma öncelik veren politikasını yansıtması açısından önemlidir.⁴⁸⁰ Tarımda makineleşme, sermaye birikimi Türk tarımını bu dönemde az da olsa kapitalistleşme yoluna sokmuştur.⁴⁸¹

Tarım kesiminin önemli bir değişim sürecine girmesi, başta traktör olmak üzere çağdaş girdi kullanımını artırmış, bu durum öncelikle işlenen alanın genişlemesi ve işgücü fazlasının kentlere akını sonucunu vermiştir. Tarım kesiminde genel olarak iyi yönde sonuçlar, büyük toprak sahiplerinin lehinde olmuştur.⁴⁸² Toplumun tüm kesimlerinin refahını artıran bir gelişme olmamıştır.

⁴⁷⁷ Aynı yer.

⁴⁷⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 193

⁴⁷⁹ DİE, **TİY**, 1968, s. 165, Akt., Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 105-106

⁴⁸⁰ Aynı yer.

⁴⁸¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 305

⁴⁸² Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 108-109

Genişleyen tarım kesiminde yaratılan artığın tarım dışı sektörlere aktarılması süreci, ancak 1955 sonrası dönemde hız kazanmıştır. Tüm bu değişme ve gelişmelere karşılık, tarım kesiminde üretim yapısı önemli ölçüde değişmemiştir. Tarım işletmeleri, esas olarak küçük ölçekli birimlerden oluşmaktaydı.⁴⁸³ Bunun yanında toprak yoğunlaşması ve mevcut veraset sistemi dolayısıyla işletmelerin daha da yetersiz hale gelişi, köylü nüfusu köyden itmekte, bu ise köyden kente göçe sebep olmaktadır.⁴⁸⁴

Türk köylüsünün, bu dönemde, hayatının idamesi için gerekli kalorinin % 80'ini tahıllardan aldığı hatırlanacak olursa, buğdayın Türk insanı için önemi daha iyi kavranabilecektir.⁴⁸⁵ Bu sebeple Marshall Yardımları'nın, buğdayı kapsayan niteliği bizim için daha bir önemli hale gelir. Tarım sektörü içerisinde buğdayla ilgili politikalar bu açıdan irdelenmeye değer önemdedir.

Marshall Planı'nın sonuçları 1952 yılından itibaren buğday ihracatının ithalatı aşmasıyla kendini açığa vurmaya başlamıştır. Ama bu atılım üretimin artırılması yoluyla değil, tüketimin kısılması yoluyla gerçekleşmiştir.⁴⁸⁶

1950'li yılların ortalarına kadar Türkiye, kendi buğdayını üreten ve kalanı da başka ülkelere satan bir ülke konumundadır. Ancak, Amerika'nın genetiğiyle oynanmış üretim projesi olan "sonora" sayesinde buğday üretiminde Amerika ilk sırayı almıştır. Amerikalılar koyacak yer bulamadıkları teknolojik bu buğdayları, kurdukları örgüt (bugünkü adı Uluslararası Açlık Örgütü) yardımıyla, Marshall Planı'na dahil ederek, dağıtma yoluna gitmişlerdir. Marshall Planı ile ülkemize bedava buğday, bunun yanında çocuklara süt tozu, peynir ve beraberinde "çocuk felci", "yardım" olarak gelmiştir.⁴⁸⁷

Türkiye'ye gönderilen bedava buğday, görünüm olarak sadece yardım olarak biliniyordu. Ama Amerikan tutumu daha sonraları anlaşılmıştır. Sonuç olarak, Amerika'nın Marshall Planı ile ortaya koyduğu yepyeni strateji, ülkemizde de hedefine ulaşmıştır. Türkiye köylüsü, tüm stoklar Amerikan yardımı ile dolduğundan artık üretemez duruma düşmüştür.⁴⁸⁸ 1950'li yıllardan sonra başlayan tarım sektörü

---

⁴⁸³ a.g.e., s. 107

⁴⁸⁴ Avcıoğlu, a.g.e., s. 288

⁴⁸⁵ Yerasimos, a.g.e., s. 199

⁴⁸⁶ Aynı yer.

⁴⁸⁷ Dal, a.g.m., s. 6

⁴⁸⁸ Yerasimos, a.g.e., s. 196

işsizliği 60'lı yıllara gelindiğinde had safhaya ulaşmış, tarımsal alanlardan kent varoşlarına akınlar başlamıştır. Bu hızlı göç, daha sonraki yıllarda Türkiye'nin kaderini önceden çizmiş ve toplumsal alanda çöküşü olmuştur. Amerikan buğdayları tükenince dışarıdan ithal edilen buğdayların ekmeğine Türkiye çaresiz razı olmuştur. Köylüler, kent sayılamayacak şehirlerin sınırlarında derme çatma konutlarda yaşamaya başlamıştır.⁴⁸⁹

Marshall Yardımları şu sonucu sağlamıştır: Daha 1956 yılında Amerika'dan ithal edilen buğday miktarı 600 bin tondur. O tarihten beri Türkiye, amerikan buğdayına muhtaç durumdadır ve bu buğdayın bedeli olarak Türkiye tarafından Merkez Bankası'na yatırılan para, Amerikan işletmelerinin Türkiye'de yaptıkları yatırımların mali kaynağını sağlamıştır. Yerasimos'a göre tarım yoluyla kalkınma modeli, sadece emperyalizme ve yerli burjuvaziye yaramıştır.⁴⁹⁰

Sonuçta tarımda üretim düşüşüne bağlı olarak ihracatın da hızla düşüşüne yol açmıştır. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak da Batı Avrupa'nın sanayi ülkelerine Türkiye'den göç eden insanların sayısı her yıl artmıştır. Öte yandan kişi başına ortalama gelir 1957'de 250 dolar iken 1965'de 190 dolara inmiştir. Üretim artışı, yılda % 3 oranında artan nüfusu karşılayamaz olmuştur. 1945 yılında ise çıkarılan ve toprakta bir ölçüde özel mülkiyeti sınırlayan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bu dönemde uygulanamamıştır, toprakların % 80'i nüfusun 17.2 'sine aittir.⁴⁹¹

Tarımsal tekniklerin öğrenilmesi amacıyla Marshall Planı kapsamında personel Amerika'ya eğitime gönderilmiş, yine bu dönemde Amerika'dan tohumluk getirilmiştir.⁴⁹²

Tarımın modernleşmesi, esas itibariyle sanayileşmeye bağlıdır. Sanayileşme ise geniş ölçüde tarımda yaratılan ekonomik fazlanın sanayie yatırılması ile sağlanacaktır. Gelişmiş ülkelerde yapılan budur. Ama Türkiye'nin bu dönemde yaptığı bunun tam tersiydi.⁴⁹³

Amerika, II. Dünya Savaşı sonrası silah üreten fabrikalarını, traktör üreten fabrikalara çevirmiş, hızlı şekilde bir anda traktör bolluğu oluşmuştu. Bu traktörler,

---

⁴⁸⁹ Dal, **a.g.m.**, s. 6

⁴⁹⁰ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 202

⁴⁹¹ Dal, **a.g.m.**, s. 6

⁴⁹² Devlet Bakanlığı I. Daire Başkanlığı, **a.g.ç.**, s. 14-16

⁴⁹³ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 316

Marshall Yardımı çerçevesinde Türkiye'ye de verilmiştir. Ama devlete hibe olarak verilen traktörler, vatandaşa uzun vadeli kredi karşılığı, borç karşılığı satılmıştır. Zamanla borçlarını ödeyemez hale gelen üreticiler, tarımda işlerin iyi gitmemesi sebebiyle borçlarını ödeyemez hale gelmiş, sonucunda da üreticiler sahip oldukları toprakları borçlarını ödemek için ellerinden çıkartmak zorunda kalmışlardır. Bu işsizliğe, göç ve gecekondulaşmaya sebep olmuştur.⁴⁹⁴

Tarım etken ekonomiye sahip Türkiye'nin, Marshall Yardımları'nın üretimi bitiren sonuçları; işsizliğe, göçe ve kentlerde önlenemez sorunlara yol açmıştır. Tarımı destekleyip, sanayi üretimini engelleyici öneriler getiren yardımlar Türkiye'nin tarımsal üretimini bitirmekle kalmamış, kırlardan kentlere taşınan bir çok sorun yaratmıştır. Tarıma dönük ekonomi politikasının iflası ise kendisini yine sanayi alanında göstermeyecek, hizmet sektörünün genişlemesine yol açacaktır. Sanayi üretimi artmadan hizmetlerin genişlemesi ise yeni sorunlar doğurmuştur.

Genel olarak, tarım yoluyla ve dış yardımla kalkınmanın imkansızlığını Türkiye örneği çok iyi yansıtmıştır. Bu dönemin en temel özelliği, ileri vadede girilen darboğazdan çıkmak ve ekonomiye hız vermek amacıyla yeni yardımlar alabilmek ve yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için mümkün olan her türlü teminatı sunmaya hazır bir ortam yaratılmış olmasıdır.⁴⁹⁵

ii. Sanayi

Sanayi kesimi, Marshall Yardımları'nın etkisiyle oluşan tarımsal değişime ve plansız kentleşmeye bağlı olarak iç pazarın genişlemesi sonucu canlılık kazanmıştır. Dönemin temel özelliği, sınai üretimde dışalım yerine yerli üretim (ithal ikameci) türü sanayileşmenin birinci aşamasının, temel ya da dayanıksız tüketim mallarının yerli üretimi sürecinin tamamlanmasıdır.⁴⁹⁶

Bu dönemde bir yandan kamu sanayi üretiminin artırılması zorunluluğu doğmuş, diğer yandan ve daha önemli olarak özel sanayi bu doğrultuda hızla gelişmiştir. Dönem, bir nevi özel sanayiye geçiş dönemi sayılabilir.⁴⁹⁷

---

⁴⁹⁴ Dal, **a.g.m.**, s. 7

⁴⁹⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 199-205

⁴⁹⁶ **a.g.e.**, s. 207

⁴⁹⁷ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 109

1950 Mayıs'ında liberalizm söylemleriyle iktidara gelen DP, Cumhuriyeti ayağa kaldıran devlet fabrikalarını satacağı vaadiyle işe koyulmuştur. 1954 yılına kadar da DP, Amerika'nın uygun gördüğü tarıma öncelik vererek, yerli-yabancı özel teşebbüsü geliştirici bir ekonomi politikası izlemiştir.⁴⁹⁸ Bu dönemde devlet teşebbüslerinin sayısı, vaatlere aykırı olarak iki katına çıkarılmıştır.⁴⁹⁹

Bu dönemde ağırlıklı olarak Amerikalı uzmanların da isteğiyle, devletçi teşebbüs yerine özel sermayenin desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Çıkarılan yasalar, alınan kararlar bu amaca hizmet etmek amaçlıdır.⁵⁰⁰ Örneğin, 18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun çıkarılmasıyla Türkiye'de sanayinin harekete geçirilmesi ve teşviki amaçlanmıştır. Ancak yabancı sermayeye çok şey vaat edilmesine rağmen, yabancı sermaye 1960 yılına kadar çok az sermaye getirmiş, hatta getirdiğinden daha fazlasını döviz olarak ülke dışına götürmüştür.⁵⁰¹

Çıkarılan bu yasayla, Türkiye'de yabancı yatırımların uygulamada sınırlanmayacağı, karın yatırılan para üzerinden yurt dışına çıkarılabileceği, yabancı sermaye yatırımları ile bunlardan alınacak karların güvenliğinin garanti edileceği, yabancılara vatandaşlarla eşit haklar tanınacağı öngörülmüştür.⁵⁰²

Yabancı sermaye, özellikle Amerikan sermayesi Türk sanayisini Batı ülkelerinin bir tarım-hammadde türevi olarak tutmak istemiştir. Bu tutum sanayiye sermaye yatırımlarının sınırlanması ve ülkenin sanayileşmesinden vazgeçilmesi yolunda hükümete sürekli yapılan önerilerde yansımaları bulmuştur.⁵⁰³

Türkiye'de ekonominin evrimini bu yasa değil daha çok ithalattaki kısıtlamalar sağlamıştır. Dış ticaret açığının fazlalaşmasına çare olarak düşünülen ithalat kısıtlamaları, tüketim maddeleri bakımından dahi dışarıya bağımlılaştıran Türkiye'de karaborsacılığa ve uzun kuyruklara yol açmıştır.⁵⁰⁴

Marshall Planı'nın uygun gördüğü politikaların bir gereği olarak, 1950'de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş, bununla, az gelişmiş ülkeler için oluşturulan sanayileşme yaklaşımının gereği olarak, özel sanayiye iç ve dış kredi

---

⁴⁹⁸ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 320-321

⁴⁹⁹ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 206

⁵⁰⁰ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 325

⁵⁰¹ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 205-214

⁵⁰² N. Y. Rozaliyev, **a.g.e.**, s. 303

⁵⁰³ **a.g.e.**, s. 305

⁵⁰⁴ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 211-212

sağlanması amaçlanmıştır.⁵⁰⁵ Bu politika DP'nin kökeni olarak dayandığı büyük arazi sahipleri ile şehir burjuvazisinin güçlendirilmesi amacıyla başlatılmış, her mahallede milyonerler yaratılması hedefine biraz daha yaklaşmıştır. Kredilerin aktarıldığı en karlı sektör olan tarımdan ise yine üreticiler değil, büyük arazi sahipleri karlı çıkmıştır.⁵⁰⁶

Bankanın işlem yaptığı temel sermayeler, Dünya Bankası ve Marshall Planı'nın karşılık fonundan kredi olarak alınmıştır. Türkiye'nin Dünya Bankası ile ve aynı şekilde Marshall Yardımları'nın kullanılmasını gözlemleyen Amerikan tarafı temsilcileriyle sözleşmesine uygun olarak bankanın esas kredi tutarları, hafif sanayiye, tekstil, besin ve ağaç işleri v.b. sanayiye yöneltilmiştir. Türkiye ekonomisinde yabancı sermaye politikasının, sanayinin toplu kalkınmasına engel olmak biçimindeki emperyalist içeriği ise burada belirlemiştir.⁵⁰⁷

Dönem boyunca sanayinin gelişmesine katkıda bulunan bir başka etmen, altyapı olanaklarının, özellikle ulaştırma, enerji ve haberleşme alanındaki gelişmelerin sağladığı dışsal ekonomilerdir. Bu dönemde kamu ekonomik genişlemesinin nedenlerinden birincisi, özellikle dönemin ikinci yarısında, özel kesime dayalı genişleyen iç talebi karşılayacak ölçüde gelişmemesi sonucu artan sınai ürün tüketiminin karşılanmak istenmesidir. Hükümet bu durumda, doğrudan ve hızlı çözümü var olan kamu kesimine öncelik vermekte bulunmuştur.⁵⁰⁸

Özetle, kısa dönemli ekonomik zorunluluklar, daha doğrusu sunum ya da arz yetersizlikleri, kamu kesimine öncelik verilmesine yol açmıştır. İkinci neden de, kamu kesiminin özel kesimin geliştirilmesine olabilecek katkısıdır. Çünkü özel sektör bu dönemde hala güçsüzdür ve desteklenmesi gerekmektedir. Bunun dışında dönemin siyasal ve toplumsal gelişmeleri, örneğin hızlı kentleşmeden doğan iş bulma isteği, yükselen diğer toplumsal istemler de kamu kesiminin genişletilmesini gerekli kılmıştır.⁵⁰⁹

Türkiye için egemen ekonomik faaliyet olan tarımın evrimi, dolaylı veya doğrudan tarım sektörüne bağlı olan sanayinin evrimini etkilemiştir. Sanayi sektöründeki hızlı gelişme tarımdaki gelişmeyle ilişkili olduğundan Marshall

---

⁵⁰⁵ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 109-111

⁵⁰⁶ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 205-215

⁵⁰⁷ Rozaliyev, **a.g.e.**, s. 297

⁵⁰⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 205-215

⁵⁰⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s. 93-95

Yardımları'nın tarım politikasındaki başarısızlığı otomatik olarak sanayi kesimini de etkilemiştir.⁵¹⁰

Tarım kesimindeki başarısızlık, sanayileşme teşebbüsünde de aynı sebep yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Yerasimos'a göre bu sebep, mevcut sosyo-ekonomik yapılara dayandırılarak yabancı yatırımla hızlı bir kalkınmayı yaratmanın imkansızlığıdır.⁵¹¹ Marshall Yardımları Türkiye'nin kalkınmasında inisiyatif almasını, kendi üretimini gerçekleştirmesini önlemiş, ekonomik alanda dışarıya bağımlılığını sağlamıştır.

Amerika'nın üretimi değil de tüketimi artırmaya dönük yardımları dışa bağımlılıkla birlikte Türk dış ticaret açığının artmasına sebep olmuştur. Zafer Gazetesi yazarı Mümtaz Faik Fenik'in yazdıklarına bakarak dönemin üretim yapısını ve nasıl bir çıkmaz içinde olduğunu anlayabiliriz.⁵¹² "...Pamuğu biz ekeriz, toplarız, fakat İtalyan basması piyasada Türk basmasından daha ucuzdur. Harp zamanında herkes yerli çorap giyiyordu, şimdi erkek çoraplarında bile Amerikan malları piyasayı istila etmiştir. Önemli bir döviz kaynağı olan kömür cevheri Türkiye'de toprak sathına yakın olduğu ve işlenmesi kolay olduğu halde Zonguldak Havzası bu sene 19 milyon lira zarar ediyor..."

Kısa sürede sağlanan gümrük indirimleriyle, Amerika'dan yapılan ithalatın da geliştirilmesiyle elektronik eşyadan arabaya, makyaj malzemesinden bebek mamasına kadar çok çeşitli ürünler Türkiye'ye getirilmiş, malzemelerin kalitesini belirtmek için de "ABD Malı" oldukları vurgulanmıştır. Büyükşehirlerdeki toplu taşıma araçları Amerika'dan getirilmiş, İşadamları her çeşit Amerikan malını Türkiye'ye getirmek için girişimlerini artırmışlar, bu sayede de Türkiye'de Amerikan mallarının kullanımı yaygınlaşmıştır.⁵¹³

Türkiye'nin iktisadi kalkınmasında basamak teşkil edecek olan zirai ve sınaî gelişmeler için göz önünde tutulması gerekli önemli noktalardan biri de memlekette özellikle iş bilen teknik elemanların olmayışıdır. Marshall Yardımları ile bunların yetiştirilmesine çalışılacağı hükümetçe dillendirilmiştir.⁵¹⁴ Ancak Marshall

---

⁵¹⁰ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 213

⁵¹¹ **a.g.e.**, s. 214

⁵¹² Zafer Gazetesi, 13 Aralık 1949

⁵¹³ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004, s. 56-187

⁵¹⁴ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 6

Yardımları'yla ve bunun doğrultusunda hazırlanan kalkınma planının tarıma verdikleri önem, sanayi üretimi yanında, bunun her türlü alt-sektörünü de vurmuştur.

Türkiye yer altı zenginlikleri olan bir ülkedir. Böyle olmasına rağmen bu servetler değerlendirilememiştir. Amerikalı uzmanlar da ağırlıklı olarak bu alana eğilmiş ve bu servetlerin Marshall Yardımları'nın katkısı ile değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir.⁵¹⁵

İncelenen dönemde, madenciliğin geliştirilmesine özel bir önem verildiği söylenemez. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun ardından çıkarılan, 7 Mart 1954 tarihli Petrol Kanunu'yla Türkiye'nin petrol arama ve işletme hakkından feragat etmesi anlaşılır gibi değildir.⁵¹⁶ Ayrıca Shell, Mobil gibi şirketlerle Türkiye aynı hukuki statüde kabul edilmiştir bu yasayla. Üretime başlanmasına, yabancı sermayenin de katkısıyla, ham petrol üretiminde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) kurulması ile olmuştur. Marshall Yardımları kapsamında bu alana kaynak aktarılmıştır, ancak bu hamle ülkenin kalkınmasına çok bir katkı sağlamamıştır.⁵¹⁷

Bu dönemde tarımın yanında özel bir öncelik verilen alan da enerjidir.⁵¹⁸ Madencilik hedefi; üretimi artırmak, öncelikle ülkenin ihtiyaçlarını karşılar hale getirmek, daha sonra Avrupa'nın kalkınmasına yardımcı olmaktı. Bu hedefe ulaşmak için tek tek hangi işlemlerin yapılacağı belirlenmiştir Amerikalı uzmanlarca.⁵¹⁹

Dışa bağımlılık döneminin önemli bir özelliği, kredi ya da yardım antlaşmalarının şarta bağlanması ve bu şartın her zaman üretimden durmayı içermesidir. Yaptırım ya da yardım adı ve biçimi ne olursa olsun yabancılardan gelen isteklerin tümü, Türkiye'de üretimi, özellikle de sanayi üretimini önlemeye yöneliktir. Türkiye sivil havacılık yatırımlarını genişletme, Sivas'ta dizel motor fabrikası kurma, nitelikli çelik üretimine hazırlanırken kabul edilen Thornburg Raporu nedeniyle bunların tümünden bir anda vazgeçilmiştir.⁵²⁰

Özetle Marshall Yardımları'nın Türkiye'nin sanayileşmemesi için önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Sadece borçların ödenmesi için her yıl 100 milyon

---

⁵¹⁵ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 52

⁵¹⁶ Rozaliyev, **a.g.e.**, s. 305

⁵¹⁷ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 215-216

⁵¹⁸ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 114

⁵¹⁹ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 56-63

⁵²⁰ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 132-133

dolar harcamak zorunda kalan Türkiye’de Marshall Yardımları’nın yarattığı sonuç, 1960 Mayısında iktidara gelen Cemal Gürsel’in, hazinede herhangi bir olanağın bulunmadığını belirtmesidir.⁵²¹

Marshall Yardımları’nın üzerine eğildiği ve içeride DP’nin dayandığı tarım sektörü, 1953 yılından itibaren desteklenmemeye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren dünya piyasalarında tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi ile hükümetin desteğini bu alandan çekmesi sonucunda tarım kredilerinde büyük bir azalma görülmüştür. Durum böyle olunca da tarım sektöründe birikmiş olan servetler hizmet sektörüne kaymıştır.⁵²² Çünkü sermaye için önemli olan, kar edebileceği risksiz alanlarda bulunmaktır. Hizmet sektörü bu tarihten itibaren gelişim göstermiştir.

iii. Hizmetler

Marshall Yardımları doğrultusunda oluşturulan iç düzende dikkat çeken nokta, sanayinin yok sayılarak tarıma ağırlık verilmesi, ancak sadece tarımdan beklenen sonuçların alınamamasıyla da, ekonomik sıkıntıların kronikleşmesiydi. Sanayi üretiminin olgunlaşmadan hizmet kesimlerinin hızla genişlemesi ve bu sektörün ekonominin gelir yaratma açısından tarımı da geride bırakarak bir numaralı kesimi durumuna gelmesi dönemin önemli bir gelişmesidir.⁵²³

Kırsal kesimden kentlere nüfus akımının diğer etmenlerle de birleşerek oluşturduğu bu hizmetleşme süreci, dönemin ekonomik gelişmesinin belirleyici niteliği olmuş ve toplumsal ve siyasal gelişmelere de giderek artan oranda damgasını vurmuştur. Başta karayolu ulaştırması, konut yapımı ve ticaret olmak üzere tüm hizmet kesimleri bu dönemde hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Yerasimos’a göre bunun sebebi, ekonominin kapitalistleşme sürecine girmesidir.⁵²⁴

Türkiye’de hizmet kesimi bir bütün olarak diğer kesimlerden ve ulusal gelirden daha fazla büyümüştür. Hizmet sektörünün içerisinde ulaşım önemli bir yer tutmaktadır.

---

⁵²¹ Rozaliyev, **a.g.e.**, s. 306

⁵²² Yerasimos, **a.g.e.**, s. 215

⁵²³ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 115

⁵²⁴ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 177-179

Çalışmamızda önemli bir kesiti oluşturan bu konuya, Marshall Yardımlarıyla Amerikalı uzmanların da özel önem verdiği bilinir. Bir ülkenin kalkınması, ulaşım politikası ile yakından ilgilidir. Bu açıdan, Marshall Yardımları ile ulaşım politikasının temelini karayollarına verilmesi sonucunda, genç Cumhuriyet'in yaşam dayanağı saydığı demiryolu ulaşımcılığı modeli terkedilmiş, Amerikalı uzmanların planlaması ve gözetiminde hummalı bir karayolu çalışmasına başlanılmıştır.⁵²⁵

Türkiye'nin tarım ağırlıklı ekonomiye sahip olmasına rağmen, bu alandan aldığı gelirin düşüklüğü, ülkenin bir çok kesiminde ziraatın modern tekniklerle yapılmaması ve üretimin iktisadi esaslara göre yapılmasına imkan verecek olan ulaşım araçlarının eksikliği idi. Ekonomi bir bütün olduğundan, tarımsal üretimin artırılmasının ve madenciliğin geliştirilmesinin yolu yeterli bir ulaşım ağına sahip olmaktan geçiyordu. Türkiye'nin ulaşım ağı diğer ülkelere göre oldukça kıtı.⁵²⁶

Bu sorunları aşmanın yolu ise, kalkınmada bütüncü bir yaklaşımla ulaşım politikası oluşturmaktı. Ulaşım politikasını, demiryolları üzerine kuran Mustafa Kemal, neredeyse tüm dünyada kabul gören bu politikayı başarıyla uygulamıştı. Ancak, kendisinden sonraki idareciler, bu duruma oldukça kayıtsız kalmışlardır.

Marshall Planı'yla Türkiye için demiryolları tümüyle bir yana bırakılmıştır. Mustafa Kemal'in, "Her memleketin hayat damarlarını teşkil eder" diyerek verdiği önemi gösterdiği ve ulaşımda kalkınmanın temelini oluşturan demiryolları politikası terkedilmiş, karayolları politikasına teslim olunmuştur.⁵²⁷

Genel kabul gören bir ulaşım şekli olan (maliyet, güvenilir olma v.b.) demiryolculuğu, gelişmekte olan Türkiye için dayanılması gereken ulaşım politikası olması lazımken ve bu ulaşım şekli daha uzun ömürlü iken, (hala Türkiye'nin 1800'lü yıllarda yapılan demiryollarını kullandığını düşünürsek) böyle olmamış, Marshall Planı gereğince Türkiye'de bir yol ıslah programı düzenlenmiş ve Amerika'dan yol malzemesi teminine gidilmiştir. Bunun gereği olarak da hızla yol yapım makineleri getirilmiş, malzeme, yakıt v.b. tüm araçlar için Amerika'dan yardım alınmıştır.⁵²⁸

---

⁵²⁵ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 381-382

⁵²⁶ Manioğlu, **a.g.ç.**, s. 31

⁵²⁷ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 271

⁵²⁸ Devlet Bakanlığı I. Daire Başkanlığı, **a.g.ç.**, s. 17

Öneriler ve telkinlerle karayolları, bu dönemde özel önem verilerek, kamu girişimi sayesinde ve dış teknik yardımlar da kullanılarak geliştirilmiştir.⁵²⁹ Bu yatırımlar sonucu, her mevsim kullanılabilen, sert yüzeyli yolların uzunluğu, 1950’de 1700 km.den, 1955’te 3500 km.ye ve 1965’te 10.750 km.ye ulaşmıştır. Aynı dönemde, devlet karayollarının toplam uzunluğu 24 bin km.den yaklaşık 35 bin km.ye çıkmıştır. Dönem boyunca sadece 224 km. demiryolu yapıyla, demiryolu uzunluğu 7895 km.ye ulaşmıştır.⁵³⁰

Karayollarına önem verilmesi, var olan ulaşım düzeniyle bağıntılı yürütülmemiş, dengesiz bir gelişme göstermiştir. Ulaşım yapısında beliren bu dengesizlik, yalnız bu kesimde kaynak kullanımı açısından değil, genel olarak ekonomik ve toplumsal gelişme, iç göçler, bölgesel gelişme açılarından da yeni sorunları ve olanakları beraberinde getirmiştir. Karayollarına, diğer ulaşım olanaklarıyla bağıntılı olmayan, uyumsuz ve eşgüdümsüz bir biçimde önem verilmesi, kendi içinde, kaynakların verimsiz kullanılmasına örnektir. Bir kent ya da yerleşme birimini diğerlerine bağlayan demiryolu varsa, karayolunun bunu tamamlayıcı bir biçimde yapılması, daha etken kaynak kullanımını sağlayabilirdi.⁵³¹

Karayollarına, diğer ulaşım türlerini bir yana bırakarak daha fazla yatırım yapılmasının, ekonominin diğer sektörlerine ve toplumsal yapıya olan etkisi oldukça fazla olmuştur. Bu durum, yalnız otomotiv ürünlerinin pazar olanaklarının bir boyutu olduğundan değil, bakım, onarım ve benzeri hizmetlerin yaygınlaşması, yedek parça, yakıt gereksinimleri, ekonomik gelişmeyi uzun dönemde etkileyici niteliktedir. Bu tercihin doğrudan bir uzantısı da, ulaşımında özel otomobil kullanımını ve bu yöndeki istemi artırmasıdır. Bu süreçte demiryolu, deniz yolu ve özellikle kent içlerinde yer altı raylı toplu ulaşımına önem verilmemesi, yalnız ekonomik değil, toplumsal sorunlar da yaratmıştır. Özellikle büyük kentlerde yaşanan trafik tıkanıklığı ve bunun neden olduğu kayıplar; yaya yollarının park yeri yapılması, ulaşım düzensizliğinin bugüne yansıyan sonuçlarıdır.⁵³²

---

⁵²⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı-Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İst. Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul, 2004, s. 443

⁵³⁰ DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, s. 412, Akt., Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 116

⁵³¹ **a.g.e.**, s. 117-118

⁵³² Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 445-447

Amerikalılar nasıl Milli Eğitim Bakanlığı içinde adeta karargah kurmuşlarsa, aynı şeyi Bayındırlık Bakanlığı'nda da yapmışlardır. Amerika'nın Türkiye'nin ulaşım politikasını demiryollarından karayollarına çevirmesinin nedeninin askeri amaç taşıyan yönünün pek de önemli olmadığını yaşadığımız yıllar bize göstermiştir. Ancak bu arada, demiryollarının kendi haline bırakılıp, buna karşılık karayolu yapımına ağırlık verilmesinin sonuçlarını da yaşadık tüm ülke olarak. Bir kere, karayolunda ulaşımı sağlayacak araçları kendisi üretmeyecek olan Türkiye, bunları Amerika'dan alacaktı.⁵³³

Bu araçların lastiğinden yedek parçasına kadar her parçası yine dışarıdan getirilecekti. Öte yandan yakıtını dışardan sağlayacak olan Türkiye, dövizini her gün artan bir biçimde petrole yatıracaktı. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye giren petrolle çalışan makinelerin mevcudu yükselmiştir.⁵³⁴

Amerika bu açıdan yeni bir pazar kazanmış oluyordu. Ama her şeyden önemlisi ülke ulaşımı, bu nedenlerle dışa bağımlı duruma getiriliyordu.⁵³⁵ 1979 Petrol Krizi yüzünden benzin istasyonları önünde yüzlerce araçtan oluşan kuyrukların nedeni buydu. Bu durumun bir yan sonucu da toplu taşımacılığın ülkemizde gelişmemesi olmuştur. Bunun ekonomik maliyeti ise çok yüksektir. Yine trafik kazaları ayrı bir sorundur bugüne yansıyan.⁵³⁶

Yine Amerikalı uzmanların raporlarıyla, karayolu ulaşımından sonra en çok havayollarına (uçak, havaalanı v.b.) önem verilmiştir. Marshall Yardımları, Türkiye'nin ürettiği fazlanın denizyolu ile Avrupa ülkelerine ulaştırılması için limanlara da ağırlık vermiştir bu dönemde. Liman yapımı ya da var olanların iyileştirilmesi yoluna gidilmiştir. Türkiye bu dönemde gemi alımı da yapmıştır.⁵³⁷ Bu gibi politikaların hepsinin ortak amacı, Batı ile gerek askeri gerekse de ekonomik bağın her şekliyle hızla sağlanmasıydı.

Üretime dayanmayan bir ekonomide tüketimin ve hizmetlerin genişlemesinin Türkiye için yansması bağımlılaştırma şeklinde olmuştur. Türkiye ekonomisiyle bağımlılaştığı Batı'ya, hizmetsel alanın ana damarı olan bankacılık ve sigortacılık alanında da bağımlı kalmıştır. Finansal sermayenin uluslararasılaşmasıyla Türkiye'de

---

⁵³³ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 383-385

⁵³⁴ Devlet Bakanlığı I. Daire Başkanlığı, **a.g.ç.**, s. 44

⁵³⁵ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 442-443

⁵³⁶ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 381-384

⁵³⁷ Devlet Bakanlığı I. Daire Başkanlığı, **a.g.ç.**, s. 23

de yer arayan sermaye, en büyük ve risksiz karını hizmet sektöründen elde etmiştir. Bu anlamda bu alanın gelişmesi Marshall Yardımları, arkasından ise IMF ve Dünya Bankası'na önerilmiştir. Asıl etkiler ise 1970'li yılların başından itibaren ortaya çıkmıştır.⁵³⁸

Marshall Planı doğrultusunda uzman raporlarının sanayiye dışlayıcı telkinleri Türkiye'nin sermaye üretici niteliğe kavuşmasını önlemiştir. Dış krediye ihtiyaç duyumunun süreklileşmesi ise, Türkiye'nin çoğu alanda inisiyatif geliştirememesine sebep olmuştur. Uluslararası sermayeyi ülke içine çekme amaçlı düzenlemeler hizmetler sektörünün gelişmesini sağlamış, asıl amacı kar etmek olan sermayenin riskli ve zaman alıcı alanlara (sanayi v.b.) değil, hizmet sektörüne ilgisi uzun vadede Türkiye'ye fayda getirmeyen bir sonuç doğurmuştur.

iv. Ticaret

Türkiye, Truman Doktrini'nin uygulamaya konulmasından sonra ve Marshall Planı açıklanınca bir çok Amerikalı uzmanın akınına uğramıştır. Bu uzmanların üzerinde durdukları ilk konu, daha doğrusu Amerikan yardımından yararlanabilmek için gerekli gördükleri ilk koşul, özellikle dış ticarete serbest piyasa koşulları bulunmadığı için bunun sağlanması ve özel sektörün önünün açılması, devletçilikten dönülmesiydi.⁵³⁹

Amerikalı uzmanların ve üyesi bulunulan OEEC'nin önerileri doğrultusunda ve ülke içinde savaş zenginleri ve ticaret burjuvazisinin de girişimleri ve DP'nin destekleriyle yeni politikalara yönelme olmuştur.⁵⁴⁰ 1948 yılının Eylül ayında İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla devletçiliğin terki gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁴¹

Türkiye'de ticaret, ağırlıklı olarak dış ticaretin bu dönüşümü üzerine şekillenmiştir. Ticaret, Marshall Yardımları'nın hedeflediği şekilde, uluslararası piyasanın serbestleştirilmesi (dış amaç) koşuluyla ve merkezi ekonomilerin

⁵³⁸ Rockefeller'den Eisenhower'e Yazılan Gizli Mektup, www.antimai.org(Erişim Tarihi:02.03.2007)

⁵³⁹ Yalçın Acar, **Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar**, 1923-1963, 5. Basım, Vipaş A.Ş. Yayınevi, Bursa, 1999, s. 55

⁵⁴⁰ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 375

⁵⁴¹ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, İmaj Yayınları, Ankara, 1999, s. 105-112

zayıflatılması (iç amaç) politikalarıyla gelişme imkanı bulmuştur. Özellikle bu dönemde Türkiye ticareti, dış ticaretin önemli oranda etkisinde kalmıştır.

Uluslararası alanda telkin edilen politikalarla dış ticarete diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de liberalizasyona gidilme hızında artış olmuştur. Bu ise yüksek gelir gruplarının gelirinin hızla arttığı ve ithalatın çok cazip olduğu bir ortamda uygulandığı için, kısa bir süre sonra aşırı ithalata ve döviz sıkıntısına yol açmıştır. Sonuç, 1950’de 62 milyon lira olan dış ticaret açığının, 1951’de 246 milyona ve 1952’de 540 milyona yükselmesidir. Sonucunda ise, enflasyonla birlikte, dış ticarete serbesti politikası, ağır hasarlara yol açmıştır.⁵⁴²

Bu politika değişikliğinin gerekleri, teker teker yerine getirilmeye başlanmıştır. 1947 yılı başından itibaren Tekel’e getirilecek bazı sınırlandırmalarla örneğin bazı malların Tekel’den çıkarılması ve Tekel’in perakende satış yapmasına son verilmesi ile başlayan devletçilikten geri dönüş, Amerikan destekli, Amerikan mallarını alıp satan, sırtını Amerika’ya dayamış özel sektörün hızla gelişmesine neden olmuştur.⁵⁴³

Bu tarihten itibaren, ekonomi politikasındaki köklü değişim ve bunun uygulanmasına bağlı olarak dış ticaret, etkinlik kazanmıştır. Ancak, hızlı kentleşme ve artan gelir, iç pazarı genişlettiğinden dışsatım konusu malların yerli tüketimi de artmıştır. Ama dışsatımı asıl sınırlayan etmen, dış talep koşullarının giderek olumsuz yönde gelişmesi olmuştur. Dış satım, bilindiği gibi geleneksel tarım ürünlerine dayanmaktaydı. Bunların dış talep esnekliğinin, sınai ürünlere göre daha düşük olduğu bilinmektedir. Sonuçta ekonomi, dışalım talebinin hızla artması ve dışsatımın aynı ölçüde artırılamaması sürecine girmiştir.⁵⁴⁴

İzlenen ekonomi politikasına bağlı olarak, dış ekonomik ilişkilerde önceki dönemlerden çok farklı bir yaklaşıma tanıklık edilmiştir. Dönemin dış ticaret uygulaması, serbesti üzerine kurulmuştur.⁵⁴⁵ Özellikle üretim ve hizmet sunumunun dışalığa daha bağımlı duruma gelmesi, dış ticaret ile ekonomik gelişme arasında birebir bir ilişkiye yol açmıştır. Dönem sırasında biriken borçlar, ekonomiye ayrı bir yük getirmiş, dönem boyunca daha fazla dış kaynak kullanılması dönemlik üretim ve

---

⁵⁴² Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 322

⁵⁴³ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 375-376

⁵⁴⁴ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 121

⁵⁴⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 278-283

gelir artışına sebep olmuştur. Ancak, ekonominin dış kaynakların varlığına daha duyarlı ya da bağımlı duruma gelmesi, özellikle üretimin dış kaynak sağlanması koşuluna bağlanması bu dönemin temel özelliklerindedir.⁵⁴⁶

Tüm bu politika değişikliğinin sonucunda, ekonomi, liberalleşme ve tarımsal üretim tavsiye eden dış ülkelere gittikçe daha bağımlı hale gelmiş, ithalat ihracata oranla daha çok artmıştır. Bu süreç, 1952'den sonra tarımda üretimin düşmesi ve dış kredi kaynaklarının azalması, dış ticaretin yapılamamasına sebep olmuştur. Sonuçta, dış ticaret gittikçe azalmıştır.⁵⁴⁷ IMF ile ilişkiler bozulmuş ve etkisi bugüne kadar gelen IMF önerileri ile ülke yönetilmeye başlanmıştır.⁵⁴⁸

Sonuçta hükümet, IMF'ye ilk Niyet Mektubu'nu 4 Ağustos 1958'de vermiş, bugün ise hala vermeye devam etmektedir. Bunlar ise sonuç olarak tüm ülkeyi ve üzerinde yaşayanları ekonomik-sosyal-maliye politikaları ile büyük oranda etkilemiştir. IMF reçeteleri denilen klasikleşmiş önlem paketleri, halkın alıştırıldığı bir niteliğe kavuşmuştur bugün.⁵⁴⁹

Bu yıllardan itibaren, yine Amerikalıların tavsiyesi ile girişilen başka bir teşebbüs, liberalizasyon kökenli olan, yabancı sermaye ve petrol kanunlarının çıkarılmasıdır. 1954 yılında hükümet, dünyanın en liberal Yabancı Sermaye Kanunu'nu çıkarmıştır. Kanununun 10. maddesinde Türkiye, “yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve imtiyazlardan yabancı teşebbüsleri de yararlandırmayı” kabul etmiştir.⁵⁵⁰ Siyasilerce ticaret ve tarımı yabancı sermaye yapsın görüşü savunulmuştur bu dönemde. Muhalefet, çıkarılan yasalara (yabancı sermayeyi teşvik ve petrol yasası) karşı, kapitülasyon nitelemesi yapmıştır⁵⁵¹

Bu tabloda görünen, savaş sonundan itibaren Türkiye'nin dış ticaretinde Amerika'nın en önemli pozisyonda olduğudur.⁵⁵²

---

⁵⁴⁶ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 123

⁵⁴⁷ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 489

⁵⁴⁸ Gürsel, **a.g.e.**, s. 495-496

⁵⁴⁹ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 490

⁵⁵⁰ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 323-324

⁵⁵¹ **a.g.e.**, s. 325-327

⁵⁵² DİE, **İstatistik Göstergeler** (1923-1998), Akt. Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 124

1945-1951 Döneminde Bazı Ülkelerle Türkiye'nin Dış Ticaret Payları

Yıllar	ABD		Almanya		Fransa		İngiltere	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1945	43.8	17.6	-	0.6	1.4	0	14.9	23.3
1946	21.5	31.2	0	0	4.5	0.7	15.8	18.9
1947	23.6	33.2	0.2	0.2	4.5	2.3	16.4	12.6
1948	21.7	23.2	3.8	0.7	5.7	4.2	24.3	6.4
1949	14.3	20.2	16.1	3.9	5.2	5.5	17.2	1.6
1950	16.9	24.5	21.1	17.6	4.3	5.0	10.4	5.5
1951	21.3	12.0	26.6	23.6	6.6	5.6	16.9	4.2

Bu dış ticaret tablosunun gösterdiği, Türkiye'nin tüm ilişkilerinin birbiriyle bağlantılı olduğu, savaş sonrası girdiği tüm ilişkilerde bunun yansımaları her alanda yaşadığıdır.

Bu kalkınma modeli, Türkiye'yi devlet, yabancı sermaye ve dış yardımlar yoluyla dışarıya bağımlı bir hale sokmuştur. Cumhuriyet'in gençlik yıllarında amaç, milli bir sermaye yaratmak iken, bu dönemden itibaren amaç, çıkarlarıyla büyük yabancı firmalara ve devletlere bağlı bir sermaye yaratmak olmuştur.⁵⁵³

Ekonomide serbestlik politikasının kabulü, gelişmekte olan Türkiye'nin, sanayileşmesini tamamlayan büyük güçler karşısında pek rekabet etmesinin mümkün olamayacağını hazırlamıştır. Büyük güçlerin Türkiye'ye önerdikleri ekonomik kalkınma modeli, tarım üzerine kurulmuştur. Ekonomide kabul gören gerçek ise, kalkınma için tarımın sanayi üretimine destek olması gerektiğidir. Marshall Yardımları'nın, serbestliği öneren ve devletçiliği reddeden niteliği, eşit olmayan koşullarda yapılan ticaretin, eşitsiz bir gelişme sağlamasına yol açmıştır.

Ancak bu dönemde dış yardım, mal ithalatını artırmaktan başka bir işe yaramamış ve devlet yapılacak yatırımları karşılamak için başka kaynaklar bulmak zorunda kalmıştır. 1947-1953 döneminde dış ticaret açığı 575 milyon dolara yükselmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁵³ Avcıoğlu, a.g.e., s. 328

⁵⁵⁴ Yerasimos, a.g.e., 181-184

Alınan borçların üretime ve istihdama dönüştürülmemesi, borçlanmanın kötü etkileriyle Türkiye'yi yüz yüze bırakmıştır. Üretime kaynak sağlanıp değer üretimi yoluna gidilmemesi, alınan borçların ödenememesine sebep olmuştur. Döneminde açığa çıkmayan bu borç sarmalı, ileriki dönemlerin en büyük sıkıntısı olmuştur. Borçlar, yeni borçlarla ödenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de bu dönemde ithalat konusunda Amerikan raporlarında yapılan tavsiyelere kaba çizgileri içinde uyulmuştur. Doğrudan doğruya dış yardıma bağlı makineleşme ise sorunun başka bir biçimidir. Kredi ve toprak sorunları ise iktidarın ekonomik siyasetinden dolayı çözülemez olmuştur.⁵⁵⁵

Dış ticaretin serbestleşmesi ilk başta tüketim mallarının hacminde bir şişme meydana getirmiştir. Yerasimos'a göre, emperyalizmin bu dönemde tasarladığı ve Türkiye'de de iktidarın uyguladığı biçimle tarım yoluyla kalkınma modeli, 1950'li yılların ortasından itibaren tıkanmıştır.⁵⁵⁶

Ticaret, üretilenlerin pazarlanması demektir. Türkiye'de bu dönemde Amerika önderliğinde yapılmaya çalışılan serbestleşme politikaları ile başat olarak gelişmiştir. Ancak Türkiye'ye, Marshall Yardımı ile ticarete tarım ürünleri gibi tüketim mallarını üretmek görevi verilmesi yüzünden, Türkiye'nin sanayi malları üreten ülkelerle rekabet, en azından karlı ticaret yapabilmesi imkansız hale gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye, olabildiğine dış ülke mallarına açtığı pazarlarda tek tek gücünü kaybetmiş, üstüne üstlük bu ülkelere bağımlılaşmıştır. Üstüne üstlük, ithal mallarının ülkede Amerikan mallarını tüketmenin prestij sayılması gibi bir kültürel niteliğe de kavuşmasıyla yoğunlaşması, durumun vahametini göstermesi açısından önemlidir.

c. Kültür

Amerika, II. Dünya Savaşı'ndan Batı dünyasının yeni lideri olarak çıktığında, "gelişmenin, barışın ve demokrasinin" temsilcisi olarak göz kamaştırıcı bir zenginliğe sahipti. Onunla iyi ilişkiler kurmak, dost olmak ve yardımına "hak kazanmak" "özgür ve uygar" olmak için kaçırılmaması gereken bir fırsattı. Dünyanın

---

⁵⁵⁵ a.g.e., s. 185-186

⁵⁵⁶ a.g.e., s. 184-193

önemli bir bölümü böyle düşünüyordu. Amerika ve daha da önemlisi Amerikan yaşam tarzı, tüm dünyayı saran bir modaydı.⁵⁵⁷

Yalnız özenilen bu moda, yoksul ve güçsüze yaşam şansı vermeyen genel, yaygın, örgütlü ve zora dayanan yeni bir dünya sistemiydi. Amerika tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılan bu yeni kültür, az gelişmiş ülkelerin kendi geleceklerini belirleme, ulus çıkarlarına sahip çıkma ya da bağımsızlıklarını koruma gibi kavramlara izin vermiyordu.

Türkiye, yeni düzene, kültüre katılma konusunda en istekli ülkelerden olmuştur.⁵⁵⁸ Türkiye bunun gereğini, hızla, Batı'nın bütün kurumlarına üye olma yarışına girmekle yapmıştır. Türkiye'nin katıldığı tüm uluslararası antlaşmaların ortak özelliği, Batı'ya bağımlılığı artırmasıydı.⁵⁵⁹ Bu ise kaçınılmaz olarak kültürel zemine kadar yayılan derin etkiler yaratmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında, iç-dış sebeplerle, siyasi ve ekonomik temellerini değiştirme noktasında işi hızlandıran Türkiye, toplumsal alanda da radikal değişim ve etkilenimler yaşamıştır.

Bu dönem itibariyle, hızla Batı kutbunun üyesi olmanın gereklerini yerine getiren Türkiye, her yönüyle yaşadığı değişimi, kültürel anlamda da yaşamaya başlamıştır. Kültür, içerisinde barındırdığı bir çok etmen sebebiyle, (insana özgü olan her şey) değişimi çok uzun yıllar alan bir olgudur. Bu dönem Türkiye için önemlidir. Bu dönemin önemi, Türkiye'nin neredeyse her konuda değişimini sağlayan kararların alındığı bir dönem olmasıdır. Her alanda yaşanan hızlı değişim, kültürel olarak da toplumu etkilemiştir. Bu kültürel etkilenimde Amerika oldukça önemli bir yer tutmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'da yaygınlaşan komünizmle mücadele, Amerika'ya duyulan yakınlık arttıkça Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamıştır. Türkiye, 1945 yılından itibaren demokratikleşme sürecine girerken, bunu Batı yanlısı demokrasi olarak algılayıp uygulamış, sola ve komünizme karşı sert tutumlar takınmıştır.⁵⁶⁰

---

⁵⁵⁷ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 124-126

⁵⁵⁸ Aynı yer.

⁵⁵⁹ Aynı yer.

⁵⁶⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk Demokrasininin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler, 1946'dan bu yana*, **AÜSBF Dergisi**, Cilt XXXIII, no:1-2, Mayıs-Haziran 1978, s. 230

Amerikan Senatörü J. R. McCarty'nin başlattığı komünist avı, Türkiye'de de etkisini göstermiş ve sola karşı psikolojik savaş başlatılmıştır. Tan Gazetesi başta olmak üzere, sol yayınlar çıkardığı iddiasıyla yayınevleri basılmış, gazeteler kapatılmıştır. Amerika'yı eleştirmek sol propaganda yapmak sayılmıştır.⁵⁶¹ 1947'de Türk Ceza Kanunu'nda komünizm propagandası için öngörülen cezalar artırılmıştır.⁵⁶² 1948'de Ankara Üniversitesi'nde görev yapan dört profesör görevden uzaklaştırılmıştır.⁵⁶³

Komünizm karşıtlığı doğrultusunda Türkiye'de din konusunda önemli gelişmeler olmuştur. İlk olarak 27 Ocak 1947'de okullar dışında din eğitimi kabul edilmiş, 25 Kasım 1949'da isteğe bağlı olarak okullarda din eğitimi alınmasına karar verilmiştir.⁵⁶⁴ Türkiye o günden bugüne oldukça büyük değişimler geçirmiştir. Bugün din dersinin seçmeli olması gerektiği tartışılmaktadır.

Amerika, Türkiye'ye ekonomik ve askeri kurumlarıyla yerleştikçe ve denetimi ele aldıkça, her güçlü yapı gibi kendi ideolojisini benimsemiş, Amerikan çıkarlarını kendi çıkarı gibiymiş gibi gören bir toplum yaratma amacı gütmüştür. Bu amaca hizmet etsin diye de, "Türkiye ve Amerika Hükümetleri Arasında Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkında Antlaşma" 27 Aralık 1949'da imzalanmış olup, antlaşma, temin edilen paraların kullanılması ile ilgilidir.⁵⁶⁵ Bu antlaşma ile amaçlanan, Türk öğrencilerin Amerika'da eğitilmesi ve uzun vadede Amerikan kültürüne sahip olmalarının sağlanmasıdır.⁵⁶⁶

II. Dünya Savaşı sonunda bir çok devlet, malzeme satın alma yoluyla Amerika'ya borçlanmıştı. Amerika, alacaklarının bir kısmını bu tarz antlaşmalarla o ülkelerdeki kültür işlerine ayırmıştır.⁵⁶⁷

1949'da imzalanan eğitim ile ilgili antlaşma, Türk milli eğitimine yön verecek olan yönetim iradesine Amerika'nın önce ortak edilmesi, daha sonra belirleyici olmasını sağlayan bir antlaşmadır. Antlaşmanın sonuçları, en ağır biçimiyle bugün yaşanmaktadır. Ulusal eğitimin çözüm bekleyen sorunları, özel kişi

---

⁵⁶¹ Öymen, **a.g.e.**, s.190-195

⁵⁶² Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırkağaç yayınevi, Ankara, 2004, s. 222

⁵⁶³ Vatan Gazetesi, 17 Mayıs 1947

⁵⁶⁴ Öymen, **a.g.e.**, s. 277-280

⁵⁶⁵ Düstur, 3. Tertip, C. 28, s. 909

⁵⁶⁶ Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s. 370-374

⁵⁶⁷ Düstur, 3. Tertip, C. 31, s. 1755-1760

ve gruplara bırakılmış, paralı eğitim yaygınlaştırılmıştır. Öğrenciler, okul bitiren ama ancak öğrenemeyen kimliksiz bir kitle haline getirilmiştir.⁵⁶⁸

Marshall Yardımları doğrultusunda Türkiye'ye yapılan yardımlardan Merkez Bankası'nda toplanan paraların bir kısmı, Türkiye'de kurulacak olan Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu'na tahsis edilmiştir. Bu komisyon tamamen Amerika denetiminde çalışmıştır.⁵⁶⁹ İlginç olan, Türk eğitim sistemiyle ilgili kararlar alan bir komisyonda, Amerika'nın sözünün geçmesiydi.

Bu dönemde, Amerika'nın attığı her adımı sorgulamadan kabul eden, bir de bunu övünerek savunan siyasi ve gazetecilere yüzlerce örnek verebiliriz. Ancak, Ulus gazetesinden Yavuz Abadan'ın yazısı, diğerlerini özetleyebilecek niteliktedir. Yazısında:⁵⁷⁰ “Türk Amerikan Kültür Antlaşması'nın, bütün dünyanın dolar sıkıntısı çektiği bir dönemde Türkiye'ye yarım milyon dolarlık bir döviz tasarrufu sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda medeniyet ülküsüne bağlı dost ve barış sever iki memleket arasında dostluk bağlarının alabildiğine gelişmesini sağlayacak en sağlam ve köklü temelleri attığını” belirtmiştir.

Türk hükümeti de iktisadi ve siyasi alanlarda olduğu gibi kültürel alanda da Amerika ile işbirliği yapılmasından yanaydı.⁵⁷¹

Eğitim antlaşmasıyla başlayan süreç, Amerika açısından o denli başarılı olmuştur ki, bugün Türkiye'de Amerikan yanlısı eğitim almamış üst düzey yönetici kalmamış gibidir. Milli Eğitim Bakanlığı'nda bugün çalışmalarını etkin bir şekilde sürdüren personel politikalarından, ders programlarına, imam hatip okulu açılmasından Yüksek İslam Enstitüleri'nin yaygınlaştırılmasına dek pek çok konuda stratejik kararlar önerebilen Milli Eğitimi Geliştirme adlı bir komisyon vardır. 1994 yılında 60 personeli olan bu komisyonun üçte ikisi Amerikalıydı.⁵⁷²

Amerika ile yapılan antlaşmalarda kültürel, insani ve eğitimsel faaliyetlerin artırılması öngörülmüş, bu eğitimlere tabii tutulan insanların Amerikan kültürüne bağlı olmaları hedeflenmiştir.

---

⁵⁶⁸ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 132-133

⁵⁶⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 0301/11 65 5, 508 1946

⁵⁷⁰ **Ayın Tarihi**, Aralık 1949, Sayı:193, s. 107

⁵⁷¹ Aynı yer

⁵⁷² Aydoğan, **a.g.e.**, s. 132-133

Bu antlaşmalar gereğince binlerce Türk, Amerika'ya eğitim almak için gitmiş, binlerce Amerikalı da Türkiye'ye eğitmek için gelmiştir. Bu konudaki Podol Raporu⁵⁷³ sonucu oldukça iyi açıklamaktadır.⁵⁷⁴

Amerika yaygın bir eğitim programı ile yerli teşebbüslere Amerikan kapitalizminin dinamizmini aşlamaya ve gerek devlet, gerekse özel sektörde kapitalist mantığı benimsemiş yönetici ve mühendis yetiştirmeye çalışmıştır.⁵⁷⁵

Dış yardım ve kredilerin, Amerika'nın istediği ekonomi politikalarının sürdürülmesine bağlanması, bir diğer nitelik sorununu gündeme getirmiştir. Dışarıdan alınan, yalnız belli ekonomi politikası değildi, özellikle o günler için bütünüyle bir "yaşam biçimiydi". Savaş sonrası yıllarında ülke, döviz bolluğu sonucu dışalımın kolaylaşmasıyla, dışalımla sağlanan dayanıklı tüketim mallarına olabildiğince açılmıştır. Bu süreçte, yeni tüketim kalıplarının ve bunlara bağlı istemlerin doğmaması düşünülemezdi. Bu süreç, hızlı kentleşme ve para-kredi ve kamu maliyesi alanında izlenen genişlemeci politikalarla desteklendiğinde, birikimli bir nitelik kazanmıştır. Yaygınlaşan tüketim biçimleri, toplumda yabancı mallara bir eğilim, ilgi yaratmıştır. Ancak gerçek olan, bu süreçte yaratılan talebin, yerli üretimle karşılanamaması -dışalım güçlüklerinin var olması- durumunda dış ödeme güçlüğüne ve ekonomik bunalıma yol açacak olmasıdır.⁵⁷⁶

Toplumsal yapı, ekonomisi, siyaseti ve kültürüyle bir bütün oluşturmakta, bu yüzden ekonomik alanda alınan bir karar, kültürel yapıyı da etkilemektedir. Kültürel değişim, etkileri toplumda uzun süre barınabilen niteliktedir.

Parasal boyutları yüksek olmasa da, dış etmenlerin genel anlamda bir "anlayış değişikliğine" yol açtığı söylenebilir. Bir başka değişle, dış etmenlerin yalnız soyut politika önerileri ya da dış yardım ve krediler ölçüsünde düşünülmesi dar kapsamlı ve yetersiz kalır. Uzun dönemli gelişme açısından, bunlar kadar önemli olan, niteliksel, zihinsel ve kültürel etkileşimdir. Bu süreçte ortaya çıkan önemli bir değişiklik, küçük Amerika olma özlemiyle de paralel olarak, "en kısa yoldan özel

---

⁵⁷³ Türkiye'deki Amerikan Yardım Teşkilatı'nın, çalışmalarında elde ettiği verimi saptamak üzere 1968 yılında Ankara'ya gönderilen Richard Podol, üstlerine verdiği raporda şunları yazmıştır: "Yirmi yıldan beri Türkiye'de faaliyette bulunan yardım programı, bir zamandan beri meyvelerini vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir Bakanlık ya da KİT hemen hemen kalmamıştır."

⁵⁷⁴ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 134

⁵⁷⁵ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 328

⁵⁷⁶ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 94

birikimin sağlanması” anlayışıdır. Doğal olarak bireysel düzeyde bunun gerçekleştirilmesi için üretimin artırılması zorunlu bir önkoşul değildir. Özellikle ekonomik yapıda var olan bozukluklar ve dağıtım tıkanıklıkları, üretim-dışı kazanç yolları oluşturmuştur. Dönemin ekonomik gelişmelerine damgasını vuran bu süreç, büyük ölçüde ticari sermayenin genişlemesi, kırsal kesimin pazara açılması ve kentleşme yönünde olmuştur.⁵⁷⁷ Zihniyete köşe dönmeçilik kalıbının yerleşmesi, para için her şeyi yapabilen, toplumsal değerlere yabancı bir insan tipi yaratmıştır.

Benimsenen sermaye etken bir ekonomi ve siyaset tarzı, zamanla, insani olandan daha değerli sayılan -parayı- orijinine almış ve bugünün tüketim kültürünü tetiklemiştir. Bu etki, tüketimle de kalmamış, topluma yabancılaşan kişilikler yaratmıştır uzun vadede.

Amerika'nın Truman Doktrini ve Marshall Planı aracılığıyla Türkiye'ye sağladığı askeri ve ekonomik destek, zamanla ülkedeki Amerikan nüfuzunu çarpıcı şekilde artırmıştır.⁵⁷⁸ Türkiye'nin, Soğuk Savaş'ın bu araçlarına dahil edilmesi, kamuoyunda ve siyasi sahnede sevinçle karşılanma dışında pek de bir tepki görmemiştir. Amerikan desteği, başlangıçta, yaşanan ekonomik sıkıntılara çözüm ve uluslararası alanda dayanılacak güç olarak algılanmıştır. Ekonomik, dış politik, siyasi kararların alınmasında yönlendirmeyle başlayan süreç, ileriki boyutta bağımlılığa dönüşmüş, Türkiye, dönülmez mecralara kaymıştır.

Marshall Planı, Avrupa ve Amerikan kapitalizmi arasında evrensel bir entegrasyonu sağlayamamakla birlikte, savaş yorgunu eski dünya ekonomilerinin canlanması, Amerika ile ticaret hacminin artması ve Amerika'nın dünya politik ekonomisinde hegemonik kontrol kurmasında etkili olmuştur. Bu dönemde sermaye, daha önce görülmemiş oranda uluslararası hareketliliğe kavuşmuş, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu gelişmeler, hükümetlerin kararlarını etkileyebildiği gibi, tüketici zevk ve taleplerinin yönlendirilmesi yoluyla kültürel olarak belirleyici etkiler de yaratmıştır.⁵⁷⁹ Alınan her ekonomik, siyasi karar, Marshall Yardımları ile, kültürel sonuçlara da yol açmıştır.

Marshall Yardımları'nın kültürel alanda yarattığı sonuçlar ekonomik, politik v.b. alanlarda yaptığı etkilerden daha önemlidir. Bunun sebebi, “Amerikan tipi

---

⁵⁷⁷ a.g.e., s. 94-95

⁵⁷⁸ Sever, a.g.e., s. 57

⁵⁷⁹ Bostanoğlu, a.g.e., s. 249

insanın” yaratılmasıyla uzun vadede zihinsel olarak amaçlanan sonucun başarılmasıdır. Sorgulamayan, tüketen, sadece kendini düşünen, değerleri, ümitleri olmayan insan tipi yozlaşmayı ve uzun vadede toplumda dejenerasyonu yaratmıştır.

Truman Doktrini ile başlayan süreçle birlikte toplum büyük bir değişim yaşamıştır. Halk, Amerikan mallarını kullanmayı ayrıcalık saymaya başlamış, Amerikan filmleri izlenmiş, çizgi romanlar okunmuş, kısaca Amerikan hayat tarzı, daha sanayi devriminin başındaki Türkiye’yi etkisi altına almıştır. Truman Doktrini ile aynı politikanın aracı olan Marshall Yardımları bu değişim sürecini daha da hızlandırmış; 1950’ler, Türkiye’de siyasal, ekonomik ve toplumsal anlamda Amerikan tarzının yükselişine sahne olmuştur.⁵⁸⁰

Amerika, komünizmle mücadele ederken, yalnız komünizmle değil, daha temelde, komünizm kadar tehlikeli saydığı milliyetçi, devrimci ve devletçi hareketlerle de mücadele etmiştir.⁵⁸¹

Türkiye’de kapitalistleşme amaçlı uygulanan ekonomi politikaları, kırsalın tarımdan ümidini kesmesi ve kentlere akınıyla kentlerin çevresinde gecekondulaşma ve lümpenleşmeye (işsizlik ve cehalet) sebep olmuştur.⁵⁸² Amerikanlaşma ve kapitalistleşme, paranın değer/güç sayıldığı bir toplumda, insanlar arasında “kazanmak için her şey mubahtır” anlayışını güçlendirmiştir.

Türkiye II. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika önderliğinde kurulmakta olan yeni dünya düzenine teslim olurcasına katılmıştır. Verdiği siyasi ödünler, kısa bir süre içinde ekonomiden eğitime, askeri ilişkilerden kültüre, sosyal güvenlikden hukuka dek genişlemiştir.

Buraya kadar anlatılanları, bu durumun yerleşmiş bir kültür olduğunu anlatması bakımından, İnönü’nün 1960’da yabancı gazetecilere verdiği mülakatta söylediklerini vererek özetleyebiliriz.⁵⁸³ “Batı demokrasileri ile aynı cephedeyiz. Bu anlayış milletçe kabul edilmiştir. Hangi parti iktidara geçerse geçsin bu devam edecektir.”

---

⁵⁸⁰ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 537

⁵⁸¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 266

⁵⁸² Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 491

⁵⁸³ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 134

Abidin Daver Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında, dönemin politik havasını yansıtmış ve iç siyaset bakımından görüşleri ayrı olan partilerin dış politika hususunda hiç bir aykırılık taşımadıklarını belirtmiştir.⁵⁸⁴

d. Askeri

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında kutuplaşan dünyanın Batı örgütlerinde yer alabilmek için olabildiğince hızlı ve istekli davranmış; ekonomik, siyasi, kültürel, askeri v.b. alanlarda geçmişin politikalarını terk ederek Amerika'yla beraber hareket etmiştir. Bu politikasının etkileri çok çeşitli olmuştur. Türkiye bugün, geçmişin izlerini yaşamaya devam etmektedir. Türkiye'ye yapılan askeri yardımlarla başlayan süreç, Türkiye'nin askeri örgütlere üye olmasıyla devam etmiş, Amerika'nın çıkarlarının bölgede sürdürülmesi politikalarıyla hala devam ettirilmiştir.

Truman Doktrini ile başlatılan Sovyetler'i çevreleme politikası gereğince Yunanistan'a ve Türkiye'ye askeri yardım yapılması kararı alınması askeri anlamda daha büyük bir kutuplaşmanın başlangıcıdır. 12 Temmuz 1947 tarihli Truman Doktrini, 1952'de imzalanacak olan NATO'yla ilgili ikili ve çok taraflı antlaşmaların ön hazırlığı olmuştur.

12 Temmuz tarihli bu antlaşmanın temel özelliği, önceki antlaşmalarda olduğu gibi Amerika'nın belirleyici olmasıydı. Antlaşmanın ikinci maddesinde; "Türkiye yapılacak yardımı, tahsis edilmiş bulunan amaç doğrultusunda kullanabilecektir" denilerek,⁵⁸⁵ Amerika'nın kontrolü dışına çıkılamayacağı ifade edilmiştir. Askeri yardımların niteliği, bu örnekte de görüldüğü gibi bağımlılık yaratıcı olmasıydı. Bu madde Kıbrıs bunalımında Türkiye'nin müdahalesini engellemiştir.

Marshall Planı görüşmelerinde, Türkiye'nin savaşa katılmamış olması yüzünden yardımların dışında bırakılması gerektiği şeklindeki hakim görüş, tartışmalar sonucunda reddedilmiş, Türkiye'nin de Marshall Yardımları'na dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, daha önceden başlayan, ama asıl olarak Truman Doktrini ile taçlanan askeri yardımlara Marshall Yardımları ile de devam edileceği

---

⁵⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mart 1949

⁵⁸⁵ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 442

netleşmiştir.⁵⁸⁶ Türkiye böylece güvenlik gibi, bir devletin en önemli unsurlarından birini, lojistiğinden personelinin eğitimine kadar Amerikan nüfuzu altına sokmuştur. NATO üyeliği ile de en uç noktada askeri bağımlılık sağlanmıştır.

Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak askeri yardımlar hakkındaki kanun projeleri, Marshall Planı Kanunu projesinin görüşmeleri sırasında, Amerikan Kongresi'nde birleştirilmiştir. Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak askeri yardımın miktarı 275 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Bu miktarın iki ülke arasında nasıl taksim edileceği belirlenmemiştir.⁵⁸⁷

Marshall Yardımı'nı öngören antlaşmanın imzalanmasından sonra, Ankara'da oluşturulan Amerikan Askeri Yardım Kurulu'na bağlı olarak, tümenlere kadar her büyük karargaha birer askeri ekip verilmiştir. Kısa sürede ordu kuruluşları, personel ve malzeme kadroları değiştirilerek Amerika'dakine benzetilmiş, Amerikan silah ve gereçlerinin kullanılmasını öğretmek için orduya ait çeşitli okullar açılmış, bir çok subay ve astsubay aynı amaçla Amerika'ya ve Batı Almanya'ya gönderilmiştir.⁵⁸⁸

Cumhuriyet döneminde milli bir savunma sanayiinin tesisi hedefiyle gerçekleştirilen girişimlere rağmen, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İngiltere ve Amerika tarafından hibe ve yardımlar ile Türkiye'nin NATO'ya girişiyle artış gösteren askeri yardımlar, henüz kuruluş aşamasında bulunan savunma sanayiinin gelişmesini durdurmuştur.

Amerika tarafından sağlanan askeri yardımlar, savunma sanayiinin gelişimi (hibe) ve ekonomi üzerinde olumsuzluklar (bunların bakım maliyeti) yaratmıştır. Truman Doktrini kapsamında Amerika ile 1947 yılında imzalanan antlaşmanın 14. maddesi uyarınca askeri yardım kapsamında sağlanan malzemelerin mülkiyet hakkının Türkiye'ye ait olmadığı ve amaçlarının dışında kullanılmayacağı hükmü, 17 yıl sonra Kıbrıs bunalımında Türkiye'nin karşısına çıkarılmıştır.⁵⁸⁹ Görüldüğü üzere, askeri yardımlar sadece malzeme yardımlarını içermiyor, siyasi hükümler de taşıyordu.

---

⁵⁸⁶ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 538-540

⁵⁸⁷ Türkiye ve Amerika İlişkileri, www.sonbaski.com (Erişim Tarihi:17.05.2007)

⁵⁸⁸ Gerger, **a.g.e.**, s. 549

⁵⁸⁹ Savunma Sanayinin Tarihi, www.ssm.gov.tr (Erişim Tarihi:17.05.2007)

Yardımlar kapsamındaki askeri malzemelere bedel ödenmemesine rağmen, bu malzemelerin bakımı için her yıl bütçede ayrılan 400 milyon TL'lik kaynak, savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini göstermektedir.

Başlarda askeri nitelik taşıyan Amerikan yardımlarının ekonomik bir niteliğe bürünmesinden sonra, Türkiye'de kurucu ilkelerin terk edilmesine götüren bir mecraya girilmiştir.⁵⁹⁰

Türkiye, güvenliği ve Batı bütünleşmesini askeri olarak da sürdürmek için NATO'ya üye olmak istemiştir. Türkiye'nin, gerek Sovyetler'i çevreleyebileceği gerekse de bölgede Amerikan stratejisini uygulayabileceği düşüncesi, NATO'ya alınmasında etkili olmuş ve Türkiye, 17 Ekim 1951 tarihli ek protokol ile NATO üyeliğini gerçekleştirerek Batı blokunun askeri örgütü içindeki yerini almıştır.⁵⁹¹

Türkiye, bu süreçte kamuoyunca pek de iyi bilinmeyen bir dizi antlaşmalarla NATO'ya, daha da önemlisi doğrudan doğruya Amerika'ya bağlanmıştır. NATO'ya bağlanmanın hemen arkasından bir dizi paktlar (SEATO) ve örgütlerle (Merkezi Antlaşma Örgütü-CENTO-) bu bağımlılık pekiştirilmiştir.⁵⁹²

Amerika, askeri antlaşmalardaki boşlukları Türkiye'ye verdiği notalarla doldurmuştur. Örneğin bir notada; Türkiye'ye girip çıkan Amerikan askeri personelinin denetlenemeyeceği ifade edilmiştir. O yıllarda Türkiye'de otuz binden fazla Amerikan askeri olduğu düşünülürse durumun ciddiliği daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁹³

NATO'ya girdikten sonra, Amerika ile birçok ikili antlaşma imzalanmış, Türkiye'deki Amerikan üsleri ve askeri personeli, Türkiye'nin denetimi dışında kalmıştır. Türk mahkemeleri, suç işleyen Amerikan askeri personelini yargılayamamıştır. NATO'nun Orta Doğu uzantısı olarak düşünülen Bağdat Paketi'nde yer alınmış; bu durum bölgesinde, Türkiye'nin "Batı emperyalizminin jandarması" olarak nitelenmesine sebep olmuştur.⁵⁹⁴

Türkiye, NATO üyeliği ile askeri örgüt boşluğunu da doldurmuş, kesin olarak Doğu-Batı kutuplaşmasının taraflarından biri olmuştur.

---

⁵⁹⁰ Dal, **a.g.m.**, s. 5

⁵⁹¹ Gerger, **a.g.m.**, s. 538-539

⁵⁹² Yerasimos, **a.g.e.**, s. 217

⁵⁹³ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 128

⁵⁹⁴ Aynı yer.

Türkiye, hem Sovyetler'le Orta Doğu ve Akdeniz arasında bir set, hem de NATO pakıyla Asya'daki paktlar arasında bir ilişki noktası olarak kilit bir mevkide bulunmasından dolayı hükümeti eliyle bu konumundan yararlanma yoluna gitmiş, sürekli bir ekonomik yardım sağlamayı hatta Orta Doğu'da siyasal üstünlük kurmayı denemiştir.⁵⁹⁵

Türkiye'nin Batı etkisine girmesinin askeri alandaki yansımaları ağır olmuş, Türkiye bu politikalara uyum sağlarken bir çok kez savaşın eşiğinden dönmüştür. Türkiye'nin uluslararasıdaki saygınlığı zedelenmiştir.⁵⁹⁶

Yerasimos'a göre Marshall Yardımları'nın başlamasından on bir yıl sonra Türkiye neredeyse tamamen bağımsızlığını yitirmiştir. 1958 yılında OEEC Konseyi, Türkiye'nin bir istikrarlaştırma programını uygulamaya sokmadığı takdirde yapılan yardımların durdurulmasına karar vermiştir. Türkiye'ye gönderilen heyet, kredilerin sınırlandırılması ve denetim altında tutulması, tarım reformu, beş yıllık kalkınma planlarının yapılması önerilerini sunmuştur. Örgüt, yatırımların tümünü denetim altında tutabilmek ve bunları kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilmek amacıyla, kendi uzmanları aracılığıyla hazırlanacak olan ve mali kaynaklar yoluyla kendi denetimine alacağı genel ekonomik planların yapılmasını teklif etmiştir. Bütün bunlar, Osmanlı'nın Duyun-u Umumiye İdaresi'ne oranla daha gizli kapaklı ama daha etkili bir vesayete imkan vermiştir.⁵⁹⁷

Sonuç olarak, ağırlıklı şekilde II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Marshall Yardımları ve ardından gelen krediler ve borçlar yoluyla bir çok alanda Amerika'ya bağımlılığı sağlanmıştır diyebiliriz. Türkiye'de bugün o zaman alınan kararların, yapılan antlaşmaların, girilen paktların etkileri yaşanmaktadır.

Tüm bu ittifak çabalarına karşın, Türkiye'nin konjonktürel değişikliklerden kaynaklanan bir çok sebeple ve değerlerini yok sayamaması yüzünden Amerika'yı da karşısına alarak yaşadığı bir olaya, Kıbrıs bunalımına değinelim. Bu bölümde, Türkiye'nin 1955'den itibaren Amerika ile yaşadığı sıkıntılarına, Batı kutbu ile kopma noktasına gelen ilişkilerine ve hemen arkasından yöneldiği Avrupa Güç Birliği'ne giden süreci değerlendirelim.

---

⁵⁹⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 217

⁵⁹⁶ Aynı yer.

⁵⁹⁷ **a.g.e.**, s. 222-224

III. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AMERİKAN NÜFUZUNUN ZAYIFLAMASI VE YENİ YÖNELİM

A. Kıbrıs Bunalımı

Türkiye'nin Sovyet istekleriyle gün yüzüne çıkan Batı'ya yönelim süreci, hep aynı tempoda yürümemiştir. Bu yoldaki kesintilere, iç ve dış bir çok olay/olgu sebep olmuştur. Kıbrıs, bunlardan bir tanesidir. Türk kamuoyunda milli değer sayılan bu olgu, iç ve dış gelişmelerin birleşmesiyle, Soğuk Savaş'ın ortasında, Türkiye'nin Batı sisteminden ilk kez farklı bir ses çıkarmasına sebep olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'nin Sovyetler'e karşı toprak bütünlüğünü korumak ve içinde bulunduğu olumsuz koşullardan kurtulmak için dış yardım beklentisi çerçevesinde Amerika'yı tek odaklı kabul eder hali, 1950'lerin ortalarına kadar sürmüştür. Bu dönem içinde Türkiye, uluslararası konumunu, Amerikan çıkarlarının devamlılığına endekslemiş, önemi arttığı ölçüde alacağı yardımın da çoğalacağını varsaymıştır.⁵⁹⁸

1948-1954 döneminde başta Amerika olmak üzere yabancı ülkelerden alınan yardımlar, kalkınma girişimlerinin maliyetini büyük ölçüde karşılarken, 1955'te bu oran, % 10'a düşmüştü. Ekonominin bu dönemde giderek kötüleşmesi; siyasileri, rejimin siyasal itibarını sarsan ekonomik darboğazı aşmanın tek yolu olarak, yine daha çok Amerikan yardımı almaya itmiştir. Ancak yardım, hiçbir zaman istenilen orana ulaşmamıştır.⁵⁹⁹ Böylece, Türkiye, 1955'ten itibaren yavaş yavaş diğer müttefiklerine de yönelen bir dış politika izlemeye başlamıştır.⁶⁰⁰ Tüm bu gelişmelere rağmen Ankara, Amerikan'ın politik çizgisinin tam olarak dışına çıkmamıştır.⁶⁰¹

---

⁵⁹⁸ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 342

⁵⁹⁹ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 560-561

⁶⁰⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Çeviren: Ahmet Fethi, Hil yayınları, İstanbul, 1994, s. 483-484

⁶⁰¹ Sever, **a.g.e.**, s.

Amerika ile siyasi ve ekonomik anlamda yaşanan sorunlar, Kıbrıs bunalımıyla yaşanacak olan büyük sorunun köklerini oluşturmuştur.⁶⁰²

Dışarıda gergin bir ortamla karşı karşıya olan Türkiye'nin, içeride de bundan farklı bir durumu yoktu. Ama bir gerçek vardı ki, Türkiye, Amerika ile çıkan krize kadar, dışarıda hangi amaca hizmet etmişse içeride de onun alt yapısını sağlamaya çalışmıştır. Bu gerginliklerde en önemli unsur, uzun süredir devam eden Türkiye üzerindeki Amerikan etkisinin sekteye uğramasıdır. Bu sekteye uğrama süreci, Türkiye'nin yeni bir yönelime (Avrupa) doğru gidişatına sebep olmuştur.

Amerikancı politikaya uygun olarak, DP'nin 10 yıllık iktidarının Washington'a tam bir sadakatle geçtiğini ve Amerikan politikalarının sorgusuz desteklendiğini söyleyebiliriz. Ordunun 27 Mayıs 1960'ta yönetime el koymasıyla birlikte yaptığı ilk açıklama, yine NATO'ya bağlılık ilanını içermiştir. Ancak Milli Birlik Komitesi (MBK) yönetiminin programında o zamana kadar alışık olunmayan, dış ilişkilerde özellikle Arap ülkelerini kapsar biçimde dış ilişkilerde bir çeşitlendirmeden de söz edilmiştir. Hatta, MBK içindeki radikal bir kesim, bağımsızlık hareketlerine ve bağlantısızlara daha büyük bir destek sağlanması için de ısrarlı olmuştur.⁶⁰³

Dış politikada Amerikancı çizginin dışında bir siyaset izlenmesi yolundaki bu ilk yüksek sesli talepler, 1960'lar boyunca kamuoyunda da küçümsenmeyecek bir taraftar kitlesi bulmuştur. İktidarlara yansımamakla birlikte, 1960'lar boyunca iç gelişmelerde giderek artan anti-Amerikancı eğilimler, dünya politikasında bloklar arasındaki gerilimin azalması ve Bağlantısızlar grubunun etkisi gibi faktörler dolayısıyla, Türk-Amerikan ikili ilişkilerinde bazı sarsıntılara yol açmıştır.⁶⁰⁴

Yine de, Türk dış politikası klasik çizgisinden tam olarak sapmamış, ihtilal sonrasında Başbakan olduğunda İnönü, 1962 krizi⁶⁰⁵ sırasında yine Amerika'ya desteğini açıklamıştır.⁶⁰⁶ Destek, Türkiye'nin 1962 krizinde, Amerika ve Sovyetler arasında yapılan görüşmelerde bir pazarlık unsuru olmasını engellememiştir. Ankara,

---

⁶⁰² Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 561

⁶⁰³ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 353-357

⁶⁰⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 487-488

⁶⁰⁵ Küba füze krizi pazarlıkları sırasında Danışmanı Bundy ile aralarında geçen konuşmada da anlaşılacağı gibi J. F. Kennedy, Sovyetler'in kullanmak amacıyla Küba'ya nükleer silah koymayacağına emindir: Kennedy: "Krushev niye bunları Küba'ya koyuyor? Avantajı ne ki? Bu, bizim birdenbire Türkiye'ye çok sayıda füze yerleştirmek gibi son derece tehlikeli bir iş yapmamıza benziyor. Bunady: Eee..Sayın Başbakanım...Biz o işi yaptık bile..."

⁶⁰⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 195

Amerika'nın Türk çıkarlarını hiçe saydığını öğrendiğinde ise ilişkilerde bir soğukluk meydana gelmiştir.⁶⁰⁷

Amerika'nın, Kıbrıs'ta 1963'te yaşanan olaylarda Yunanistan'dan yana bir tavır takınması da, Türkiye'de ciddi tepki çekmiştir. Öğrenci hareketlerinin 1968'ten başlamasına paralel biçimde, anti-Amerikancı gösteriler bir hayli yayılmıştır. Ahmad'a göre hatta, Amerika karşıtı gösterileri bir noktada Kıbrıs Sorunu ile ilintilendirmek de yanlış olmayacaktır. Daha 1950'lerde hassas bir iç politika konusuna dönüştürülen Kıbrıs Türklerinin durumu, 1963-1964 olaylarında Amerika'nın tutumunu protesto vesilesine dönüşmüştür.⁶⁰⁸

Kıbrıs, 1954 yılından başlayarak Türk dış politikasını ilgilendiren bir olguya dönüşmüştür. 1954 yılında Yunanistan'ın, İngiltere'nin Kıbrıs'ta self-determinasyon ilkesini uygulamamasını BM'ye şikayet etmesi üzerine yapılan görüşmelerde, Türkiye, Batılı müttefiklerinin yanında yer almış, Ada'nın İngiltere'ye ait olduğunu beyan etmiş ve sorunun BM'de görüşülmesinin ertelenmesinden memnunluk duyduğunu bildirmiştir. Kıbrıs'ta karışıklıklar çıkmasıyla 1959 yılında toplanan Londra Konferansı'nda, Türkiye, statükonun sürdürülmesini savunmuştur. Bu sıralarda Türkiye, Kıbrıs'ta taksim politikasını benimsemeye başlamıştır. 1958 Zürih ve 1959 II. Londra Konferansları sonucunda Kıbrıs'ta bağımsız bir Cumhuriyet kurulmuştur.⁶⁰⁹

Bu gelişmelerin ardından 1963 yılında Kıbrıs'ta kanlı çarpışmalar meydana gelmiştir. Türkiye, Amerika'dan olayları engellemesi için Rum tarafına baskı yapmasını istemiş; Başkan Johnson ise, buna kayıtsız kalmıştır. Rumların Türklere karşı saldırılarına devam etmesi üzerine, Türkiye'nin Adaya müdahale etmek için hazırlıklarını tamamladığı bir anda Başkan Johnson'dan İnönü'ye 5 Haziran 1964'de bir mektup gelmiştir.⁶¹⁰ Bu mektubun dayanak aldığı antlaşma, 17 yıl önce Amerika ile Truman Doktrini kapsamında yapılan Askeri Yardım Antlaşmasıdır.⁶¹¹

Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmesi gereken bu gelişmede Başkan Johnson:⁶¹²

---

⁶⁰⁷ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 343

⁶⁰⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s. 505

⁶⁰⁹ Gerger, **a.g.m.**, s. 540-542

⁶¹⁰ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 685

⁶¹¹ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 127

⁶¹² Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 442-443

a-) Türkiye'nin dış politika davranışlarında Amerika'ya danışması gerektiğini,

b-) Amerika'nın, Türkiye'nin Kıbrıs'a garantör devlet sıfatıyla müdahalesini meşru kabul etmediğini,

c-) Böyle bir hareket sonucu Sovyetler Türkiye'ye saldıracak olursa, NATO'nun Türkiye'ye yardım etmeyeceğini,

d-) Türkiye ile Amerika arasındaki 1947 tarihli yardım antlaşması gereğince, Türkiye'nin kendisine Amerika tarafından verilmiş silahları kullanmasına Amerika'nın izin vermeyeceğini bildirmiştir.

Türkiye, 1964 yılında açıklanan bu mektupla Amerika'ya olan bağımlılığın nelere yol açtığını görmüştü. Böylece, 1960'larda, Türk halkının özlemini duyduğu bağımsızlıkçı ve kişilikli dış politikanın ne denli gerçekçi ve ne denli zorunlu olduğu iyice belirginleşmiştir.⁶¹³ Sonuç olarak Türkiye, bu mektup üzerine Adaya müdahale girişimden vazgeçmiştir.

Küba bunalımından sonra Soğuk Savaş'ın yerini yavaş yavaş yumuşamaya bırakması ve Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkmasıyla uluslararası ilişkilerde görülen çoğulcu yapı da, Türkiye'ye dış ilişkilerini çeşitlendirmek ve daha rahat hareket etmek imkanını vermiş ve 1960'ların ortalarından başlayarak Türk dış politikasında bazı değişiklikler görülmeye başlanmıştır.⁶¹⁴

1960'ların ortalarından itibaren, Türkiye, başta Sovyetler olmak üzere Doğu bloku üyeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Türkiye'nin Batı ve özellikle Amerika ile ilişkileriye, bu dönemde, eski sıklığını, en azından görüntüde yitirmiştir. Türkiye, 1964 yılında Amerika'nın önerdiği Çok Taraflı Kuvvete katılmayacağını açıklamış, NATO'nun Türk ordusunda yapmak istediği çoğaltmayı reddetmiş, nükleer enerjiyle çalışan bir Amerikan ticaret gemisinin Türkiye'yi ziyaretine izin vermemiş ve bu ülkeyle imzalanmış ikili antlaşmaların gözden geçirilmesini istemiştir.⁶¹⁵

Türkiye ile Amerika ilişkilerindeki bu soğuma, Türkiye'nin yeni yönelimlere açılmasını sağlamıştır. Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu ilişkileri artmış, Orta

---

⁶¹³ a.g.e., s. 445-449

⁶¹⁴ Gönlübol, Sander, v.d., a.g.e., s. 273-276

⁶¹⁵ Gerger, a.g.m., s. 544

Doğu ile yakınlaşma eğilimi baş göstermiştir.⁶¹⁶ En azından tek kutuplu siyaset ve davranış siyaseti sonlanmaya başlamıştır.

Johnson Mektubu, Amerika'nın, Türkiye'nin Sovyetler dışında bir düşmanı bulunamayacağını, haklarının sadece bu devletçe ihlal edilebileceğini varsaydığını, başka bir devletin, Türkiye'nin haklarını ve çıkarlarını ihlal ettiğinde, (hele bu devlet bir NATO üyesiye –Yunanistan-) bu devlete karşı Atlantik Antlaşması'nın gerekli hükümlerini uygulamak şöyle dursun, Türkiye'nin kendi inisiyatifini dahi işletemeyeceğini göstermişti.⁶¹⁷ Açıkça, önemli olan tek unsurun NATO çıkarları olduğu söylenmek isteniyordu.

Johnson Mektubu'yla, Amerikan'ın doğrudan bir Sovyet saldırısı olmayana kadar, en hayati çıkarları tehlikede bile olsa, bir saldırı halinde NATO mekanizmasını Türkiye lehine çalıştırmayacağı açığa çıkmıştı.⁶¹⁸

Başbakan İnönü, Başkan Johnson'a cevabi bir nota göndermiş ve mektubun haksızlığını dile getirmiştir.⁶¹⁹

Kıbrıs bunalımının her alanda etkileri olmuştur diyebiliriz. Dolaylı olarak dış politikaya, kamuoyunun dikkatini çeken bu olay; belki de Türkiye'nin tarihinde ilk kez halkın, iç politika yanında dış politika konularını da enine-boyuna tartışarak, Türkiye'nin ulusal çıkarları için en doğru yolu aramaya çalışmasına sebep olmuştur. Bu tartışmalar, 1965 seçimlerinde işbaşına gelen ve yönetim felsefesi itibariyle Batı'ya sadakatle bağlı olan Adalet Partisi (AP) iktidarını da etkilemiş, Doğu ile ilişkilerini normalleştirmek çabası güdülmesini sağlamıştır.⁶²⁰

Bunalım, ikili antlaşmalar üzerinde de tartışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuş, Türkiye'de Amerikan üsleri ve mevzileri ile ilgili eleştiriler artmıştır. Türkiye hükümeti, üslerin ve personelin durumundan rahatsızlığı gittikçe artan kamuoyunun tepkilerini dikkate alarak, ikili antlaşmaları gözden geçiren bir çalışmaya girişmiş ve bunu da Amerikan hükümetine duyurmuştur. Sonuçta ülkede “Amerikalıların görüntüsü” azaltılmıştır.⁶²¹

---

⁶¹⁶ **a.g.m.**, s. 546

⁶¹⁷ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 496

⁶¹⁸ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 448

⁶¹⁹ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 497

⁶²⁰ **a.g.e.**, s. 499-500

⁶²¹ **a.g.e.**, s. 502-512

Özetle, 1960'ların dış politikasında Batı ve NATO, hala temel taş niteliğindedir. Ancak, NATO'da kalınmakla birlikte, Türkiye'nin daha fazla hareket serbestliği sağlayan siyasetleri de dikkate aldığı görülmüştür. Özellikle iç siyasette ciddi bir tartışma konusu olan bu nokta, NATO üyeliği ile bağımsız dış politika arasında algılanan açmazı çözmek konusunda yetersiz kalmış; karşılıklı bağımlılık retoriği maddi bir temele oturtulamamıştır. Soğuk Savaş'ta bir ılıma yaratan 1960'ların Barış İçinde Birlikte Yaşama süreci, Türkiye'nin Amerika'ya yönelik politikasında olumsuz rol oynamıştır. Stratejik jeopolitik coğrafyası dolayısıyla Batı çıkarları açısından önemi dışında, uluslararası politikasında fazla bir koz ileri süremeyen Türkiye'nin pazarlık gücü, yumuşamayla birlikte büsbütün zayıflamıştır. Kendi öneminin eksildiği algılaması içindeki Türkiye, kendisini, güvenliği açısından Amerika ve Batı'ya daha fazla bağımlı hissetmiştir.⁶²²

Türkiye bu dönemde, bir çok sebeple iç ve dış politikada, ekonomide değişik arayışlar içerisine girmiştir. Amerika'dan başka devletlere, ama ağırlıklı olarak Avrupa'ya yönelmiştir. Şimdi de Türkiye'nin bugün dahi süren, bu yeni yönelimine, ağırlıklı olarak, Avrupa macerasının başlamasının arka planına bakalım.

B. Türkiye'nin Yeni Yöneliminin Arka Planı

Batı, aslen modern Türkiye Cumhuriyeti'nin de rotasıydı. Mustafa Kemal'in siyasi, iktisadi ve sosyal alanda Türkiye Cumhuriyeti'ne vermiş olduğu istikamet, Batı'ydı.⁶²³ Yalnız, genç Cumhuriyet kurulduğunda bu yöneliş, özellikle 1950-60 arasındaki gibi körü körüne değil; bağımsızlığı zedelediği sürece, karşılıklılık esaslı ve teknik üstünlüklerin alınması hedefliydi.⁶²⁴

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kapitalist kutbun üyesi olmasıyla, ekonomisinden siyasetine ve kültürüne kadar, bu kutbun lideri olan Amerika etkisine girmiştir. 1950'li yıllarda başlayan iç ve dış bir çok sebep yüzünden başlayan gerginliklere kadar süren bu etkilenme, her alanda bir çok sonuçlar doğurmuştur. Bu

---

⁶²² Ahmad, **a.g.e.**, s.500-501

⁶²³ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 459-462

⁶²⁴ İrvin, Tonak: Der., **a.g.e.**, s. 89-95

dönemden itibaren Amerika'dan kısmi de olsa uzaklaşma, yeni etkiler doğurucu özellikteydi.⁶²⁵

1960'lı yıllara gelindiğinde kendi ekonomik sıkıntılarının da etkisi ile, uluslararası yükümlülüklerinin bir bölümünü, başta Almanya olmak üzere, müttefiklerine kaydırma politikası izleyen Washington, boşluğun Avrupalılarca doldurulması fikrine yakınlık duymuştur.⁶²⁶

Amerika'nın, Türkiye üzerindeki nüfuzunu Almanya'ya bırakması, üzerindeki etkisinin azalmasından ya da Türkiye'nin Almanya çevresinde örgütlenen alternatif bir hegemonya içinde yer alma sürecine girmesinden kaynaklanmamaktaydı. Amerika'nın yapılaşan hegemonya sistemi, hem doğrudan Almanya'yı ve Türkiye'yi hem de Almanya dolayısıyla Türkiye'yi etkileyebilecek kapasitedeydi.⁶²⁷ Bunun sebebi, liberal ekonominin ve bunun sağlayıcısı siyasal düzenin artık oturmuş ve dolayısıyla Amerika'nın duyacağı kaygıların azalmış olmasıydı.

Türk-Amerikan ilişkilerinde sıkıntılara yol açan olaylar çeşitliydi. Kıbrıs bunalımından başka, 1960'da Sovyetler üzerinde uçarken düşürülen U-2 casus uçağı dolayısıyla çıkan sürtüşmeler; 1962 Küba krizi üzerine, Amerika'nın Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökme kararı; Türkiye iç siyasetinde ve toplumda 1950'lerden itibaren yapılan ikili anlaşmaların rahatsızlık unsuru haline gelmesi ve nihayet 1963-1964 Kıbrıs olayları sırasında Johnson'un Başbakan İnönü'ye yazdığı mektupta, Amerikan silahlarının Kıbrıs'ta kullanılmasını men etmesi ve Türkiye'ye bu yüzden gelecek bir Sovyet saldırısında, NATO anlaşmasının işlemeyeceğini bildirmesi ile İnönü'nün: "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye de onun içinde yerini alır" yanıtı ile başlayan, nitekim Türkiye'nin 1964'ten itibaren Sovyetler ile ilişkilerini düzeltme arayışlarına da yol açan tartışmalar, o zaman kadar ciddi bir sorun yaşanmayan ilişkilerde gerginlikler yaratmıştır.⁶²⁸

Amerika ile olan gerginliklerin Kıbrıs bunalımı ile başlayan süreçte iyice zedelenmesi, özellikle 1965 yılından itibaren Türkiye'nin, tam anlamıyla olmasa da Amerikan nüfuzundan uzaklaşmasına yol açmıştır.⁶²⁹ Bu uzaklaşma Türkiye'ye, II.

---

⁶²⁵ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 518

⁶²⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s.520

⁶²⁷ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 349

⁶²⁸ **a.g.e.**, s. 343-344

⁶²⁹ Aynı yer.

Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde yaşanan yalnızlaşma korkusundan dolayı, Avrupa ile sosyalist ve Arap devletleriyle ilişkilerini her alanda geliştirme yoluna gitme gereğini dayatmıştır.⁶³⁰

Bu konuda önemli bir örnek, Pakistan'ın önerisi üzerine, İran ve Türkiye'yi de kapsayan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün (RCD) kurulmasıdır. Türkiye, RCD gibi Amerika ve Batı felsefe ve çıkarlarını Asya'ya taşıyan bir örgütlenmeye bile mesafeli durmuştur. Pakistan lideri Eyüp Han, Türkiye'nin isteksizliği ile ilgili olarak "Türkiye, Avrupa'nın parçası olmayı ne kadar isterse istesin, Avrupa'da eşit bir ülke muamelesi görmeyecektir. Oysa, yeni organizasyon (RCD), Türkiye'ye birinci sınıf Müslüman ve birinci sınıf Türk olmayı sunmaktadır" demiştir.⁶³¹ Türkiye'nin Üçüncü Dünya'ya yönelmesi, kapsamlı bir politikanın ve politika teorisinin değil, Kıbrıs sorununda yalnız kalmasının sonucudur.⁶³²

Kurulduğundan beri BM'de Batı, özellikle de Amerika doğrultusunda siyaset izleyen, hatta Osmanlı'nın bir parçası ve Müslüman olması dolayısıyla tarihi ve kültürel bağları bulunan Cezayir'in bağımsızlığı konusunda bile Fransa ile birlikte oy kullanan Türkiye, bu ülkelere güven verememiştir. Bağlantısızlar, 1964 Kahire Konferansı'nda hareketin üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temsilcisi Makarios'a Türkiye aleyhine destek verince; Ankara bir sonraki toplantıda kaybettiğini geri almak için, Asya ve Afrika ülkeleri arasında bir diplomatik atağa kalkmıştır.⁶³³

Bunun gibi daha bir çok olayda, yıllardır uyguladığı katı Amerikancı siyasetin etkilerini kolay kolay silemeyecek olan Türkiye, uluslararası alanda oldukça sıkıntı yaşamıştır.

Türk dış politikasında dünyada olan gelişmelerin de etkisiyle (Soğuk Savaş'ın yumuşaması) tek odaklılıktan sıyrılarak, başta Avrupa'ya dönük olmak üzere, daha yaygın bir siyaset izlenmesi görüşü, bu dönemde hem muhalefet, hem basın, hem de uluslararası ilişkiler uzmanlarınca dile getirilmiştir.⁶³⁴

Menderes, paylaşım savaşlarının kayıplarını yaşayan Avrupalıların, pazar gereksinimini silahlı çatışmaya varmadan çözebilmek amacıyla (Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg) kurulan ve 1 Ocak 1959'de yürürlüğe giren

---

⁶³⁰ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 518

⁶³¹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 499

⁶³² Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 491-493

⁶³³ Ahmad, **a.g.e.**, s. 499

⁶³⁴ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 657

Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) 31 Temmuz 1959 tarihinde üye olmak için başvurmuştur.⁶³⁵

Türkiye, AET'nin temsil ettiği ekonomik, siyasal düzenin savunucusu olduğunu belirtmiştir her fırsatta. 12 Eylül 1963'de imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşmasıyla da, Türkiye'nin AET'ye katılma yolundaki ilk adımı atılmıştır.⁶³⁶

Bu adım, Türkiye'nin başlı başına yeni bir politika arayışı sayılmalıdır. O zaman ki eleştirilerin, günümüzde de yapıldığına bakılırsa tepkilerin bugüne kadar taşınması kadar değerli olan bir nokta da, zaman zaman etkisi azalsa da bu yönelimin yarattığı heyecanın hala etkisini koruduğudur.

II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'nın bir daha bu tür çatışmalara sahne olmaması için, siyasal ve ekonomik sorunlarını gidermiş, bütünleşmiş bir Avrupa oluşturmaya yönelik girişimler 1950'lerin başından itibaren meyvelerini vermeye başlamıştır.⁶³⁷

Marshall Planı'nın sona erdiği döneme de denk gelen bu yıllarda, aralarındaki sorunlar daha önceye nispetle hayli azalmış, tek bir ortak pazar kurmanın yararlarına inanmış, işbirliğine açık bir Batı Avrupa yaratılmıştı. Bu ülkeler, günümüzdeki ismiyle AB'ye giden yolu kendi çabalarıyla oluşturmuşlardır. Ancak, bu süreçte Marshall Yardımları yoluyla Amerika'nın verdiği ilk hız da unutulmamalıdır.⁶³⁸ Marshall Planı fikri ve uygulaması uluslararası global piyasa yaratma hedefinde ilk adımlardan biri sayılabilir.

Uluslararası ilişkilerin 1960'ların ortalarından itibaren önemli değişimler göstermesi, aynı zamanda Türkiye'deki iç politika gelişmelerine yeni unsurlar katılması, iç ve dış etmenlerin bir yansıması olan dış davranışa ve ekonomik gidişata yeni boyutlar kazandırmıştır.⁶³⁹

Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren Amerika'dan kısmen koparak Avrupa'ya doğru yönelmesinde, (Avrupa'nın birliği çalışmalarının hız kazandığı yıllar) AET, yani OP ile kurduğu yeni ilişkilerin de önemli rolü olmuştur. AET ile

---

⁶³⁵ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 151

⁶³⁶ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 519

⁶³⁷ Oran:Editör, **a.g.e.**, s. 808

⁶³⁸ Erhan, **a.g.m.**, s. 286

⁶³⁹ Gönlübol, Sander, v.d., **a.g.e.**, s. 491

kurulan yeni ilişkilerde, tarihsel ve ideolojik, ekonomik ve siyasal bir çok etkenin rolü olmuştur.⁶⁴⁰

Türkiye Cumhuriyeti, kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün “muasır medeniyetler seviyesine erişme” hedefi⁶⁴¹ doğrultusunda ülkenin bağımsızlığını zedelememesi şartıyla yönünü Batı'ya dönmüştür. Ondan sonraki liderler ise hedefi korumuş ancak, bağımsızlık şartına sahip çıkmamışlardır.

Osmanlı'dan başlayan ve yeni Cumhuriyet'in de devam ettirdiği Batılılaşma, Avrupalılaşma hedefini içeriyordu. Türkiye'nin, ekonomik darboğazdan kurtuluşunu sağlayacak imkanlar elde edebileceği beklentisi, AET'nin kurulduğu yıllarda Türkiye'nin ekonomik açıdan bağımlı hale geldiği Amerika ile ilişkilerin de gerginleştiği bir döneme rastlamıştır. Amerikan yardımlarının azalması ve bazı şartlara bağlanması, Türkiye'yi kendisine uzun dönemli kredi açabilecek yeni kaynak arayışlarına yönlendirmiştir. Türkiye bu yüzden AET'yi kendisini ekonomik bunalımdan kurtarabilecek bir can simidi olarak görmüştür.

Ekonomik entegrasyon ve ortak pazar gibi kavramların tüm dünyada rağbet görmeye başlaması, AET üyelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla paya sahip olmaları, AET ülkelerinin coğrafi yakınlıkları nedeniyle Avrupa mallarının Orta Doğu ve Afrika'ya ihracında Türkiye'nin bir çıkış noktası olarak kullanılabilmesi ve bunun Türkiye'nin kazancını artırabileceği düşüncesi, ekonomik olarak Türkiye'nin AET'ye yönelişini sağlamıştır.⁶⁴²

Ekonomik bu etkenlerin yanında siyasal olarak AET'ye girmenin DP'ye güç kazandıracağına olan inanç ile özellikle bu kararın aniden alınmasını sağlayan gelişme, Yunanistan'ın AET'ye üyelik başvurusu yapmasıdır. Kıbrıs yüzünden sorun yaşadığı Yunanistan'ın uluslararası alanda güçlenmesini istemeyen Türkiye, tüm bu etkenler yüzünden Yunanistan'ın başvurusundan 16 gün sonra üyelik için AET'nin kapısını çalmıştır.⁶⁴³ Ancak Yunanistan'ın hemen arkasından AET'ye başvuru yapılmasının temel sebebi Yerasimos'a göre, Yunanistan ile Türkiye'nin Batı Avrupa ülkelerine başta tütün olmak üzere benzeri maddeler ihraç etmeleri yüzünden, Yunanistan'ın AET'ye üye olmasıyla kazanacağı imtiyazların Türkiye'nin

---

⁶⁴⁰ a.g.e., s. 502-518

⁶⁴¹ Eric Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma (Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi)**, İst. Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul, 2005, s. 304

⁶⁴² Aydoğan, a.g.e., s. 153-154

⁶⁴³ Oran:Editör, a.g.e., s. 813-816

dış ticaretine zarar getirecek olması ve Türkiye'nin AET'ye üye olmak yoluyla ekonomik bir yardım sağlamayı, yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi tasarlamasıdır.⁶⁴⁴

Sebebi ne olursa olsun Türkiye'nin başladığı AET serüveni inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu seçenek Türkiye için, Amerika'dan başka, bir ikinci alternatif olmuştur. Seçeneklerin çokluğu Türkiye'nin bir çok konuda elini güçlendirmiştir.

---

⁶⁴⁴ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 284-285

SONUÇ

Tarihe baktığımızda, büyük güçlerce kurulan dünya düzeninin sürekli olarak aynı kalmadığını; statükoyu kendi lehine değiştirmek isteyen başka güçlerin egemen güçlere karşı gelerek, çatışmalara sebep olduklarını görürüz.

Dünya, büyük güçlere karşı birleşenlerin sebep olduğu çatışmaların en kitlesel ve sanayileşmiş olanlarına 20. yüzyılda tanıklık etmiştir. Sebep olunan çatışmaların kitleselliği ve etkilerinin gücü, Sanayi Devrimi ile birlikte büyümüş, öyle ki bu çatışmalara etkileri yüzünden Dünya Savaşları denilmiştir. Sanayi Devrimi önemli bir kesittir, çünkü bundan önceki gelişmeler ne kadar güçlü olursa olsunlar, o güne kadar Amerika ve Avrupa dışındaki dünyada büyük bir etki yaratmamışlardı.

İlk Dünya Savaşı'nın yarattığı sonuçlara bakılıp, bir daha savaş çıkmaması için yapılan girişimler başarılı olamamış, II. Dünya Savaşı'nın çıkması engellenememiştir. II. Dünya Savaşı'nın büyük güçleri olarak doğanların istekleri/çabaları, kendilerine hizmet edecek yeni bir uluslararası düzen kurmaları içindir. Her iki dünya savaşından da güçlenerek çıkan Amerika ile dünyaya yeni bir alternatif/düzen sunan Sovyetler arasında kutuplaşan dünya, aynı zamanda etkileri uzun yıllar sürecek bir savaşa yol açmıştır. Bu savaş, çatışılmayan ama zihinleri düşmanlaştıran Soğuk Savaş'tır.

II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasından sonra, dünya o güne kadar örneği yaşanmamış yeni bir tip savaş türüne, Soğuk Savaş'a başlamış ve uzun süre de sahne olmuştur. Bu savaş, sıcak çatışmalar içermemesi yüzünden soğuk olarak adlandırılmıştır. İdeolojik kökenli olmasından dolayı ve insan zihnine işleyen niteliğiyle etkileri büyük olmuştur.

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasıyla oluşan iki kutuplu dünyayı ve kamplaşmayı ifade eder. Bu kampların aktörleri, bir tarafta liberalizm ideolojisine sahip kutbun lideri Amerika, diğer yanda sosyalizm ideolojisine sahip kutbun lideri Sovyetler'dir. Ara renk, görüş kabul etmeyen bu savaş, insanlar-toplumlar arasında düşmanlaşmalar yaratmıştır.

Daha genel kabul gören tanımıyla Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaştan galip çıkmış iki büyük devlet ve bu devletlerin çevresinde kümelenmiş küçük devletler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirlerine karşı

silah kullanmadan sürdürüldüğü belirli bir tarihsel döneme verilen addır. Ya da, iki blok arasındaki ilişkilerde, blokların ve üyelerin davranışlarını denetlemeye yönelik, taraflarca benimsenmiş kuralların bulunmadığı ve ilişkilerde tamamıyla güce dayanan davranışların başat olduğu, diplomasiin bloklar arasında hemen hemen ortadan kalktığı bir dönemdir.

Bugün ortadan kalktığını söylememize rağmen, etkilerini hala sürdürmekte olan Soğuk Savaş, devam ettiği sürece karşılıklı korkuya sebep olan unsurları içermiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler'in yayılcı politikalar izlemesi, Amerika tarafından kaygıyla karşılanmış, özellikle Truman'ın Başkan olmasıyla da sert tepkiler içerecek politika değişikliğine gidilmiştir.

Truman'ın çevreleme politikası ve doktrinler zinciri, Soğuk Savaş'ın hızlandırılmasının, aynı zamanda da Amerika'nın çıkarlarının gerçekleştirilmesinin araçlarını yaratmıştır. İlki Truman Doktrini olan bu zincire, ekonomik amaçların (ancak etkileri her alanda görülecek olan) yerine getirilmesi için Marshall Yardımları halkasının eklenmesine sebep olmuş, arkasından da diğer ideolojik kurumların oluşturulması yoluna gidilmiştir.

Amerika, II. Dünya Savaşı'ndan harap bir şekilde çıkan Avrupa'nın tekrar eski ekonomik ve siyasal gücüne kavuşmasını hedeflemekteydi. Truman'a göre, savaş sonrası dönemde ülkesinin üç temel görevi vardı: Avrupa'nın askeri, ekonomik ve siyasal istikrarını sağlamak, bu kıtayı Amerika'nın koruyucu nükleer şemsiyesi altına almak, Amerika'nın önderliğinde Avrupa'nın gücünü dünya ölçüsünde bir savunma için örgütlemek. Bu amaçlara ulaşmak için ise, daha sonra Marshall Planı olarak adlandırılacak olan programın hazırlık çalışmalarını başlatmıştır.

Türkiye, kurulduğundan hatta Osmanlı'nın son dönemlerinden beri Batıcılık, Modernleşme ideali taşımış; II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, hızla kutuplaşan dünyada, iç ve dış bir çok etmenin sebep olmuşluğu yüzünden, baştan beri yüzünü döndüğü Batı kutbunu seçmiştir.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmek istememiş olduğu bir gerçektir. Ülke, büyük bir yıkımdan bu sayede kurtulmuştur. Ancak, savaşa girilmemesinin faturası ağır olmuştur. Bu, savaşı kazananların isteklerinin yapılmamasından dolayı onların tepkilerini çekmek ve ülkenin yalnızlaşmasıydı. Bu yalnızlık, Türkiye'nin

geleceğini etkileyecek olan bir devlete, Amerika'ya yaslanılarak giderilmeye çalışılacağı için oldukça önemli sayılmalıdır.

Bir nevi bu fatura, II. Dünya Savaşı dışında kalma başarısının, savaşın bitiminde Türkiye'yi içinden çıkılması zor koşullarla karşı karşıya bırakmasıydı. Bulunan çözüm ise, özellikle de çözümün uygulanış biçimi, bugün, Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuzlukların temellerini atmıştır. Bu yüzden, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşananlar Türkiye'de bu gün olup bitenin sebepleridir aynı zamanda.

Savaş sonunda, Türkiye'nin ekonomik, iç-dış siyasal ve toplumsal durumu tam bir iç içe girmişlik özelliği göstermekteydi. Bu sonucu, başlangıcı daha da gerilere dayanan bir takım iç ve dış gelişmeler hazırlamıştır. Bu anlamda, dünya için olduğu kadar, Türkiye bakımından da 1945, her alanda bir dönüm yılı sayılabilir.

1940'lı yılların sonlarına yaklaşıldığında, ekonomi ve siyasal sistem üzerine yapılan tartışmaların odağında, biraz da zorunluluktan, (Sovyet istekleri, ekonomik durum) tercihini Amerika'dan yana kullanan Türkiye, Soğuk Savaş'ı algılayabilmek için de incelenmesi gereken bir örnektir.

Kutuplaşan ve sürekli hızını artıran bu yeni savaş, dünya gündemini Sovyet kutbunun dağılmasına kadar belirlemiştir. Türkiye, bu savaşta tercihini Batıdan/kapitalizmden yana kullandığı için de bu kutbun örgütlenmelerinde (Truman Doktrini, Marshall Yardımı, IMF, Dünya Bankası v.b.) yer almış, geleneksel olarak Doğu'ya ait nitelikleri yüzünden ise, ne oraya ne de buraya uyum sağlayabilmiştir.

Kuruluşundan itibaren uluslararası alanda izlediği Batılılaşma çizgisini, bağımsızlık orijini üzerine kuran Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında iç-dış siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel bir çok değişim geçirmiş, başlangıçtaki bu özelliğini kaybetmiştir.

O günün Türkiye'si, Soğuk Savaş'ta Batı kutbunun üyesi olmasıyla, bu dönemde aldığı tüm kararlarıyla bugünü şekillendirmiştir. Soğuk Savaş, doktrinler, planlar, şartlanmalar yaratmıştır. Dünya liderliği özelliği, Amerika'ya, savaş sonrası yıkılan Avrupa'nın imarını, talep edebilme vasfı kazandırma görevi yüklemiştir. Bu görevi için de, aslen kendisi için faydalı olması düşünülen önce askeri yardımlar içeren Truman Doktrini'ni, sonra bu doktrinin tamamlayıcı/ekonomik planını, Marshall Yardımları'nı, uygulamaya koymuştur. Batı'nın bu Soğuk Savaş araçlarına Sovyetler de kendi örgütlerini ve planlarını çıkarmışlardır.

Devletlerin tek tek kutuplara yaklaştığı, seçeneksiz davrananın yalnızlaştığı bu ortam, en çok da merkez-çevre ilişkisinde asıl kaybedenler (ikincil ülkeler) yaratmıştır. Her alanda bağımlılık yaratan ilişkiler ağı, çevre ülkelerin zarar görmesine yol açmıştır. Sanayileşmiş ülkelere hammadde taşıyan çevre ülkeler, bu savaşın asıl kaybedenleri olmuştur. Bu savaşta çevre ülke niteliği açık olan Türkiye için de kazançlı bir durumu olmamıştır.

Batı kutbu üyeliğinin gereğini, koşulsuz yerine getiren Türkiye, önce Truman Doktrini, daha sonra Marshall Yardımı ile ödüllendirilmiş, askeri örgüt NATO'ya üye olması ile de bu misyonunu devam ettirmiştir.

Özellikle Marshall Yardımları ile ekonomisini, planlarını Amerikalı uzmanların raporları üzerine kuran Türkiye, sonuçları bugüne taşınan kararlar almak zorunda kalmıştır. Olabildiğince serbestleşen, tüm korumacı politikaları sorgusuz terk eden, tarıma ağırlık verip, Avrupa'nın manavı olarak adlandırılmaya değer bulunan, ağır sanayiye dayanan kalkınmayı bırakıp, dış yardım alma/borçlanma yoluna giderek bağımlılaştıran, eğitimden, ulaştırma politikasına kadar Amerikan etkisine giren Türkiye, kurucu unsuru olan bağımsızlığından ödünler vermiştir.

1950'li yılların ortalarına kadar devam eden, bunlar gibi daha bir çok uygulamanın neden olduğu, neredeyse her alanda Amerikan nüfuzu altına girildiği süreç; bu tarihlerden itibaren kutuplaşmanın yumuşaması, yeni güç odaklarının doğması, Amerika'nın eski görevlerini sürdürmesinin zorlaşması ve artık liberal dünyanın kızıl tehlike yaşamayacağına olan inancı ile değişim göstermiştir. Türkiye'nin özellikle OP ile flörtü, değer saydığı dış politik konularda, örneğin Kıbrıs'ta kendi inisiyatifini koyması; kutuplaşmanın yumuşamasının daha doğrusu Amerikan etkisinin biraz da olsa hafiflemesinin işaretleridir. Bu yüzden Batı zihniyetinden değil, ağırlıklı Amerikan etkisinden sıyrılabilen Türkiye, içinde bulunduğu durumdan dolayı yeni bir yön çizmiştir, bu dahi en azından birkaç gelişme de inisiyatif kullanabilmesi sonucunu yaratmıştır.

Ağırlıklı olarak Batı kutbunun politikalarını destekleyen, bölgesinde yalnızlaşan, bağımlılık yaratıcı her türlü ekonomik, iç-dış siyasal, askeri v.b. ilişkilere giren incelediğimiz dönem Türkiye'si, bağımsızlık savaşı vererek kurulan Türkiye değildir artık.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (1924-1949)

Sürelî Yayınlar

Düster, 3. Tertip (1946-1950)

TBMM Tutanak Dergisi (1946-1947)

Ayın Tarihi Dergisi, Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Aylık Yayını (1946-1950)

Kitaplar

Acar, Yalçın, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar**, 1923-1963, 5. Basım, Vipaş A.Ş. Yayınevi, Bursa, 1999

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, (1945-1980)**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil yayınları, İstanbul, 1994

Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırkağaç yayınevi, Ankara, 2004

Akşin, Sina; Tunçay, Mete v.d., **Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002

Arar, İsmail, **Hükümet Programları (1920-1965)**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968

Arcayürek, Cüneyt, **Şeytan Üçgeninde Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987

Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991

Ataöv, Türkkaya, **Amerika, Nato ve Türkiye**, 2. Basım, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-bugün-yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968

Aydemir, Ş. Süreyya, **İkinci Adam**, C. II, (1938-1950), Remzi Kitabevi, 2000, İstanbul

Aydoğan, Metin, **Türkiye Üzerine Notlar (1923-2005)**, Umay Yayınları, İzmir, 2005

Bilge, A. Suat, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003

Bostanoğlu, Burcu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999

Deringil, Selim, **Denge Oyunu-II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994

Esenbel, Melih, **Türkiye'nin Batı İle İttifaka Yönelişi**, İsis Yayınları, İstanbul, 1992

Gönlübol, Mehmet; Sander, Oral v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996

- Güldamla, Aynur, **1948 Yılından Beri Türkiye'ye Yapılan Amerikan Yardımı ve Türk Ekonomisine Etkileri**, (Y.Y), Ankara, 1967
- Gürün, Kamuran, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yayınları, Ankara, 1991
- Kazgan, Gülten, **Ekonomi'de Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara, 1988
- Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev. Birtane Karanakçı), 7. Baskı, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998
- Kepenek, Yakup; Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, 13. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003
- Küçük, Yalçın, **100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971
- Machado, Barry, **In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today**, The Sheridan Pres, Vırğınia, 2007
- Manioğlu, Kenan, **Türkiye'de Marshall Planı**, Devlet Bakanlığı, Ankara, 1950
- Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2005
- Mardin, Şerif **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1995
- Merih, Turgay, **Soğuk Savaş ve Türkiye**, Ebabel Yayınları, Ankara, 2006
- Neil, Mc William, **Dünya Tarihi**, (Çev. Alaattin Şenel), Ankara, İmge Yayınevi, 1994
- Oran, Baskın:Editör, **Türk Dış Politikası, (1919-1980)**, C. I, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002
- Öymen, Altan, **Değişim Yılları**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004
- Rozaliyev, Y. N., **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, (Çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara, 1978
- Sander, Oral **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999
- .....**Siyasi Tarih (1918-1994)**, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005
- .....**Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1979
- Schick, C. İrvin; Tonak, E. Ahmet: Derleyenler, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınevi, İstanbul, 2003
- Sever, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997
- Silan, Cenan Sahir, **Amerikan Türk Yardımları Programı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1948
- Soysal, İlhami, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1945-1990)**, C. II, TTK Yayınları, Ankara
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmalar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1965
- Tanilli, Server, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası C. VI, 3. Baskı**, İstanbul, Adam Yayınları, 1999
- Tekeli, İlhan; İlkin Selim, **Cumhuriyetin Harcı 3, Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul, 2004
- Toker, Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yayınları, Ankara, 1971
- .....**Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973)**, Cilt I, Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998
- Tokgöz, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, İmaj Yayınları, Ankara, 1999

- Tuncer, Baran, **Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1963
- Tunçkanat, Haydar, **İkili Antlaşmaların İçyüzü, İktisadi, Askeri, Siyasi**, Ekim Yayınevi, Ankara, 1970
- Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995
- Ülman, A. Haluk, **II. Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrini'ne Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1961
- Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt IV, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970
- Yerasimos, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-III-, I. Dünya Savaşından 1971'e**, (Türkçesi: Babür Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul, 2005
- Yetkin, Çetin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, 4. Basım, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006
- .....**Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995
- Zürcher, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2000
- .....**Savaş, Devrim ve Uluslaşma (Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi)**, İst. Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul, 2005

Makaleler

- Aral, Namık Zeki, *Marshall Planı ve Döviz Kıymetleri*, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Sayı: 208, C. XVIII, Temmuz 1948
- Ataöv, Türkkaya, *Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp*, **AÜSBF Dergisi**, C. XXIII, No:3, 1968
- Barda, Süleyman, *Amerikan Yardımları ve Türkiye*, **İstanbul Ticaret Odası Mecmuası**, Mayıs-Haziran 1953, Cilt 69
- Çavdar, Tefvik, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1984
- Dal, Mehmet, *Marshall Planı*, www.etkilesim.net (Erişim Tarihi: 20.04.2007)
- Erhan, Çağrı, *Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı*, **AÜ SBF Dergisi**, C. LI, 1-4, 1996
- Eyüboğlu, Cemal R., *Marshall Planı ve Türkiye I*, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Sayı: 206, C. XVIII, Mayıs 1948
- .....*Marshall Planı ve Türkiye II*, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Sayı: 207, C. XVIII, Haziran 1948
- Gerger, Haluk, *Türk Dış Politikası (1946-1980)*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1984
- Gürel, Şükrü Sina, *Türk Dış Politikası (1919-1945)*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1984
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1984
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk Demokrasininin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler, 1946'dan bu yana*, **AÜSBF Dergisi**, Cilt XXXIII, no:1-2, Mayıs-Haziran 1978
- Oğuz, Orhan, *Marshall Planı*, (**Konferans**, İzmir, 1951), Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1966

Sander, Oral, Ülman, Haluk, *Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)*, II. Bölüm, **AÜSBF Dergisi**, Cilt XXVII, no:1-2, Mart 1972
Sezer, Duygu Bazoğlu, *Çağdaş Türk Diplomasisi*, **15-17 Ekim 1997 Sempozyumunda Sunulan Tebliğler**, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası*, TTK Yayınları, Ankara, 1999
Suvla, R. Şükrü, *Türkiye ve Marshall Planı*, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. X, No:1-4, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951
Tunçer, Baran, *Milletlerarası Para Fonu*, **AÜSBF Dergisi**, Cilt:XIII, no:4, Aralık 1958

Resmi Yayınlar

AÜSBF Dış Münasebetler Enstitüsü, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, SBF, 1987
Devlet Bakanlığı I. Daire Başkanlığı, **Türkiye'de Marshall Planı**, Ankara, 1950

Sürelî Yayınlar

Ulus Gazetesi
Cumhuriyet Gazetesi
Vatan Gazetesi
Zafer Gazetesi
Marshall Planı ve Siz Broşürü, Güney Matbaacılık, Ankara, 1950

İnternet Siteleri

www.antimai.org

www.belgenet.com

www.marshallfoundation.org

www.sonbaski.com

www.ssm.gov.tr

<http://nobelprize.org>

EKLER

Ek:I

George Catlett Marshall'ın Biyografisi⁶⁴⁵

Bir kömür tüccarının oğlu olan Marshall, 31 Aralık 1880'de Uniontown, Pennsylvania'da doğdu. 1901'de Lexington'daki Virginia Askeri Enstitüsü'nü bitirdi. 1902-1903 yıllarında Filipinler'de görev yaptı. Ordu içinde hızla yükselerek I. Dünya Savaşı sırasında (1917) I. Tümen'in hareket dairesi başkanı olarak Fransa'ya gönderildi. Meuse-Argonne harekatı sırasında da (1918) I. Ordu hareket dairesi başkanı olarak görev aldı. Savaştan sonra beş yıl boyunca (1919-1924) General John J. Pershing'in yaverliğini yaptı.

II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1 Eylül 1939'da kara kuvvetleri kurmay başkanlığına getirildi. Kazablanka, Washington, Quebec, Kahire ve Tahran Konferansları'na ABD kurmay başkanlarının baş temsilcisi olarak katıldı.

21 Kasım 1945'te Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılmasından birkaç gün sonra, Başkan Harry Truman, Marshall'ı özel temsilcisi olarak Çin İç Savaşı'nda arabuluculuk yapmaya ikna etti. Bu girişiminde başarılı olamamasına karşın Ocak 1947'de Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Marshall, aynı yılın Haziran ayında kendi adıyla anılan ve savaş sırasında büyük yıkıma uğrayan Avrupa'nın yeniden inşasını amaçlayan Avrupa Kalkınma Planı'nı açıkladı. Ayrıca, başlangıçta plan kapsamına alınmayan Yunanistan ve Türkiye'ye yardım sağlanmasında etkili oldu. İsrail Devleti'nin tanınması ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nın (NATO) kurulmasına ilişkin görüşmelerin başlatılması için çaba gösterdi. İki yıl sonra sağlığının bozulması nedeniyle görevinden ayrıldı.

1950'de 70 yaşındayken Başkan Truman'ın çağrısını kabul ederek Savunma Bakanı oldu. 1951'de Savunma Bakanlığı görevinden ayrıldıktan sonra hükümete askeri konularda danışmanlık yaptı. 1953'te, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın iktisadi kalkınmasına ve dünya barışına yaptığı katkılardan dolayı Nobel Barış Ödülü aldı.

Elizabeth Carter Cole'le 1902'de evlenen Marshall, karısının 1927'de ölmesinden sonra, bu kez 1930'da Katherine Boyce Tupper'le evlendi. 16 Ekim 1959'da Washington'da öldü.

---

⁶⁴⁵ <http://nobelprize.org> ve www.marshallfoundation.org (Erişim Tarihi:11.12.2007)

Ek:II Marshall Yardımı ile İlgili Fotoğraflar ve Karikatürler⁶⁴⁶

Marshall Yardımı ve Türkiye

⁶⁴⁶ Mochado, a.g.e., s. 9-92

Marshall ve Yardım Komisyonunun alışmaları, 10 Kasım 1947

Marshall Yardımı'na Dahil 16 Devletin Durumu, Pravda Gazetesi, Haziran 1947

**Başkan Truman, Marshall, ve ECA Yöneticisi Paul Hoffman,
Beyaz Saray Oval Ofis, 29 Kasım 1948**

Türk Çiftçilere Yeni Ekipmanlarla İlgili Açıklama Yapılırken, Ankara

Paul Hoffman (sağda) ve Tarım Bakanı Nihat İyriboz

ÖZGEÇMİŞ

1978 Ankara doğumluyum. İlk, orta ve lise eğitimimi Ankara'nın değişik devlet okullarında tamamladım. 1996 yılında girdiğim Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünü 2000 yılında bitirdim.

Okulu bitirdikten sonra kısa dönem olarak askere gittim. Döndükten sonra bir dönem kendi işimi yaptım ve şu an çalıştığım İçişleri Bakanlığı'na Uzman olarak başladım.

Evliyim, bir oğlum var.

Merak ettiğim, ilgimi çeken alanlara eğilmek gerektiği fikrinden hareketle 2005 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başladım. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bir kesitini incelemenin verdiği mutluluk çok değerliydi. Akademik aşamanın bir üst kademesinde buluşmak ayrı bir heyecan yaratacaktır benim için.

Ulaş ALTUN